

EGY TÁRSADALMI JELZŐSZÁMRENDSZER KÖRVONALAI (I.)*

DR. ANDORKA RUDOLF – KULCSÁR RÓZSA

A társadalmi folyamatok és jelenségek statisztikai leírására és e leírás rendszerezésére irányuló törekvésekkel párhuzamosan, amelyek különböző nemzetközi szervezetekben, így az ENSZ Statisztikai Hivatalában és az EGB Európai Statisztikusok Értekezlete keretében folynak, több országban megkezdtek összefoglaló statisztikai könyvek és tanulmányok közlését a társadalmi helyzetről.¹ Erre a célra elsősorban a már rendelkezésre álló társadalomstatisztikai és szociológiai adatokat használták fel. Mivel Magyarországon is gazdag adatanyaggal rendelkezünk, célszerű, hogy ezek alapján mi is megkíséreljük egy társadalomstatisztikai jelzőszámrendszer körvonalait felvázolni. Több szempont szól az ilyen kísérlet mellett, és pedig:

1. lehetővé teszi a különböző társadalmi jelzőszámok használhatóságának, magyarázó erejének elemzését a magyarországi körülmények között (mivel ugyanaz a jelzőszám, amely más országok körülményei között igen használhatónak bizonyulhat, nálunk – a fejlettség vagy a társadalmi rendszer különbségei miatt – esetleg kevésbé használható lehet);

2. lehetővé teszi annak megállapítását, hogy milyen társadalmi jelzőszámok adatbázisával rendelkezünk már ma is, és milyen társadalmi jelzőszámokhoz kellene további adatbázist teremteni;

3. lehetővé teszi a különböző statisztikai szakágak által alkalmazott egyes fogalmak és osztályozások egységességének, illetve eltéréseinek kimutatását;

4. bemutathatja, hogy egy társadalmi jelzőszámrendszer segítségével milyen összegező leírást lehet nyújtani a magyar társadalmi folyamatokról és jelenségekről, így alapját képezheti a rendszeres ilyen természetű adatközlés módszertani megvitatásának.

A szakirodalomban a társadalmi jelzőszámok különböző definíciói fordulnak elő, és ezzel összefüggésben a gyakorlati statisztikai munkában is különböző fajta jelzőszámokat dolgoznak ki. Többé-kevésbé egyetértés van abban, hogy a társadalmi jólét szintjének és egyenlőtlenségének különböző elemeit (mint az iskolázottságot, a jövedelmi színvonalat, az egészségi állapotot) mérő objektív társadalomstatisztikai adatokat társadalmi jelzőszámként használják fel. Ezek a társadalmi jelzőszámok többé-kevésbé pontosan kifejezik, hogy valamely kívánatos társadalmi cél felé (például az egészségi állapot javítása felé) milyen mértékben közeledünk, tehát normatív tartalmuk van. Ilyen jelzőszámokat nyilvánvalóan használni fogunk

* A tanulmány egyrészt folytatja a dr. Andorka Rudolf – Illés János „A társadalomstatisztikai rendszer kidolgozásának kérdései” (*Statisztikai Szemle*, 1974. 1. sz. 62–77. old.) című tanulmányában felvetett elgondolásokat, másrészt kísérletet tesz arra, hogy ezeket konkrét statisztikai példákkal szemléltesse.

¹ Ilyen kiadványok jelentek meg Angliában 1970 óta évenként (1), Franciaországban (2) és az Egyesült Államokban 1973-ra vonatkozóan (3). Tudomásunk szerint több más ország, például Finnország, Lengyelország, Olaszország is tervez hasonló kiadványt.

a javasolt magyar rendszerben is. Ezeket mondhatjuk a társadalmi jelzőszámok első típusának.

A társadalmi jelzőszámokkal foglalkozó szakirodalom tanúsága szerint azonban egyes szerzők kizárólag a célokhoz való közeledést kifejező, normatív tartalmú statisztikai mutatókat hajlandók társadalmi jelzőszámként elfogadni.² Ezzel a fel fogással nem értünk egyet, mert nem normatív jellegű jelzőszám alkalmazását is szükségesnek tartjuk.³ Ilyenek a társadalmi ráfordításokat vagy a társadalmi szolgáltatások teljesítményét kifejező jelzőszámok (például az orvos- vagy a kórháziágy-ellátottság jelzőszáma). Ezeknek növekedése nyilvánvalóan még nem jelzi egyértelműen a társadalmi jólét növekedését. Ezért nem tekintik őket egyes szerzők jelzőszámoknak. Ugyanakkor azonban fontos elemei a társadalmi viszonyoknak és többékevésbé szorosan összefüggenek a társadalmi jólét elemeivel, például e két jelzőszám esetében az egészségi állapottal. Ezért látjuk szükségesnek felvételüket egy társadalomstatisztikai jelzőszámrendszerbe. Ezeket nevezhetjük a jelzőszámok második típusának.

Egy harmadik típusú társadalmi jelzőszám szerintünk sem a társadalmi jólét egy-egy elemét, sem valamilyen társadalmi ráfordítást, hanem egyszerűen a társadalom állapotát írja le. Ilyenek például a beiskolázási vagy társadalmi mobilitási arányszámok vagy a fogyasztási struktúra mutatói. Nem teljesen egyértelmű a háttér az ilyen állapotleíró és a társadalmi jólét egy-egy elemét leíró jelzőszámok között. A társadalmi célok fokozatos tisztázásával egyes állapotleíró jelzőszámokat a normatív jelzőszámok közé sorolhatunk majd át. Mindenképpen szükség van azonban a társadalmi jelzőszámrendszerben állapotokat leíró jelzőszámokra is, ha a jelzőszámokat valóban egy rendszer elemeiként akarjuk felfogni olyan értelemben, hogy a távolabbi jövőben társadalmi modelleket építünk fel belőlük.⁴ Ezeket a modelleket tudományos elemzésre, társadalmi tervezésre és előrebecslésre lehetne felhasználni.

A társadalmi jelzőszámoknak egészen különleges csoportját alkotják az aspirációkat, véleményeket és meglegedettséget kifejező szubjektív mutatók. Ezeket közvéleménykutatási jellegű kérdésekre adott válaszok alapján, különleges vizsgálatokból kapják. Ilyenek szerepelnek például az amerikai jelzőszámkiadványban (3). A szubjektív vélekedések és a meglegedettség kutatásának a szociológiában közismert nehézségei, főképpen az összehasonlítás problematikus volta miatt ilyen jelzőszámok alkalmazását jelenleg Magyarországon nem látjuk megvalósíthatónak.

Tehát a társadalmi jelzőszámokat úgy definiáljuk, hogy azok a társadalmi folyamatoknak és jelenségeknek – a társadalmi jólét egyes elemeinek, a különböző társadalmi ráfordításoknak és általában a társadalom állapotának – olyan mutatói, amelyek a kérdéses folyamatokat és jelenségeket összefoglalóan és világosan jellemzik. A társadalmi jelzőszámok együttesének rendszert kell alkotnia abban az értelemben, hogy azok azonos definíciókat és osztályozásokat alkalmaznak, a társadalmi élet minden fontos területére kiterjednek, és a közöttük levő összefüggé-

² Erre az álláspontra helyezkedett többek között az amerikai szerzők egy része (4), (5), (6), és ezt a koncepciót alkalmazta a (7) alatti munka, valamint az OECD statisztikai szerveiben végzett ilyen irányú tevékenység (8).

³ Az ENSZ statisztikai szervezeteiben végzett munka, amely a „társadalmi és demográfiai statisztikai rendszer” (SSDS) (9) keretei között kíván társadalmi jelzőszámrendszert kidolgozni, szintén arra az álláspontra helyezkedik, hogy nem normatív jellegű, nem kifejezetten bizonyos célok megközelítését kifejező mutatók is szükségesek a jelzőszámok rendszerében (10).

⁴ K. Land fogalmi meghatározása (60) a társadalmi jelzőszámokról kifejezetten tartalmazza azt, hogy az olyan társadalomstatisztikai adat tekinthető jelzőszámnak, amely a társadalmi rendszer valamely modelljének eleme lehet. Land nemcsak matematikai, hanem verbális, logikai és szimulációs modellekre is gondol. A magunk részéről hajlunk afelé, hogy olyan adatokat tekintsünk jelzőszámként felhasználhatónak, amelyek a társadalmi makrofolyamatok matematikai statisztikai elvek alapján felépített, tehát ökonometriai típusú modelljében változóként szerepelhetnek.

seket kimutatják. Ezzel összefüggésben a társadalmi jelzőszámrendszerrel szemben a következő követelményeket támasztjuk:

1. minden lényeges jelenségre terjedjen ki,
2. minden jelenséget a lehető legkevesebb, de a legjellemzőbb mutatóval írjon le,
3. a jelzőszámok legyenek elég érzékenyek ahhoz, hogy a jelenség viszonylag kis változását is jól kimutassák,
4. a kiválasztott jelzőszámoknak minél hosszabb idősorai, valamint minél részletesebb társadalmi és területi bontás szerint kimutatott keresztmetszeti adatai álljanak rendelkezésre.

Amikor az alábbiakban a különböző társadalomstatisztikai adatok, mutatók társadalmi jelzőszámként való felhasználhatóságát e követelmények fényében vizsgáljuk, figyelmünk elsősorban a magyar társadalom egészére vonatkozó idősorokra összpontosul, az időbeli tendenciákat akarjuk kimutatni. Nem kisebb jelentőségű ennél a különböző társadalmi osztályok, rétegek, csoportok helyzetét jellemző jelzőszámok összehasonlítása egy adott időpontban vagy időszakban. Végül számos jelzőszámot közlünk területi bontásban. Ennek egyik indoka a területi összehasonlítások érdekessége, valamint a területi keresztmetszeti adatok felhasználhatósága a társadalmi jelenségek matematikai statisztikai elemzésében és a majdani modellépítésben. A másik indok az, hogy a társadalomstatisztikai adatok többnyire igen részletes területi bontásban állnak rendelkezésünkre, így a területi különbségek elemzése jó alkalmat ad annak vizsgálatára, hogy egy-egy jelzőszám mennyire érzékeny, mennyire mutatja ki a kérdéses folyamat vagy jelenség különbségeit. Ha ugyanis a területi különbségeket jól kimutatja, akkor joggal feltételezhetjük, hogy az időbeli tendenciák jelzésére és a társadalmi különbségek kimutatására is alkalmas lesz.

1. A NÉPESEDÉS JELZŐSZÁMAI

Mivel a demográfia tudománya kb. két évszázaddal a szociológia tudománya előtt született meg, könnyen érthető, miért a demográfiai jelzőszámok a legjobban kidolgozottak és ezért a legkevésbé problematikusak a társadalmi jelzőszámok rendszerében.

A demográfiai alrendszert a szakirodalom joggal tárgyalja majdnem minden esetben a társadalomstatisztikai rendszer első alrendszereként, mert a népesedési folyamatok, a népesség száma és összetétele, azoknak változása alkotják azt a keretet, amely a többi társadalmi jelenség és folyamat körvonalait megrajzolja. Ugyanakkor a népesedési folyamatok alakulásának megmagyarázásához figyelembe kell venni a más társadalmi folyamatokkal (például az oktatással, az egészségi helyzettel, a jövedelmi viszonyokkal) való összefüggésüket.

A legalapvetőbb népesedési jelzőszámok: a természetes szaporodási, az élveszületési és a nyers halálozási arányszám. Bár a népesség korösszetétele erősen befolyásolja ezeket az arányszámokat, és ezért nem mutatják ki tisztán a népesség reprodukciójának helyzetét, mégis ezek tükrözik a népességszám alakulásának alapvető összetevőit.

A magyar társadalom alapvető népesedési folyamatait az elmúlt évtizedekben azzal jellemezhetjük, hogy miközben a nyers halálozási arányszám a két világháború közötti évekhez viszonyítva először némileg csökkent (1961-ben érte el a legkedvezőbb értéket, 9,6 ezreléket), majd lassú emelkedési tendenciát mutatott (1973-ban 11,8 ezreléket), az élveszületési arányszám a háborút követő években némileg emelkedett a háborút közvetlenül megelőző és a háborús évekhez viszonyítva (1954-ben érte el csúcspontját 23,0 ezrelékkal), majd egészen a hatvanas

évek első feléig erősen csökkent (1962-ben érte el mélypontját 12,9 ezrelékkal), azóta pedig kissé újra emelkedett (1973-ban 15,0 ezrelék). Ennek következtében a természetes szaporodás 1962-től 1973-ig nem emelkedett 4 ezrelékig, míg egészen az ötvenes évek végéig többnyire 5 és 10 ezrelék között, néha afölött helyezkedett el. A magyar népesség tehát az elmúlt tizegynéhány évben közel jutott a „zérus növekedés” állapothoz. A születések számának 1974. évi növekedése (17,8‰) ezt a tendenciát megváltoztatta, a természetes szaporodás elérte az 5,8 ezreléket.

A természetes szaporodás megyénként is lényeges különbségeket mutat. (Lásd az 1. táblát.) Az egyik szélső helyzetben Budapest áll, ahol hosszabb idő óta többnyire természetes fogyás tapasztalható, mert az évi halálozási arányszám magasabb a születési arányszámnál, a másik véglet Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol a természetes szaporodás viszonylag nagy.

1. tábla

A népesedési alrendszer társadalmi jelzőszámai, 1972

Terület (város, megye)	Természetes szaporodás	Teljes ter- mékenységi együttható	Házasság- kötési arányszám	Válási arányszám	Allandó vándorlások
	ezer lakosra				
Budapest	-0,7	1449,5	10,6	3,6	+ 2,9
Debrecen	+5,3	1436,0	10,7	3,2	+10,8
Győr	+7,3	1920,5	9,3	2,7	+13,3
Miskolc	+5,9	1830,0	9,3	2,8	+ 3,9
Pécs	+3,6	1584,0	9,9	2,9	+ 4,6
Szeged	+2,0	1331,5	11,0	3,4	+10,3
Baranya	+2,9	2046,6	8,5	1,6	- 4,6
Bács-Kiskun	+1,9	2004,0	9,3	2,4	- 1,7
Békés	+1,5	1999,0	8,9	2,2	- 3,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	+6,3	2278,0	8,3	1,5	- 3,8
Csongrád	+0,4	2134,0	8,9	2,4	- 2,3
Fejér	+5,9	1913,5	9,3	2,3	+ 2,5
Győr-Sopron	+4,5	2173,5	9,0	1,0	- 3,4
Hajdú-Bihar	+7,4	2642,0	9,2	1,5	- 7,9
Heves	+2,1	1881,0	8,2	1,9	- 0,3
Komárom	+5,4	1958,0	9,6	2,4	+ 1,4
Nógrád	+3,6	1968,5	8,5	2,0	- 2,8
Pest	+5,4	2020,5	9,9	2,6	+ 5,0
Somogy	+1,4	1953,0	8,5	1,5	- 0,9
Szabolcs-Szatmár	+9,5	2636,0	9,6	1,3	- 5,6
Szolnok	+3,1	2065,5	8,9	1,7	- 3,1
Tolna	+2,1	1968,0	9,3	1,7	- 3,5
Vas	+2,9	2086,0	8,6	1,1	- 2,3
Veszprém	+5,6	2209,0	8,5	1,6	+ 0,6
Zala	+2,0	2088,0	8,0	1,4	- 1,4
Összesen	+3,3	1928,5	9,4	2,3	-

Forrás: Demográfiai évkönyv, 1972. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1973.

Mivel az eddig tárgyalt három demográfiai arányszám köztudottan csak megközelítő képet ad a reprodukció alakulásáról a korösszetételből eredő zavaró hatások következtében, célszerű a társadalmi jelzőszámok rendszerébe egy-egy olyan termelékenységi és halandósági mutatót is beépíteni, amelyek a korstruktúra hatását kiszűri. A termékenység mérésére tökéletesen megfelelne a kohorsz termékenységi együtthatók, jelenleg azonban ilyenekkel nem rendelkezünk, és emellett a je-

lenleg legtöbb gyermeknek életet adó korosztályok befejezett termékenységről csak évtizedek múlva kaphatnánk pontos kohorsz-együtthatókat. Ezért helyettük a teljes termékenységi arányszámot (vagyis a korszecifikus termékenységi együtthatók összegét) használhatjuk, amelyet úgy értelmezhetünk, mint fiktív kohorsz termékenységi együtthatót, éspedig egy olyan fiktív kohorsz ezer nőjére jutó születések számát, amely az adott évben megfigyelt korszecifikus termékenységi együtthatóknak megfelelő gyakorisággal szülné 15 éves korától 49 éves koráig.

A teljes termékenységi együttható tehát ugyanazt fejezi ki, amit a nyers reprodukciós együttható (amelyet belőle ki lehet számítani), azzal a különbséggel, hogy az előbbi a mindkét nembeli születéseket figyelembe veszi, és azok számát ezer nőhöz viszonyítja, viszont a nyers reprodukciós együttható csak a leányszületeket veszi figyelembe, és azok számát egy nőre vonatkoztatva adja meg. A teljes termékenységi együtthatónak előnye, hogy egy fokkal könnyebb kiszámítani (például a megyei korszecifikus termékenységi arányszámokból), és hogy neve nem sugallja azt, hogy a reprodukciónak valamely teljesen tiszta mutatójáról van szó. A reprodukciónak ilyen teljesen tiszta mutatói ugyanis csak a kohorsz-együtthatók lehetnének.

A teljes termékenységi együttható alakulása az élveszületési arányszáménál sokkal határozottabban jelzi, hogy a magyar népesség termékenysége legalább 1960-tól semmiképpen sem volt kielégítő, mert a teljes termékenységi együttható azóta állandóan a 2000-es szint alatt volt, tehát ezer nőre még kétezer szülés sem jutott volna, ez pedig még akkor sem lenne elég a népesség egyszerű reprodukciójához, ha sem a csecsemő- és gyermekkorban, sem a felnőttkorban a propagatív életkor végéig nem fordulnának elő halálesetek.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy a teljes termékenységi arányszám nem mutatja teljesen tisztán a reprodukció alakulását, mert befolyásolják a születek időzítésének változásai (előbbre hozásuk vagy halasztásuk). Mivel hosszabb távon olyan tendencia érvényesül, hogy a születek egyre fiatalabb korúakra tolnak el, valószínűleg a teljes termékenységi arányszám is a ténylegesnél kissé kedvezőbb képet ad a reprodukció állásáról, amelyet a kohorsz-együtthatók mutatnak majd, amikor a mai propagatív korosztályok elérik az 50. életévet, hacsak időközben a termékenységnek valamilyen lényeges emelkedése nem következik be.

Hasonlóképpen a legfinomabbnak tekinthető halandósági mutató, a halandósági táblákból számítható születéskor várható átlagos élettartam is a nyers halálozási arányszámnál határozottabban jelzi a magyar népesedési helyzet nyugtalanító voltát 1960-tól 1973-ig. Ugyanis míg a korstruktúra sajátosságai következtében az élveszületési arányszám valamivel kedvezőbb volt, mint amekkorára az adott évi termékenység és stabil korstruktúra mellett számíthattunk volna, addig a nyers halálozási arányszám – a korstruktúra más sajátosságai következtében – ugyancsak kedvezőbb volt, mint amekkorára a születéskor várható átlagos élettartamból stabil korstruktúra mellett következett volna. 1972-ben ugyanis a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 66,9 év, a nőké 72,6 év volt. Stabil és stacioner népesség esetén (vagyis ha a népesség száma és korstruktúrája évről évre változatlan) a nyers halálozási arányszám ennek reciproka, tehát a férfiaknál 14,9, a nőknél 13,8 ezrelék, vagyis mindenképpen lényegesen nagyobb, mint az abban az évben megfigyelt tényleges nyers halálozási arányszám (11,6). A születéskor várható átlagos élettartam időbeli alakulásának elemzése azt is kimutatja, hogy a nyers halálozási arányszámnak a hatvanas évek eleje óta bekövetkezett romlása nagy részben a korstruktúra öregedésének következménye, mert a nők várható élettartama – ha lassan is – tovább emelkedett, miközben a férfiaké 1964 óta lényegében stagnál. Ez azonban még semmiképpen sem jelenti azt, hogy a magyar halandóság helyzete megnyugtató volna. Jelentős egészségügyi erőfeszítéseink hatására ugyanis a születéskor várható élettartamoknak további lassú emelkedésére számíthatnánk, valójában azonban a javulás (a két nem együttvéve) lényegében megállt az utóbbi években.

Az évszázad eleje óta közöltek korszpecifikus termékenységi arányszámokat és számítottak halandósági táblákat (12), így országos méretekben jó visszatekintő adataink vannak. 1959–1960 óta közölték a megyei korszpecifikus termékenységi arányszámokat, így a megyei teljes termékenységi együtthatókat ki lehet számítani. (Lásd az 1. táblát.) Az alacsony és magas termékenységű területek közötti különbségek még határozottabban megmutatkoznak, mint az élveszületési arányszámok esetében. Az ország északkeleti megyéinek termékenysége mindig jóval az átlag fölött volt, és átlagosnál kissé magasabb volt általában a négy nyugati megye, valamint Baranya termékenysége is. Az országnak ezek a részei biztosították többé-kevésbé saját reprodukciójukat, illetve pótolták a más területeken mutatkozó reprodukciós hiányok egy részét. 1959–1960-ra vonatkozóan vannak megyei halandósági tábláink. Ezek szerint a legjobb és a legrosszabb megyei várható élettartamok különbsége a férfiaknál kb. 2 év, a nőknél kb. 3 év, tehát nem túlságosan nagy.

Mind a népesedéspolitika tervezéséhez, mind a termékenység alakulásának tudományos elemzéséhez nagy segítséget jelentenének a társadalmi csoportok szerint differenciált termékenységi arányszámok. A demográfiai évkönyvek évről évre csak az eltartó társadalmi csoportja szerint differenciált abszolút születésszámokat, valamint az élveszületéseknek születési sorrend szerinti megoszlását közlik. Ennek oka, hogy a termékenységi arányszámok nevezőjét, vagyis a kérdéses társadalmi csoportba tartozók összes számát évről évre nem ismerjük. A népszámlálások és mikrocenzusok időpontjában rendelkezünk ilyen adatokkal, tudományos tanulmányok szokták az ezekre az időpontokra vonatkozó korszpecifikus termékenységi arányszámokat korcsoportonként közölni (11). Ezekből kitűnik, hogy a szellemi rétegbe tartozók termékenysége a legalacsonyabb, viszont a nem mezőgazdasági munkásoké, különösen a községekben lakó munkásoké a legmagasabb. Kíváncsinos lenne foglalkozási és társadalmi csoport szerint részletezett halandósági táblákat is számítani. Ezek hiányában a standardizált nyers halálozási arányszámokat hasonlíthatjuk össze. A különbségek nem nagyok, figyelmet érdemel azonban, hogy a nem mezőgazdasági fizikai rétegbe tartozók halandósága a legrosszabb (13), (14).

A népesedési folyamatokról alkotott képhez tartozik a házasságok és válások alakulása. Ez másrésről a család fejlődési tendenciáit is jelzi.

2. tábla

Házasságkötési arányszámok a nők korcsoportja szerint

A nem házas nő életkora	Ezer megfelelő korú nem házas nőre jutó házasságkötések száma			
	1930–1931	1959–1960	1970	1972
–19	57,4	95,8	89,0	94,0
20–24	142,3	270,1	280,0	267,3
25–29	113,4	184,0	182,0	160,6
30–34	70,4	112,9	102,7	93,0
35–39	43,4	69,4	60,1	54,8
40–49	18,9	34,1	31,7	29,7
50–59	7,5	13,8	11,2	11,3
60–	1,4	2,3	1,8	1,7

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1972.

A házasságkötések több mutatója lehet társadalmi jelzőszám. A legjobban megfelelne erre a célra a halandósági táblákhoz hasonló házassági táblák mutatói,

ilyeneket azonban a módszertani nehézségek miatt nem számítunk rendszeresen (15). Helyettük az ezer megfelelő korú nem házas férfire, illetve nőre jutó házasságkötések számát választhatjuk a házasságkötés társadalmi jelzőszámának. Néhány kiválasztott év ilyen arányszámainak összehasonlítása mutatja, hogy egyrészt a házasságkötés mennyivel gyakoribbá vált, másrészt a házasságkötési kor mennyire eltolódott a fiatalabb korosztályok felé.

Nem ennyire egyértelmű az arányszámok emelkedésének tendenciája, ha a különböző családi állapotú nők és férfiak házasságkötési arányszámait nézzük. Emelkedés tulajdonképpen a 24 éven aluli hajadon nőknél és nőtlen férfiaknál volt, de az utolsó néhány évben e korcsoportokban is bizonyos visszaesés mutatkozik. Az elváltak házasságkötési gyakorisága azonban mind a nőtlenekénél és hajadonokénál, mind az özvegyekénél lényegesen nagyobb minden korcsoportban, ezért a válások gyakoribbá válása lényeges szerepet játszott abban, hogy az összes nem házasra számított arányszámok emelkedtek a közelmúlt évekig.

A válások gyakoriságát az ezer megfelelő életkorú házas férfire, illetve nőre jutó válások számával jellemezhetjük. Néhány kiválasztott év ilyen női válási arányszámainak összehasonlítása mutatja a válások gyakoriságának növekedését, különösen a fiatal korcsoportokban.

3. tábla

Válási arányszámok a nő korcsoportja szerint

A házas nő életkora	Ezer megfelelő korú házas nőre jutó válások száma			
	1930–1931	1959–1960	1970	1972
–19	3,05	9,63	12,60	13,26
20–24	4,03	12,99	18,89	19,95
25–29	4,29	12,80	16,23	16,98
30–34	3,81	10,43	11,06	11,62
35–39	3,11	8,18	8,92	9,22
40–49	1,75	6,32	6,35	6,64
50–59	} 0,6	3,78	3,30	3,51
60–		1,98	1,36	1,41

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1972.

A válások számának a növekedését azonban helytelen lenne a házasságok válásával vagy akár a rossz házasságok számának növekedésével kapcsolatba hozni, mert az elsődleges ok nyilvánvalóan a válási jogszabályoknak és a bírósági gyakorlatnak a fejlődése. A válások jelentőségének megítélése szempontjából fontos társadalmi jelzőszám a válások megoszlása az életben levő 18 éven aluli közös gyermekek száma szerint. 1972-ben a felbontott házasságok 46,5 százalékában nem volt közös 18 éven aluli gyermek, és összesen 17 197 volt a felbontott 24 190 házasságban élő 18 éven aluli gyermekek száma.

Területi bontásban sem a korszpecifikus házasságkötési, sem a korszpecifikus válási arányszámok nem állnak rendelkezésre, ezért a nyers arányszámokat mutatjuk be. Mindkét arányszám magasabb a városokban és a községekben, és különösen a válási arányszám pozitív korrelációban látszik lenni a megye iparosodottságával.

A demográfiai évkönyvek közlik a házasulók számát a férfiak és a nők (illetve eltartott nőknél az eltartó) társadalmi, foglalkozási csoportja szerint. Arányszámo-

kat azonban nem tudunk számítani, mert a megfelelő csoportokba tartozó összes nem házas nők számát nem ismerjük.

A természetes népesedési folyamatok mellett a társadalmi jelzőszámok rendszerében ki kell mutatni a tényleges szaporodás másik tényezőjét, a *vándorlási egyenleget*. Magyarország egésze számára ennek alig van jelentősége, de amikor egyes területegységekre vonatkozó jelzőszámokat szerkesztünk, akkor a vándorlási egyenleg (itt konkrétan az állandó vándorlási egyenleget mutatjuk ki) lényeges alapjelzőszám. A megyénkénti arányszámok erősen differenciáltak, három vidéki nagyvárosban évi 1 százaléknál nagyobb a pozitív állandó vándorlási egyenleg, ugyanakkor Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyében fél százaléknál nagyobb a negatív egyenleg. A vándorlási egyenleg város-falu bontásban is érdekes, mert a városiasodás egyik mutatója. 1972-ben Budapest népessége 2,9, a többi város népessége 5,2 ezrelékkal szaporodott, a községek népessége 6,2 ezrelékkal fogyott az állandó vándorlások eredményeképpen. A községek negatív vándorlási egyenlegének közel felét kiegyenlítette a községek természetes szaporodása, így a községi népesség csökkenése viszonylag nem nagyfokú (4,3 ezrelék) volt.

Minden alrendszerben kívánatos kimutatni, hogyan alakultak a társadalom közös ráfordításai, másképpen a költségvetési kiadások a kérdéses alrendszer területén jelentkező célok vonatkozásában. A népesedés területén ilyen cél évek óta a termékenység olyan szintre való emelése, amely legalább a népesség hosszú távú egyszerű reprodukcióját biztosítja. Az ennek érdekében hozott közös társadalmi ráfordítások: a családi pótlék és gyermekgondozási segély, valamint más pénzbeni juttatások, másrészt a különböző természetbeni juttatások. Ezeknek összege mellett a gyermekek összes fogyasztásán belüli aránya is érdekes. 1970-ben az egy 19 éven aluli gyermekre számított összes fogyasztásból 64 százalékot fedezett a szülők jövedelme, 6 százalékot a családi pótlék, 6 százalékot az egyéb pénzbeni juttatások és 24 százalékot a természetbeni juttatások (az oktatás, egészségügy stb. területén). Az ilyen társadalmi juttatásokból fedezett rész aránya társadalmi csoportonként meglehetősen differenciált, legmagasabb a munkásháztartásokban és legalacsonyabb a parasztháztartásokban (16).

2. AZ OKTATÁS JELZŐSZÁMAI

Az oktatás központi helyet foglal el mai társadalmunk jelenségei között: meghatározza a jövő munkaerő szaktudását, ezáltal jövőbeli gazdasági fejlődésünket befolyásolja. Mivel a társadalomban elfoglalt hely, a jövedelem, a kulturális érdeklődés stb. erősen függenek az iskolai végzettségtől, az oktatás kijelöli az egyén életpályájának kereteit, és ezáltal befolyásolja a társadalmi struktúra átalakulását. Ezért indokolt, hogy az oktatási jelzőszámok a társadalomstatisztikai rendszerben közvetlenül a népesedési alrendszer után következzenek.

Az oktatás területén a társadalmi jelzőszámok két nagy csoportját különböztethetjük meg: egyrészt azokat, amelyek az *oktatási folyamatok eredményeit*, az iskolai végzettség alakulását fejezik ki, másrészt azokat, amelyek az *oktatási ráfordítások alakulását* mutatják be. Az előbbi csoportban ismét kétféle jelzőszámot lehet figyelembe venni:

1. az egész megfelelő korú népesség iskolai végzettségének alakulását bemutató mutatókat, amelyek – mivel az arányszámokban fiatalabb, középkorú, és idősebb nemzedékek együtt szerepelnek – több évtized oktatási erőfeszítéseinek eredményeit tükrözik;

2. az általában iskolába járó korosztályok beiskolázási mutatóit, illetve a különböző iskolatípusokat elvégzők arányának mutatóit, amelyek a kérdéses év oktatási erőfeszítéseinek eredményeit tükrözik.

Az egész népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását kimutató jelzőszámok fő forrásai a népszámlálások. (Legújabban a Központi Statisztikai Hivatal – a Kulturálisstatisztikai osztály – megkezdte a népesség iskolai végzettség szerinti összetételének továbbvezetését a népszámlálások közötti időszakokban.) A legegyszerűbb ilyen arányszámok az ország egész népességének iskolai végzettségében bekövetkezett változásokat a felszabadulás óta a következőképpen tükrözik.

4. tábla

Az iskolai végzettség arányszámai

Év	15 éves és idősebb		18 éves és idősebb		25 éves és idősebb	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	népességből legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte		népességből legalább érettségizett		népességből felsőfokú tanintézeti oklevelet szerzett	
1941	21,9	19,5	8,1	3,3	3,1	0,5
1960	34,5	31,3	11,6	6,3	4,5	1,1
1970	55,1	48,0	17,8	13,5	6,4	2,3
1973	59,9	51,7	19,6	15,9	6,9	2,9

Forrás: Az 1973. évi mikrocenzus adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 17. old.

Ezek az arányszámok egyértelműen mutatják az iskolai végzettség nagyfokú emelkedését, különösképpen a nyolc osztálynak megfelelő végzettségi szinten. Egyben az is látható, hogy az érettségi és a felsőfokú oklevél szintjén a férfiak és a nők közötti különbség csökkenő tendenciát mutatott. Éppen a férfiak és a nők közötti különbségek hívják fel a figyelmet e mutatók hiányosságára, nevezetesen arra, hogy a korstruktúra erősen befolyásolja őket. Ugyanis mivel az idősebb korosztályok iskolai végzettsége lényegesen alacsonyabb, és mivel ezek az idősebb korosztályok a nők kedvezőbb halandósága miatt lényegesen nagyobb létszámúak a nők között, a férfi–nő különbség a valóságosnál nagyobbak mutatkozik. A korstruktúra hatását kiküszöbölhetjük, ha korcsoportonként nézzük az iskolai végzettségi arányszámokat.

5. tábla

Az iskolai végzettség korcsoportonként

Év	15–19 éves		20–24 éves		25–29 éves	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	népességből legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte		népességből legalább érettségizett		népességből felsőfokú tanintézeti oklevelet szerzett	
1941	19,4	17,4	8,5	3,3	2,3	0,5
1960	69,6	75,1	16,4	16,1	6,2	2,5
1970	88,7	92,2	26,6	36,5	8,1	6,7
1973	90,8	93,3	28,2	39,6	9,3	8,4

Forrás: 1970. évi népszámlálás. 23. Demográfiai adatok I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 59–60. old.; Az 1973. évi mikrocenzus adatai. 139–140. old.

Ezek a korcsoportonkénti adatok is mutatják, hogy a felszabadulás óta bekövetkezett változások közül a nyolc osztályt végzettek számának és arányának növe-

kedése a legnagyobb, bár a megfelelő korú népességnek elég nagy hányada (közel 8 százaléka) ma sem végzi el a nyolc osztályt. A lemorzsolódók aránya a leányoknál kisebb, mint a fiúknál. Különösképpen feltűnő, hogy a mai fiatal népességben a leányoknak nagyobb része szerez érettségi bizonyítványt, mint a fiúknak. Egészen az érettségiig tehát megszűnt a leányok lemaradása a fiúkhöz képest, sőt az iskolai végzettségi differencia ellenkezőjére fordult. A felsőfokú oktatásban még megmaradt a fiúk előnye, de ott is tört részére csökkent a felszabadulás előtti helyzethez viszonyítva.

A megfelelő adatok rendelkezésünkre állnak területi bontásban is a népszámlálási években. (Lásd a 6. táblát.) Míg az általános iskola szintjén inkább a különbségek csekély volta tűnik fel, az érettségi és a felsőfokú végzettség tekintetében igen lényeges területi különbségek vannak egyrészt Budapest és az öt nagyobb város javára, másrészt a nyugati megyék javára. Ezekben a különbségekben két tényező hatása adódik össze: egyrészt a nagyvárosok és a nyugati megyék fiatal népességéből többen szereznek magasabb iskolai végzettséget, másrészt a magasabb iskolai végzettség birtokában a fiatalok egyrészt a nagyvárosok felé, másrészt a kedvezőbb életkörülményeket biztosító megyék felé vándorolnak.

Elkészült az 1960. és 1970. évi népszámlálás alapján a 14–17 éves, illetve 18–24 éves népesség megoszlása társadalmi–gazdasági csoportonként, aszerint, hogy aktív keresők-e, eltartottak-e vagy iskolába járnak, iskolai szintek szerint részletezve (17). Az adatok szerint egyrészt lényeges különbségek vannak a szellemi, a nem mezőgazdasági fizikai és a mezőgazdasági fizikai dolgozó szülők gyermekeinek továbbtanulásában a szellemiek javára, másrészt tíz év alatt is igen lényeges változások következtek be. Így többek között a 14–17 éves korcsoportban lényegesen csökkent a nem tanuló eltartottak aránya a fizikai rétegekben, másrészt erősen megnőtt a szakmunkástanulók aránya főleg a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei között. Viszont a középiskolákban továbbtanulók aránya 1970-ben is erősen eltérő maradt a mezőgazdasági fizikai dolgozók (16,8%), a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei (22,3%) és a szellemi foglalkozásúak gyermekei (60,6%) között, bár ez az arány minden rétegben némileg nőtt. Hasonlóképpen igen határozott különbségek vannak társadalmi rétegenként a 18–24 éves korúak felsőfokú oktatási intézményekben való továbbtanulása között (a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál 1,7 a nem mezőgazdasági fizikai dolgozóknál 3,1 és a szellemi rétegben 14,3 százalék).

Nemcsak a népszámlálásokból állnak rendelkezésünkre az oktatási alrendszerben felhasználható társadalmi jelzőszámok, hanem a folyamatos oktatásstatisztikából is. Ilyenek például az 1970/71. tanévre vonatkozóan a következők (18):

- az óvodai ellátásban részesülők aránya a 3–5 éves népesség számához viszonyítva (57,7%),
- az általános iskolába járó 6–13 éves korú tanulók aránya a 6–13 éves korú népességhez viszonyítva (98,4%),
- a középiskolai oktatásban részesülő tanulók a 14–17 éves korú népességhez viszonyítva (30,3%),
- a szakmunkásképzésben részesülő tanulók a 14–16 éves korú népességhez viszonyítva (38,2%),
- a felsőfokú oktatásban részesülők a 18–22 éves korú népességhez viszonyítva (6,3%).⁵

⁵ Ezen arányszámok közül csak az első kettő tiszta értelemben vett beiskolázási arányszám, mert csak azoknál viszonyítják a megfelelő korú óvodai ellátásban részesülők, illetve tanulók számát az ugyanilyen korú népességhez. Minden további arányszám számlálójában nemcsak a nevezőben szereplő korosztályokhoz tartozó, hanem az azoknál idősebb tanulók is szerepelnek. Ez azonban egyrészt nem módosítja lényegesen az arányszámokat, másrészt a tanulási folyamatok elemzésénél feltétlenül szükséges figyelembe venni azokat is, akik idősebb korban folytatják tanulmányaikat, és a szokásos életkornál később szerzik meg a különböző szintű iskolai végzettségeket.

6. tábla

Oktatási jelzőszámok, 1970, illetve az 1970/71-es tanév

Terület (város, megye)	A 15-19 évesek közül legalább az általános iskola 8. osztályát végezte (százalék)		A 20-24 évesek közül legalább érettségizett (százalék)		A 25-29 évesek közül felsőfokú tanintézeti oklevéllel rendelkezik (százalék)		Óvodai ellátás tábsban	Szakmunkás képzésben	Középszkolai oktatásban	Felsőfokú oktatásban	Az egy tan- erőre jutó tanulók száma (fő)
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő					
	részeseülők a megfelelő korúak százalékában										
Budapest	92,7	95,9	42,2	51,1	14,0	10,6	75,0	40,0	48,1	9,2	14,2
Debrecen	89,4	94,6	43,0	50,8	12,7	10,0	63,0	37,3	33,9	7,0	18,6
Miskolc	92,0	93,9	46,7	51,7	12,4	8,8	57,9	33,3	43,7	7,3	18,5
Pécs	91,8	94,6	39,9	51,7	11,2	9,9	71,5	37,0	37,1	8,9	16,6
Szeged	92,9	96,6	46,6	58,2	14,4	13,4	95,2	42,6	41,4	7,1	14,3
Baramya	84,6	86,8	17,9	25,8	4,9	4,4	43,3	41,6	23,8	4,4	17,4
Bács-Kiskun	85,1	91,2	18,2	27,8	6,7	5,1	53,9	39,2	21,7	5,1	17,9
Békés	90,6	93,4	20,4	30,5	5,9	5,7	63,4	40,2	28,7	5,7	17,5
Borsod-Abaúj- Zemplén	86,2	87,6	19,8	27,2	5,3	4,4	34,5	36,3	26,5	5,3	20,9
Csongrád	88,5	92,5	18,8	27,7	4,9	4,8	60,9	37,5	23,5	4,5	15,9
Fejér	88,9	93,0	20,6	31,5	6,5	4,9	55,7	37,1	25,0	4,0	19,2
Győr-Sopron	89,6	93,6	27,9	37,9	7,7	6,2	66,8	41,4	32,3	5,9	16,7
Hajdú-Bihar	85,4	89,9	12,4	22,0	4,1	4,4	49,1	36,6	21,1	4,1	19,3
Heves	89,7	92,0	23,8	35,4	7,3	5,8	52,5	42,9	30,6	6,2	17,6
Komárom	87,6	91,4	23,9	33,6	7,0	5,5	65,1	39,2	29,7	5,1	19,0
Nógrád	86,8	89,3	21,6	29,2	5,1	4,8	56,6	38,7	27,3	4,8	18,3
Pest	87,2	92,2	20,4	26,7	4,3	3,6	52,2	38,4	23,5	3,6	19,0
Somogy	86,3	89,6	22,0	31,1	7,4	5,7	51,3	38,2	25,5	5,4	17,8
Szabolcs-Szatmár	86,6	89,2	18,5	29,6	6,1	5,8	42,7	36,5	24,8	5,6	20,0
Szolnok	87,0	91,5	19,9	32,6	6,4	6,2	58,1	36,0	29,5	6,1	18,3
Tolna	87,4	89,7	18,7	29,1	6,6	6,2	74,4	38,7	27,0	5,6	17,0
Vas	90,7	93,4	25,2	38,3	7,8	6,5	52,3	39,4	32,0	6,5	16,6
Veszprém	89,3	92,6	24,4	35,7	7,4	6,0	47,2	40,0	27,7	5,6	18,3
Zala	88,0	91,4	21,8	33,7	7,7	5,9	43,0	36,7	29,8	5,2	17,4
Összesen	88,7	92,2	26,6	36,5	8,1	6,6	56,4	38,6	30,4	6,1	17,7

Forrás: 1970. évi népszámlálás. 23: Oktatási adatok gyűjteménye. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971.

Ezeknek az arányszámoknak időbeli alakulása az 1960/61. tanév óta több lényeges változásra hívja fel a figyelmet: miközben az óvodai ellátásban részesülők aránya lényegesen nőtt, a középiskolába járók aránya átmeneti emelkedés után a hatvanas évek végén némileg visszaesett, azóta ismét kissé emelkedett, ugyanakkor a szakmunkástanuló-képzésben részesülők száma egyenletesen nőtt. Együttvéve a középiskolai és szakmunkástanuló oktatásban részesülőket azonban 1960 óta alig volt emelkedés, a hatvanas évek közepe óta pedig bizonyos visszaesés mutatkozott. Hasonlóképpen az 1960-as évek folyamán először nőtt, majd az évtized második felében kissé visszaesett, legújában újra emelkedett, a felsőfokú oktatásban részesülők aránya. (Ezen belül a nappali tagozaton tanulók száma, folyamatosan nőtt.) Ezek az adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy sem a középfokú, sem a felsőfokú oktatásban nem lehet az utóbbi években a képzettek számának vagy arányának egyenletes növekedéséről beszélni.

Hasonlóképpen a folyamatos oktatási statisztikából megkapható jelzőszámok azok az arányok, amelyek a különböző fajta iskolákat eredményesen elvégzettek számát a megfelelő korosztály létszámához viszonyítják. Ilyenek például (az 1970/71. tanévben végzettekre vonatkozóan) a következők:

- az általános iskolát eredményesen végzettek aránya a 14 éves népességhez viszonyítva (90,6⁰/₀),
- az érettségizettek a 18 éves korú népességhez viszonyítva (28,4⁰/₀),
- a szakmunkástanuló-bizonyítványt szerzettek a 17 éves korú népességhez viszonyítva (35,4⁰/₀),
- a felsőfokú oklevelet szerzettek a 22 éves korú népességhez viszonyítva (7,2⁰/₀).

Ezek az adatok megközelítőleg jelzik, hogy egy-egy mai fiatal nemzedék milyen iskolai végzettséget szerez.⁶ Különösen figyelemre méltó, hogy az általános iskolát eredményesen végzők aránya távolról sem 100 százalék. (Figyelembe kell azt is venni, hogy a gyógypedagógiai iskolát eredményesen végzők az általános iskolát eredményesen végzők között szerepelnek, tehát a hiányzó több mint 9 százalék nem közülük kerül ki.)

Ezek az oktatásstatisztikai adatok területi bontásban is rendelkezésre állnak, és azt mutatják, hogy az ország különböző részei közötti eltérések nagyok. Különösen alacsony az óvodai ellátottság arányszáma egyrészt az északkeleti megyékben, másrészt a Dunántúl egyes aprófalvas megyéiben, Szegeden viszont már az 1970/71. tanévben majdnem teljes körű volt az ellátottság. A középiskolai oktatásban részesülők aránya a megfelelő korúak százalékában a nagyvárosokban és két nyugati megyében, Vas és Győr-Sopron megyében magasabb az átlagosnál, viszont igen alacsony Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyében. A szakmunkásképzésben részesülők arányát két ellentétes tényező befolyásolta: a gazdaságilag fejlettebb területeken általában magasabb ez az arány, viszont ugyanakkor ahol kicsi a középiskolába járók aránya, ott – mintegy a középiskolai képzést némileg helyettesítve – viszonylag nagy a szakmunkástanulók aránya (például Baranya megyében). Hasonló arányszámok jelenleg nem állnak rendelkezésre társadalmi csoportok szerinti bontásban.

A szakirodalom elsősorban kétféle oktatási ráfordítási mutatót ajánl. Az egyik mutatófajta az oktatási kiadásokat fejezi ki. Magyarországon az oktatási intézmények költségvetési kiadásait mind folyó áron, mind a nemzeti jövedelem százalékában ismerjük. Az utóbbi 1972-ben 3,4 százalék, ez az arányszám 1960 óta alig vál-

⁶ Az előbbi beiskolázási arányszámokhoz hasonlóan ezen arányszámok számlálójában is a mindenféle életkorú végzettséget szerző népesség szerepel, a nevezőben viszont csak egy korcsoport, ezért nem mutatják pontosan, hogy egy-egy nemzedékből hányan szerzik meg a kérdéses iskolai végzettséget.

tozott, a hatvanas évek közepén bekövetkezett emelkedést ugyanis kisebb fokú visszaesés követte. A másik fajta ráfordítási mutató a közismert tanuló–tanár arány, ez 1972/73-ban az általános iskolákban 16,3, a középiskolákban 16,0 volt. A felsőfokú oktatásban a hallgatók és az oktatók arányának információs értéke kicsi, ezért azt nem vesszük fel a társadalmi jelzőszámok közé. Az általános iskolákban egy tanóra jutó tanulók száma területi bontásban bizonyos fokig jelzi az ellátottságot. Ez az arányszám Budapesten a legkedvezőbb és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legmagasabb.

3. A MUNKAERŐ TÁRSADALMI JELZŐSZÁMAI

A társadalomstatisztikai rendszer munkaerő alrendszere az egyik – sőt legfőbb – terület, ahol a társadalomstatisztikai rendszer és a gazdaságstatisztikai mérlegek rendszere közötti kapcsolatot kidolgozhatjuk. Ezért lényeges követelmény, hogy az itt alkalmazott jelzőszámok a gazdaságstatisztika fogalmait, osztályozásait kövessék.

A jelzőszámok egy része a gazdasági aktivitás mértékét fejezi ki. A népgazdaság összevont munkaerőmérlegéből vett adatok szerint 1973-ban az aktív keresők aránya 48,6 százalék. Ez az arány az utóbbi években enyhén emelkedő tendenciát mutat. A növekedés elsősorban a 14–54 éves korú nők gazdasági aktivitási arányszámának növekedéséből származik. 1973-ban az ilyen korú nők 64,6 százaléka volt aktív kereső, és ez az arány évek óta növekedett, még azóta is, hogy a gyermekgondozási segínyt bevezettük. (A gyermekgondozási szabadságon levő nők inaktív keresőknek minősülnek.) A női kereső munka fokozódásának tendenciáját még határozottabban érzékelteti a nem tanuló eltartottak aránya a 15–54 éves korú nők között. Ez 1973-ban 19,1 százalék volt, és évek óta erősen csökken. Mivel a nem tanuló eltartott nők aránya annál kisebb, minél fiatalabb női nemzedéket nézünk, állíthatjuk, hogy várhatóan a jövőben is egyre kevesebb „háztartásbeli” nő lesz. Ez egyrészt jelzi e munkaerő-tartalék kimerülését, másrészt mutatja a nők helyzetének alapvető változását.

A munkaerő alrendszer másik fontos jelzőszámcsoportja az aktív keresők népgazdasági ágak közötti megoszlását mutatja ki. 1973-ban – az összevont munkaerőmérleg szerint – ezek az arányszámok a következők voltak: ipar 35,5, építőipar 8,1, mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás 24,4, szállítás és hírközlés 7,6, kereskedelem 8,4, egyéb ágazatok 16,0 százalék. Körülbelül 1970 óta az iparban dolgozók aránya már nem nőtt, viszont a mezőgazdaságban dolgozók számának lassú csökkenésével párhuzamosan a többi népgazdasági ágban dolgozók aránya nőtt. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a gazdasági fejlődésnek abba a szakaszába jutottunk, amelyet elsősorban a terciér ágazatokban foglalkoztatottak arányának növekedése jellemez.

A munkaerő jelzőszámai kimutatják az aktív keresők megoszlását a foglalkozási statisztika más osztályozásai szerint is, így elsősorban a foglalkozási viszony szerint. 1973-ban az aktív keresők 77,1 százaléka alkalmazásban álló, 17,6 százaléka szövetkezeti tag, további 1,9 százaléka annak segítő családtagja, 2,6 százaléka önálló (kisiparos, kiskereskedő, egyénileg dolgozó paraszt) és 0,9 százaléka önállónak vagy munkásnak segítő családtagja. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta az önálló aránya változatlan maradt a termelősövetkezeti tagoké lassan csökken. Ez részben a mezőgazdasági aktív keresők arányának fokozatos csökkenésével függ össze, részben pedig annak a következménye, hogy a mezőgazdasági termelősövetkezetekben is nő az alkalmazott foglalkozási viszonyúak száma.

A népszámlálások és mikrocenzusok időpontjából vannak pontos megyei adataink, amelyeknek alapján az említett társadalmi jelzőszámokat ki lehet számítani. Igen lényeges megyei különbségeket találunk. Így a nők gazdasági aktivitása sokkal kisebb az ország északkeleti megyéiben, viszont különösen magas Budapesten. A fővárosban már elenyészően kicsi a nem tanuló eltartott nők aránya a 15–54 éves népességben, itt – azt lehet mondani – szinte minden ilyen korú nő kereső munkát végez vagy tanul. Ugyanakkor például Hajdú-Bihar megyében az ilyen korú nőknek közel a fele nem tanuló eltartott.

7. tábla

A munkaerő társadalmi jelzőszámai, 1970
(százalék)

Terület (város, megye)	Aktív keresők	Egyéb eltartottak*	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Szállítás – hírközlés	Kereskedelem	Egyéb	Összesen
	a 15–54 éves női népességben		népgazdasági ágaktív keresői az összes aktív kereső százalékában						
Budapest	79,0	6,3	46,3	7,5	2,7	8,4	12,3	22,8	100,0
Debrecen	66,6	15,8	40,4	7,1	9,7	8,8	9,9	24,1	100,0
Miskolc	66,9	18,4	48,4	6,7	4,1	9,1	10,8	20,9	100,0
Pécs	68,3	15,9	45,0	7,3	5,8	8,2	10,7	23,0	100,0
Szeged	72,3	21,0	43,3	6,9	7,5	8,6	9,4	24,3	100,0
Baranya	60,1	28,9	27,0	6,9	43,7	5,4	5,8	11,2	100,0
Bács-Kiskun	63,8	25,3	24,7	5,9	47,9	4,3	5,6	11,6	100,0
Békés	56,8	31,4	26,6	5,7	43,7	4,9	6,6	12,5	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	48,3	40,7	41,1	7,5	28,7	6,8	5,5	10,4	100,0
Csongrád	62,4	26,6	27,7	5,6	46,0	4,4	5,6	10,7	100,0
Fejér	61,5	25,1	41,2	6,7	25,9	6,8	6,9	12,5	100,0
Győr-Sopron	64,0	20,9	41,3	7,2	25,3	6,1	6,7	13,4	100,0
Hajdú-Bihar	45,3	44,4	19,2	9,3	49,3	5,9	5,3	11,0	100,0
Heves	61,3	25,6	34,8	8,8	29,1	7,2	6,6	13,5	100,0
Komárom	62,3	23,6	52,3	6,0	16,8	5,6	6,6	12,7	100,0
Nógrád	57,6	30,9	39,9	9,7	25,5	5,7	6,1	13,1	100,0
Pest	67,6	18,7	45,6	6,6	20,9	8,2	7,1	11,6	100,0
Somogy	61,5	27,5	23,5	7,9	40,7	6,3	7,4	14,2	100,0
Szabolcs-Szatmár	50,2	38,4	18,1	11,0	44,3	7,4	7,2	12,0	100,0
Szolnok	52,7	35,2	29,6	8,5	35,8	5,7	6,8	13,6	100,0
Tolna	60,5	27,8	26,9	7,5	40,2	6,4	6,0	13,0	100,0
Vas	62,6	24,0	33,5	6,4	31,4	8,5	6,0	14,2	100,0
Veszprém	59,8	26,0	40,0	6,6	24,8	6,5	7,3	14,8	100,0
Zala	62,6	26,4	28,4	8,7	38,6	6,2	5,4	12,7	100,0
Összesen	63,7	23,3	36,8	7,4	25,7	6,9	7,9	15,3	100,0

Forrás: 1970. évi népszámlálás. 24. Foglalkozási adatok I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 732 old.

* A nem tanuló eltartottak.

Az aktív keresők ágazati megoszlása tekintetében is lényegesek a megyei különbségek, különösen az iparban dolgozók aránya (Komárom megyében 52,3, Szabolcs-Szatmár megyében 18,1 százalék) és a mezőgazdaságban dolgozók aránya (Hajdú-Biharban az aktív keresőknek közel a fele, Veszprém, Győr-Sopron és Fejér megyében kb. egynegyede) mutat nagy szóródást. Feltűnik az is, hogy Szabolcs-Szatmárban kiugróan magas az építőiparban dolgozók aránya. A kereskedelemben és az egyéb ágazatokban dolgozók aránya viszont a nagyobb városokban lényegesen magasabb, mint a megyékben.

4. A TÁRSADALMI STRUKTÚRA ÉS MOBILITÁS JELZŐSZÁMAI

A munkaerő jelzőszámaihoz szorosan kapcsolódik, mintegy továbbfejlesztésüket képezi a társadalmi struktúra és mobilitás alrendszere. Mivel a társadalmi struktúra alakulásának figyelemmel kísérése, az osztályok és rétegek egymáshoz viszonyított helyzetének elemzése a társadalomstatisztika főfeladatai közé tartozik, ennek az alrendszernek kiemelt fontossága van. Az itt kialakított strukturális osztályozások szerint részletezve vizsgáljuk a többi alrendszer tárgyát képező társadalmi jelenségek alakulását.

Elsősorban az aktív keresőket osztályozzuk foglalkozási viszonyuk, minőségük, egyéni foglalkozásuk, a munkahely szektora, népgazdasági ága és ágazata valamint iskolai végzettségük szerint. A következő csoportokat alakíthatjuk ki, amelyek felhasználhatók a társadalmi struktúra különböző szempontok alapján való elemzéséhez:

1. szakmunkások a mezőgazdaságon kívül,
2. betanított munkások, a mezőgazdaságon kívül,
3. segédmunkások (egyéb fizikai dolgozók), a mezőgazdaságon kívül,
4. a termelés közvetlen irányításában részt vevő szellemi dolgozók, vagyis művezetők, technikusok, egyéb műszaki szakalkalmazottak, mezőgazdasági technikusok és brigádvezetők,
5. mezőgazdasági munkások, vagyis alkalmazott foglalkozási viszonyú fizikai dolgozók az állami és egyéb (nem szövetkezeti) mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és vízgazdálkodásban,
6. szövetkezeti parasztok (alkalmazott és termelőszövetkezeti tag, valamint segítő családtag foglalkozású viszonyú fizikai dolgozók a szövetkezeti mezőgazdaságban),
7. felsőszintű szakalkalmazottak vagy értelmiségiek (felsőfokú végzettségű szellemi dolgozók),
8. egyéb szellemi dolgozók (felsőfokú végzettséggel nem rendelkező szellemi dolgozók, kivéve a 4. kategóriába soroltakat),
9. önálló kisiparosok, kiskereskedők és segítő családtagjaik (nem mezőgazdasági önálló és segítő családtagjaik),
10. egyénileg dolgozó parasztok és segítő családtagjaik,
11. munkások (kétlakiak) segítő családtagjai.

Az 1–5. csoportok együttese közelíti meg a munkásosztály fogalmát, a 6. csoport a termelőszövetkezeti parasztságot, a 7. és a 8. csoportok a szellemi foglalkozású réteget.

Az osztályozás nem fedi teljesen pontosan a munkásosztály fogalmát, mert a 3. kategóriába egyrészt belekerültek olyan kisebb csoportok, amelyeket nem sorolunk a munkásosztályhoz (például a nem termelő ágakban dolgozó technikusok), viszont hiányoznak kisebb közvetlen termelésirányító csoportok, amelyeket a munkásosztályhoz sorolunk (például a vasúti forgalomirányítók).

Ez az osztályozás egyben lehetőséget nyújt a Központi Statisztikai Hivatal által alkalmazott más összevont osztályozásokkal való összehasonlításra. Így lényegében összeállíthatók belőle a korábbi társadalmirétegződés- és jövedelemvizsgálatokban (19), (20), (21), alkalmazott munkajellegcsoportok (azzal az eltéréssel, hogy az utóbbiakban a mezőgazdasági ágakban dolgozó nem mezőgazdasági foglalkozásúak a szak-, a betanított, illetve a segédmunkások közé kerültek), valamint a társadalmi mobilitás vizsgálatoknál alkalmazott hasonló osztályozások (22), (23).

Többféle alternatív osztályozás, illetve a leírt csoportok további felbontásai képzelhetők még el. Ezek közül említést érdemel az 5. és a 6. kategóriának, vagyis a mezőgazdasági munkásoknak és a termelőszövetkezeti parasztságnak további osztályozása, aszerint, hogy egyéni foglalkozásuk mezőgazdasági (növénytermelő, állattenyésztő, mezőgazdasági traktoros stb.) jellegű-e vagy nem (például lakatos, motorszerelő, kőműves stb.). Eszerint e két kategóriában együttvéve 270 300 nem mezőgazdasági és 825 500 mezőgazdasági foglalkozásút különböztetünk meg Magyarországon. Indokolt lenne a mezőgazdasági fizikaiak között (az 5. és a 6. kategóriában) is megkülönböztetni szakmunkásokat, betanított és segédmunkásokat (181 400, 115 600 és 758 900). Hasonlóképpen lehet úgy érvelni, hogy ha a mezőgazdaságban dol-

gozó fizikaiakat megkülönböztetjük a többi népgazdasági ágban dolgozóktól, akkor ugyanilyen alapon külön kellene választani az utóbbiakat is a népgazdasági ágak szerint.

Végül elemzési célokra helyes lenne megkülönböztetni a különböző társadalmi csoportokat lakóhely szerint is, mert például a vidéki (városi és községi) értelmiség sok tekintetben különbözik a budapesti értelmiségtől, vagy – még inkább – a községi munkásságnak, amely az egész nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású rétegnek köze a felét alkotja, sok tekintetben más jellemzői vannak, mint a városi, különösen a budapesti munkásságnak.

A népszámlálások és mikrocenzusok adatai alapján ezek a társadalmi csoportok összeállíthatók területi egységekre bontva is. (Lásd a 8. táblát.) A városi és megyei adatok jól kimutatják a társadalmi összetételben mutatkozó különbségeket, különösképpen az értelmiségi és egyéb szellemi rétegnek Budapestre és a többi nagyvárosba koncentrálódását, a munkásosztály túlsúlyát az ország minden területén és nem utolsósorban a termelőszövetkezeti parasztság meglehetősen eltérő területenkénti arányát.

Hasonló fogalmak segítségével meghatározhatják az ország társadalmi struktúrájának múltbeli fejlődését is az egymást követő népszámlálások közötti időszakokban. (Lásd a 9. táblát.)

A társadalmi struktúra figyelemreméltó vonása, hogy a munkásosztály már 1930-ban és 1941-ben az aktív keresőknek kb. a felét alkotta, de a munkásosztály egyes részeinek egymáshoz viszonyított aránya a maitól lényegesen eltérő volt, mert míg a két világháború között a mezőgazdasági munkásság (mezőgazdasági nap-számosok, cselédek) alkotta a legnagyobb részét, ma a nem mezőgazdasági fizikai munkások vannak nagy túlsúlyban.

Több évtizedet egybevéve az a fő tendencia bontakozik ki, hogy a munkásosztály aránya állandóan nőtt (kivéve a földreformot követő időszakot, amikor a korábbi mezőgazdasági munkások egyénileg gazdálkodó paraszttokká váltak), az önálló kisiparos és kiskereskedő, valamint az egyénileg gazdálkodó paraszt kategóriák viszont tört részükre csökkentek. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta fokozatosan csökken a szövetkezeti parasztság létszáma. Viszont igen gyors ütemben nő a szellemi foglalkozásúak rétege. Ezzel párhuzamosan az ezen osztályok és rétegek közötti különbségek is részben elmosódnak, illetve új társadalmi kategóriák alakulnak ki. Ilyen például a mezőgazdasági nagyüzemekben dolgozó nem mezőgazdasági fizikai dolgozók csoportja.

Az aktív keresők társadalmi csoportosítása azonban csupán a társadalmi struktúra első megközelítésének tekinthető, éspedig két ok miatt: egyrészt nem vettük figyelembe benne az inaktív keresőket és az eltartottakat, másrészt Magyarországon a háztartásoknak nagy és növekvő hányada foglalkozási és társadalmi szempontból vegyes összetételű, és tulajdonképpen nem egyéneket, hanem családokat, háztartásokat kellene az egyes társadalmi csoportokba sorolni. Az a hagyományos eljárás, amely szerint a háztartásfő foglalkozása alapján sorolták be a teljes háztartást valamely társadalmi csoportba, viszonylag kis pontatlanságot okozott a két világháború közötti időszakban, amikor sem a szellemi–fizikai, sem a munkás–paraszt típusú vegyes háztartások nem lehettek túlságosan nagy számban. Ma azonban – azzal összefüggésben, hogy e három nagy csoport, a szellemi foglalkozásúak, a nem mezőgazdasági fizikai munkások és a parasztek közötti határvonalak egyre inkább elmosódnak – a háztartásfő alapján történő besorolás nem elégítheti ki a finomabb elemzési igényeket. Ennek a felismerésnek alapján alkalmazza a folyamatos lakossági jövedelemstatisztika (24) és a háztartásstatisztika (25) a főbb népességcsoportok vagy társadalmi rétegek fogalmát, amelyek a kettős jövedelmű háztartás fogalmának bevezetésével a leggyakoribb típusú (munkás–paraszt) vegyességet figyelembe veszik. A háztartások foglalkozási összetétel szerinti vegyességének (esetleg az eddiginél szélesebb körű) figyelembevétele azért különlegesen indokolt, mert amennyiben folytatódik az az eddigi tendencia, hogy a tiszta termelőszövetkezeti paraszti háztartások aránya tovább csökken (már ma is leginkább csak egykeresős és idős családokban fordul elő), a termelőszövetkezeti parasztság különálló (a munkásságtól eltérő) csoportként való kezelése a jövőben egyre kevésbé indokolt.

8. tábla

Az aktív keresők társadalmi összetétele, 1970
(ezer fő)

Terület (város, megye)	Szakmunkás		Betanított munkás		Segéd- munkás		Mezőgaz- dasági munkás	Művezető, technikus stb.	Munkás- segítő családtag- ja	Termelő- szövet- kezeti paraszti és segítő családtag	Értelmi- ségi	Egyéb szellemi	Önálló kisiparos, kiskeres- kedő és segítő családtag	Egyénileg dolgozó paraszti és segítő családtag	Összesen
	255,3	177,0	137,2	7,1	118,1	0,1									
Budapest	17,4	12,4	10,1	2,1	6,0	0,2	3,0	6,4	16,2	1,3	0,5	75,6			
Debrecen	23,0	12,7	11,3	1,3	8,9	0,1	0,6	6,8	19,6	1,2	0,2	85,6			
Miskolc	18,6	11,9	10,9	1,3	5,8	0,2	1,1	6,0	15,1	1,2	0,3	72,4			
Pécs	13,8	10,3	8,3	0,8	5,0	0,1	2,3	5,8	12,9	1,3	0,3	60,7			
Szeged	21,3	18,3	14,8	12,7	4,8	1,9	36,5	3,2	12,9	2,0	2,0	130,6			
Baranya	34,4	36,3	34,1	23,8	9,7	2,0	98,3	8,9	30,4	5,0	5,8	288,7			
Bács-Kiskun	28,6	27,3	23,6	17,0	7,9	0,5	60,4	6,6	23,9	4,3	4,1	204,3			
Békés	57,9	47,6	35,0	15,6	11,3	2,6	45,0	7,8	26,9	2,8	5,2	257,5			
Borsod-Abaúj-Zemplén	20,7	23,3	18,4	9,0	5,1	0,6	54,2	4,1	15,3	3,2	5,5	159,4			
Csongrád	38,3	35,3	24,7	13,3	10,5	0,9	27,5	7,0	24,4	2,0	1,7	185,6			
Fejér	39,8	35,2	22,8	10,0	13,0	0,3	32,8	8,4	26,7	3,2	1,1	193,5			
Győr-Sopron Hajdú-Bihar	19,5	19,2	18,5	12,3	4,1	1,0	52,8	3,8	14,4	2,1	4,1	151,7			
Héves	31,5	29,0	22,4	7,6	7,6	0,4	35,1	6,5	21,1	2,1	0,9	164,3			
Komárom	38,2	30,3	18,5	7,6	8,7	0,8	12,3	5,9	18,9	1,6	0,8	143,5			
Nógrád	22,9	23,0	14,7	4,8	4,9	0,4	19,9	3,5	13,9	1,1	0,5	109,6			
Pest	94,7	99,0	75,1	17,8	20,1	1,9	61,5	11,6	50,7	6,3	3,6	442,3			
Somogy	23,3	24,1	21,0	16,2	6,5	1,2	44,2	6,0	21,7	3,5	2,4	170,2			
Szabolcs-Szatmár	33,7	31,4	32,8	15,2	7,3	1,5	81,0	7,9	27,9	4,0	6,4	249,1			
Szolnok	32,2	29,6	25,9	13,2	8,5	0,6	47,1	7,3	25,0	3,3	3,1	195,7			
Tolna	18,2	19,0	13,7	10,8	4,8	0,6	31,8	4,1	14,6	2,0	2,0	121,5			
Vas	24,4	24,0	15,0	7,4	6,7	0,9	27,6	5,3	17,7	2,0	2,5	133,6			
Veszprém	42,5	33,0	23,9	9,5	10,7	1,1	29,9	8,2	26,7	2,9	2,3	190,4			
Zala	21,2	18,9	16,2	8,5	5,3	2,3	33,8	4,3	15,0	1,8	2,2	129,4			
Összesen	971,5	828,0	648,7	245,0	301,4	22,2	850,9	252,9	728,6	81,1	58,8	4988,7			

Forrás: 1970. évi népszámlálás. 4-22. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971-1973.

Társadalmi osztály és réteg	Az aktív keresők				
	1920.	1930.	1941.	1949.	1960.
	évben (ezer fő)				
Munkásosztály					
fizikai foglalkozású nem mezőgazdasági ágban					
szakmunkás	} 728	} 998	} 1139	456	738
betanított munkás				214	625
egyéb fizikai dolgozó				495	668
mezőgazdasági munkás	988	787	768	283	305
közvetlen termelésirányító (szellemi)	55	60	.	35	116
Termelészövetkezeti parasztság . . .	—	—	—	—	569
A munkásosztályhoz közelálló paraszti csoportok					
1 kat. holdnál kisebb gazdaságú egyénileg gazdálkodó paraszt és segítő családtagja	82	63	131	85	50
1–5 kat. holdas gazdaságú egyénileg gazdálkodó paraszt és segítő családtagja	360	483	503	667	356
Egyénileg gazdálkodó parasztság és segítő családtagjai					
5-10 kat. holdas gazdasággal . . .	283	298	} 742	675	358
10–100 kat. holdas gazdasággal . .	395	382		480	179
Szellemi foglalkozású					
felsőszintű szakember	59	67	} 316	73	143
egyéb szellemi foglalkozású	177	206		291	538
Önálló kisiparos, kiskereskedő és segítő családtagja	325	328	355	331	115
Földbirtokos (100 kat. holdnál nagyobb gazdaságú önálló őstermelő) . . .	12	11	7	—	—
Egyéb	136	96	41	—	—
Összesen	3600	3779	4202	4085	4760

Forrás: Az 1920. évi népszámlálás III–IV. rész. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1926.; Az 1930. évi népszámlálás III. rész és IV. rész. 1935. és 1936.; 1949. évi népszámlálás 6. és 7. kötet. 1950.; 1960. évi népszámlálás 6. kötet. 1963.; Dr. Thirring Lajos: Foglalkozási eltolódások 1930 és 1941 között. Statisztikai Szemle. 1947. évi 1–2. sz. 1–12. old.; Az 1973. évi mikrocenzus adatai. Budapest. 1974.

A 9. táblához néhány megjegyzést kívánunk fűzni.

Az aktív keresők számát úgy kapjuk meg, hogy 1920-ban, 1930-ban, 1941-ben és 1949-ben az összes keresők számából kivonjuk a nyugdíjas keresők és a tanoncok számát, 1960-ban az aktív keresők számából levonjuk az ipari tanulók számát.

Az egyes társadalmi kategóriák létszámát a következőképpen számítottuk ki.

A nem mezőgazdasági ágban a fizikai foglalkozásúak számát úgy kaptuk meg, hogy az összes alkalmazott és termelészövetkezeti tag foglalkozási viszonyú fizikai foglalkozásúak számából levontuk a mezőgazdaságban dolgozó alkalmazott és termelészövetkezeti tag foglalkozási viszonyú fizikaiakat.

A mezőgazdaságban dolgozó alkalmazott foglalkozási viszonyúak alkotják a mezőgazdasági munkás kategóriát.

A közvetlen termelésirányító csoportba kerültek 1920-ban és 1930-ban a művezetők és az előmunkások, 1941-ben a kategóriákat nem mutatták ki külön, 1949-ben ide kerültek a művezetők (az előmunkások nélkül, ezért kisebb a számuk, mint 1930-ban), végül 1960-ban a művezetők, a műszaki szakalkalmazottak, a mező- és erdőgazdasági brigádvezetők, valamint a közlekedési irányítók és szakalkalmazottak.

A termelészövetkezeti parasztság kategóriájába kerültek a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok és segítő családtagjaik. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1949-ben már 13 000 termelészövetkezeti tag volt, ők a kimutatásban a mezőgazdasági munkások

9. tábla

társadalmi összetétele

Társadalmi osztály és réteg	1920.	1930.	1941.	1949.	1960.
	évben (százalék)				
Munkásosztály					
fizikai foglalkozású nem mezőgazdasági ágban					
szakmunkás	20,2	26,4	31,9	11,2	15,5
betanított munkás				5,2	13,1
egyéb fizikai dolgozó				12,1	14,0
mezőgazdasági munkás	27,5	20,8	18,3	6,9	6,4
közvetlen termelésirányító (szellemi)	1,5	1,6	.	0,9	2,4
Termelőszövetkezeti parasztság	—	—	—	—	12,0
A munkásosztályhoz közelálló paraszti csoportok					
1 kat. holdnál kisebb gazdaságú egyénileg gazdálkodó paraszt és segítő családtagja	2,2	1,7	3,1	2,1	1,1
1–5 kat. holdas gazdaságú egyénileg gazdálkodó paraszt és segítő családtagja	10,0	12,8	12,0	16,3	7,5
Egyénileg gazdálkodó parasztság és segítő családtagjai					
5–10 kat. holdas gazdasággal	7,9	7,9	17,6	16,5	7,5
10–100 kat. holdas gazdasággal	11,0	10,1		11,8	3,8
Szellemi foglalkozású					
felsőszintű szakember	1,7	1,8	7,5	1,8	3,0
egyéb szellemi foglalkozású	4,9	5,5		7,1	11,3
Önálló kisiparos, kiskereskedő és segítő családtagja	9,0	8,6	8,4	8,1	2,4
Földbirtokos (100 kat. holdnál nagyobb gazdaságú önálló őstermelő)	0,3	0,3	0,2	—	—
Egyéb	3,8	2,5	1,0	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

között szerepelnek. Megjegyzendő, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alkalmazott foglalkozási viszonyú fizikai munkásai 1960-ban szintén a mezőgazdasági munkás kategóriába kerültek.

A munkásosztályhoz közelálló paraszt csoportok, valamint az egyénileg gazdálkodó parasztság csoportjai a gazdaság nagysága szerint részletezve mutatják ki az önállókat és segítő családtagjaikat. 1960-ban ide kerültek a kétlakiak segítő családtagjai is, a gazdaság nagysága szerint csoportosítva. Az ún. egyéb mezőgazdasági, illetve őstermelési önállókat (állattenyésztők stb.), akiknél a gazdaság nagyságát nem mutatták ki, az 5–10 holdas csoportba soroltuk.

A szellemi foglalkozásúak létszámát úgy kapjuk meg, hogy az alkalmazott foglalkozási és termelőszövetkezeti tag viszonyú tisztviselők, illetve szellemi dolgozók és az önálló szabadfoglalkozásúak kategóriájából levonjuk azoknak a számát, akik a közvetlen termelésirányítók közé kerültek. A felsőszintű szakember kategóriába kerültek azok a szellemi foglalkozásúak, akiknek felsőfokú iskolai végzettségük volt.

Az önálló kisiparos, kiskereskedő és segítő családtagja kategóriába kerültek mindazok az önálló foglalkozási viszonyúak, akik nem a mezőgazdasági ághoz tartoztak és nem voltak szabadfoglalkozásúak, valamint az ezen önálló segítő családtagjai.

A földbirtokos kategóriába kerültek azok az önállóak, akiknek foglalkozása őstermelő, illetve egyénileg gazdálkodó volt, és 100 holdnál nagyobb gazdasággal rendelkeztek, valamint segítő családtagjaik. A csoport nem tartalmazza azokat a földbirtokosokat, akik 1920 és 1941 között valamely más foglalkozást jelöltek meg a népszámláláskor.

Az egyéb kategóriába kerültek a vagyonukból élők és hasonlóak, valamint 1920-ban, 1930-ban és 1941-ben további kisebb csoportok, mint a véderő nem tiszt állományú tagjai.

A társadalmi mobilitásnak, vagyis az elért társadalmi helyzet és a társadalmi származás közötti kapcsolat szorosságának vizsgálata az utóbbi években egyre inkább az érdeklődés középpontjába került. Egyrészt megfogalmazódott egy olyan követelmény, hogy társadalmunk nyíltságát a gazdasági fejlődés jelenlegi intenzív szakaszában is biztosítsuk, sőt növeljük, másrészt felmerült az a kétség, hogy lehetséges-e ez jelenleg, amikor a társadalmi változások nem olyan forradalmi üteműek, mint a felszabadulás utáni években voltak, hanem inkább fokozatos jellegűek (bár nem kevésbé gyorsak és nagyméretűek). Az 1973. évi mikrocenzushoz kapcsolt társadalmimobilitás-vizsgálat eredményeinek összehasonlítása a kb. tíz évvel korábban végzett vizsgálatok eredményeivel (22), (23) módot nyújt majd a változási tendenciák alapos elemzésére. Joggal felmerül azonban az a kérdés, hogy nem lenne-e célszerű a tízévenkéntinél kisebb időközökben legalább összefoglaló képet kapni a mobilitás tendenciáiról, valamint nem kellene-e a mobilitás háttérében levő családi és társadalmi mozgatóerőket és a mobilitás különböző hatásait mélyebben vizsgálni.

(A tanulmány befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő számában közöljük.)

A MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEMEK TERMELÉSBŐVÍTÉSE A DIFFERENCIÁLTSÁG FÜGGVÉNYÉBEN

DR. SZÉNAY LÁSZLÓ – DR. UJHEGYI GYULA

Az ötödik ötéves terv mezőgazdasági jövedelemszabályozását előkészítő kutatómunkák részletesen foglalkoznak a mezőgazdaság népgazdaságilag szükséges növekedése és az ehhez szükséges források közötti kapcsolatokkal. A termelésbővítés, a realizált és a felhasználható jövedelem közötti kapcsolat jellegétől függ a fejlesztési döntések önállósága és az ezeket megalapozó önfinanszírozás mértéke. Ebből az összefüggésből indultunk ki, amikor a mezőgazdasági nagyüzemek jövedelemszabályozásának problémáit keresve, elsősorban a termelés, a realizált és felhasználható jövedelmek, valamint a termelésbővítés összefüggéseit vizsgáltuk.

Az átfogó munka során a korábbi kutatások eredményeit kiindulópontként elfogadtuk. Úgyszintén számoltunk a korábbi kutatásoknak és a gyakorlatnak azokkal a tapasztalataival, amelyek jelzik, hogy a mezőgazdaság kielégítő növekedésén belül olyan fejlődési problémák adódnak, amelyek később nemcsak népgazdaságilag indokolatlan aránytalanságokat okoznak, hanem visszavethetik a növekedési ütemet is. A korszerűsítés és a munkatermelékenység egyidejű emelése – tervszerű termelésnövekedés mellett – fontos kérdése a szocialista mezőgazdaság további fejlődésének. Ez dönti el, hogy elérhető-e egyáltalán a tervezett növekedés, ezen múlik a termelési struktúrának a népgazdasági igényekkel való összhangja, továbbá a népgazdasági igények kielégítése, amely még hatékonyabb élelmiszer-termelést kíván.

Utóbbi fontos kérdéskomplexum közgazdasági mozgatórugóját – a jövedelemérdekeken keresztül történő szabályozás viszonyai között – a jövedelemviszonyok és a bővített újratermelés közötti összefüggésekben kell keresnünk. A jövedelemviszonyok, a bővített újratermelés és a jövedelemszabályozás közötti összefüggések vizsgálata során az elemzés első lépéseként a mezőgazdasági termelés tervszerű és indokolt bővítését vetettük egybe a feltételekkel. Megvizsgáltuk, hogy az állami és a termelőszövetkezeti gazdaságokban 1968 és 1972 között hogyan változott a termelés, a jövedelem és a termelési feltételek nagyságrendje, s milyen tendenciák tapasztalhatók a köztük levő kapcsolatok alakulásában és hatásmechanizmusában.

Az említett vizsgálatok elvégzése után elemeztük a vállalati jövedelmek felosztásának, felhasználásának tendenciáit, a bővített újratermelés és a vállalati alapok összefüggéseit. Ehhez kapcsolódóan rámutatunk a gazdaságok álló- és forgóeszköz-ellátottságának és ez utóbbi finanszírozásának változására és helyzetére.

Mindezek alapján a termelés bővítése, annak lehetőségei és forrásai közötti összefüggések és problémák feltárására került sor, majd ezekből kiindulva felvetettük a vonatkozó jövedelemszabályozási feladatokat. Az öt évet átfogó vizsgálatok

során a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok átlagos adataira támaszkodunk. A termelési színvonal, a jövedelmek nagysága s ezzel összefüggésben a fejlesztés (és általában a bővített újratermelés) lehetőségei azonban igen differenciáltan alakulnak a különböző szövetkezeti és állami gazdaságokban. Az eltérések jelzik, hogy az említett összefüggésekre utaló bizonyos általános vonások milyen differenciákat takarnak mind a termelés bővítését, mind annak szükségességét és a feltételeket illetően. Ezért megvizsgáltuk a termelési színvonal és a földminőség (aranykorona) szerint csoportosított gazdaságok termelési és jövedelmkülönbségeit, valamint a termelés alapvető feltételeiben kialakult differenciákat.

Munkánknak ezt a részét közöljük röviden e tanulmányunkban. A vizsgálatunk során a Központi Statisztikai Hivatal 1971. évre vonatkozó adataira támaszkodunk.¹ (A kiadvány táblázatainak számát itt nem közöljük.)

1. A TERMELESI SZÍNVONAL ÉS A JÖVEDELEM ELTÉRÉSÉNEK KONZEKVENCIÁI

A termelési színvonal (az egy kat. holdra jutó halmozatlan termelési érték) szerint 9 kategóriába sorolt termelőszövetkezetekben a bruttó termelési érték a termelési színvonallal együtt lineárisan változik. A termelési színvonallal együtt lineárisan növekszik az egy hektár termőterületre, az egy foglalkoztatottra, az egy ledolgozott munkanapra, továbbá az egységnyi állóeszközértékre és az egy aranykorona-értékre jutó bruttó termelési érték. Tehát az eszközhatékonyság és az élőmunka-termelékenység is kedvezőbb a magasabb termelési színvonalat elérő termelőszövetkezetekben. Erre utalnak az 1. tábla adatai.

1. tábla

A termelésiérték-mutatók alakulása a termelőszövetkezetek termelési színvonal szerinti csoportjaiban

Termelési- érték- kategória*	Halmozatlan termelési érték (forint/kat. hold)	Az egy hektár termő- területre	Az egy foglalkozta- tottra	Az egy ledolgozott munkanapra	Az ezer forint bruttó állóeszköz- értékre	Az egy arany- koronára	Az alap- tevékeny- ségeen kívüli tevékenység aránya (százalék)
		jutó halmozott bruttó termelési érték (forint)					
I. . . .	— 2000	4 831	45 756	218	649	537	10,0
II. . . .	2001– 2500	6 358	58 126	249	671	617	11,2
III. . . .	2501– 3000	7 610	62 083	271	751	619	10,6
IV. . . .	3001– 4000	9 449	71 792	309	792	650	8,6
V. . . .	4001– 5000	11 595	79 384	329	815	674	9,6
VI. . . .	5001– 6000	13 617	85 237	350	924	717	12,1
VII. . . .	6001– 8000	16 315	92 361	377	964	802	14,2
VIII. . . .	8001–10000	20 626	102 312	415	1 103	889	18,8
IX. . . .	10000–	33 215	115 084	447	1 240	1 202	40,1
Átlag		14 953	89 050	366	967	832	19,1

* A termelési színvonalat megközelítően jelző halmozatlan termelési érték adatai kat. holdra vonatkoznak, mert nem volt célszerű a Központi Statisztikai Hivatal kiadványának eredeti csoportosítását megváltoztatni, s így egyértelmű az egyes kategóriák elválasztása.

A termelésiérték-mutatók eltérése mellett megfigyelhető az a struktúradifferencia is, amelyet a kiegészítő tevékenység általában magas (átlagosan 19,1 százalé-

¹ Mezőgazdasági adatok III. 1972. Statisztikai Időszaki Közlemények 267. köt. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1972. 338 old.

kos) aránya jelez. A termelési színvonal különbségeiben tehát közrejátszik a mellék-tevékenység eltérő aránya is. Ez az arány a termelési színvonallal együtt növekszik, s a legmagasabb kategóriában már eléri a 40 százalékot.² Utóbbit azért célszerű kiemelni, mert a kiegészítő tevékenységnek az alaptevékenységnél nagyobb jövedelmezősége fokozza a jövedelem-differenciákat, attól függően, hogyan alakul adott gazdaságcsoportban a két tevékenység aránya. Nyilvánvalóan a termelés megismétlésének és bővítésének finanszírozási lehetőségét érinti, hogy a jövedelem-színvonal eleve kedvezőbben alakul a nagyobb méretű kiegészítő tevékenységet folytató gazdaságokban.

Megállapítható ugyan, hogy a kiegészítő tevékenységből származó jövedelem vállalatnál maradó hányadának egy részét az alaptevékenység finanszírozására fordítják, de az alaptevékenység bővítésére gyakorolt hatás csak közvetett módon és mérsékelten érvényesül. A jövedelem növelésére utaló érdek ugyanis az alacsony jövedelmezőségű mezőgazdasági ágazatok fejlesztését nem ösztönözheti. Természetesen az egész alaptevékenység jövedelmét, felhalmozó képességét és önfinanszírozási lehetőségét nem lehet az összes jövedelem és az ebből finanszírozható termelésbővítés alapján értékelni.

A termelési színvonal és a hatékonyság differenciáival összefüggésben alakultak ki a termelési költségekben mutatkozó eltérések. A bruttó termelési érték, a ráfordítások (költségek) és a ráfordítások hatékonyságának eredőjeként a termelésnél is differenciáltabban alakul a jövedelmek eltérése. Erre utal, hogy amíg az egy hektárra jutó termelési érték az I. kategóriában 67 százalékkal alacsonyabb, a IX. kategóriában 122,1 százalékkal magasabb az átlagnál, addig a bruttó jövedelem 93,7 százalékkal alacsonyabb, illetve 162,7 százalékkal magasabb. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet – a jövedelem progresszív elvonását is beszámítva – a jövedelemből történő fejlesztés lehetőségének igen jelentős differenciáit sejteti. Ez egyúttal a termelés- és a jövedelem-differenciálódás erősödésének a lehetőségére is utal. E kategorizálás alapján a termelőszövetkezeteknek mintegy 61 százaléka (ke-reken 1450 termelőszövetkezet) tér el az átlagtól negatív és 39 százaléka (923 termelőszövetkezet) pozitív irányban.

2. tábla

A termelési költség és a jövedelem differenciáltságának összefüggései
(forint)

Termelésiérték- kategória	Az egy hektárra jutó terme- lési költség	Az ezer forint termelési értékre jutó termelési költség	Az egy hektár termőterületre jutó		Az ezer forint állóeszközhöz jutó	
			szövetkezeti bruttó jövedelem	mérleg szerinti nyereség	szövetkezeti bruttó jövedelem	mérleg szerinti nyereség
I.	5 436	1 229	1 650	113	222	15
II.	7 300	1 148	2 199	360	232	38
III.	8 286	1 089	2 710	684	267	68
IV.	9 601	1 016	3 186	879	267	74
V.	11 105	958	4 044	1 354	297	99
VI.	12 779	938	4 671	1 565	317	106
VII.	14 982	918	5 635	1 921	333	114
VIII.	18 416	893	7 351	2 713	393	145
IX.	28 339	853	12 050	4 686	450	175

² Ez alól kivétel az IV. és V. kategóriába tartozó gazdaságok csoportja, amelyeknél némileg kisebb az alaptevékenységen kívüli termelés értékének az összes bruttó termeléshez viszonyított aránya, mint az előző kategóriáknál.

A költség- és jövedelem differenciák vonatkozásában a költségalakulás és a termelési érték-eltérés eredőjeként tehát a jövedelmek lényeges különbségeivel találkozunk. A hektárra vetített költségek nagysága a termelési értékkel azonos arányú változást mutat. Azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben az egységnyi területre jutó bruttó termelési érték alacsony, kisebb az egy hektárra jutó termelési költség, a termelési színvonal növekedésével azonban azt meghaladó mértékben növekszenek a termelés költségei. Ez a különbség arra utal, hogy a magasabb termelési színvonal jelentős részben a pótlólagos ráfordítások eredménye. A magasabb termelési színvonallal együtt javuló hatékonyság következtében a fajlagos termelési költségek csökkennek, s magasabb termelési színvonalon több fajlagos jövedelem realizálódik. Erre utalnak a 2. tábla adatai.

Megjegyezzük, hogy az említett összefüggésekről teljes képet akkor kapnánk, ha a költségszínvonalat, továbbá a jövedelem differenciákat a felhasznált munkaerővel, az összes termelőeszkőzzel és a földminőséggel való kapcsolatát is figyelembe vennénk. Ez azonban külön tanulmányt igényelne, s a téma szempontjából itt csupán a jövedelem realizálás és a pótlólagos ráfordítás, valamint a termelésbővítés közötti összefüggésekre korlátozzuk vizsgálatainkat. A 2. tábla első négy és utolsó két oszlopának egybevetése azonban közvetve érzékelteti, hogy a költségek és a hozamok eltérésének eredőjeként kialakult jövedelem differenciák sokkal inkább a területi termelékenységet megszabó földminőség és az ennek kihasználását nagyobb mértékben elősegítő pótlólagos forgóeszköz-ráfordítások, és kevésbé az eltérő állóeszköz-felhasználás következményei.³ Ez elvileg felveti, hogy a termelésbővítés feltételeinek megteremtésekor az álló- és forgóeszközök célszerű aránya lényeges a ráfordítások hatékonysága szempontjából.

A jövedelem- és a termelésbővítés összefüggéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a területegységre jutó halmozatlan termelési érték növekedésével emelkedik a szövetkezeti bruttó jövedelem és ezen belül a mérleg szerinti nyereség is.

3. tábla

A jövedelemalakulás és -felosztás differenciái a termelőszövetkezetekben

Termelésiérték-kategória	Az egységnyi területre jutó		A szövetkezeti bruttó jövedelemből		Részesedési alap	Fejlesztési alap
	szövetkezeti bruttó jövedelem	nyereség	részesedési alap	fejlesztési alap	a bruttó jövedelem százalékában*	
	az átlag százalékában					
I.	31	6	38	18	71,5	11,6
II.	42	22	31	30	72,7	14,3
III.	52	38	57	39	65,8	15,1
IV.	61	49	68	48	65,2	15,9
V.	73	76	81	66	62,3	17,9
VI.	89	88	94	84	62,6	18,7
VII.	108	108	113	95	62,3	19,5
VIII.	140	152	143	151	60,4	21,5
IX.	230	263	186	286	48,2	24,9

* Az alapoknak az 1971. évi bruttó jövedelemhez viszonyított tényleges aránya. A két alapon kívül helyezkedik el a tartalékalap is.

³ A közvetett módon kialakított észrevétel alapja, hogy a 2. tábla adatai szerint az állóeszköz-állományhoz viszonyított nyereség összegében kisebbek a differenciák, mint az egy hektárra jutó jövedelmekben, ugyanakkor az említett forrást figyelembe véve az is kiderül, hogy az állóeszköz-ellátottság különbségei jóval kisebbek, mint a termelési költségek differenciái.

A bruttó jövedelem, a nyereség és a jövedelemfelhasználás termelési színvonal szerinti differenciáit egymás mellé állítva, jól megfigyelhető a fejlesztési lehetőségek különbsége. (Lásd a 3. táblát.) Az egységnyi területre jutó bruttó jövedelem nagyságának több mint hétszeres, a nyereségnek negyvenszeres, továbbá a képzett fejlesztési alaphoz tizenötszörös differenciái érzékeltetik, hogy a termelési színvonal differenciái a bruttó jövedelemben is lényeges különbséget idéznek elő, de különösen nagy eltéréshez vezetnek a nyereségben. Utóbbi viszont lényegesen közrejátszik a fejlesztési lehetőségeket elsődlegesen befolyásoló fejlesztési alap differenciáltságában.

A termelésbővítési lehetőségek, köztük a potenciális saját források szempontjából igen lényeges a középmezőny elhelyezkedése. A termelési színvonalat és a területegységre jutó halmozott bruttó termelési érték nagyságrendjét tekintve az átlagos szint a VI. és a VII. kategória közé esik. Ennek megfelelően a termelőszövetkezeteknek mintegy 33 százaléka az átlagos termelési színvonal körül helyezkedik el, alatta marad 45 százaléka, és felette található 22 százaléka. Ugyanakkor a területegységre jutó bruttó jövedelem és a nyereség nagyságát tekintve az átlag már a VII. kategóriába és valamivel e gazdaságcsoport fölé esik, s ezzel 50 százalék fölé emelkedik az átlag alatti gazdaságok száma. Még inkább változik a helyzet a fejlesztési alap nagyságát illetően, amelynél az átlagos szint már a VII. és a VIII. kategória között van, s így az átlagos fejlesztési lehetőségnél kedvezőtlenebb helyzetbe kerül a termelőszövetkezeteknek mintegy 60 százaléka. Az egységnyi termőterületre jutó fejlesztési alap még inkább tükrözi a differenciákat.

Az egy hektár termőterületre jutó fejlesztési alap

Kategória	Forint	Kategória	Forint
I.	191	VI.	879
II.	314	VII.	1098
III.	410	VIII.	1584
IV.	507	IX.	3000
V.	691		

A termelőszövetkezetek beruházási forrásainak megoszlása bizonyítja, hogy azok a közös gazdaságok, amelyek magasabb termelési színvonalon gazdálkodnak, a beruházások nagyobb részét oldják meg saját erőből. A saját erő felhasználásával eszközölt beruházások aránya az országos átlagot figyelembe véve 50 százalék felett van, de azokban a közös gazdaságokban, amelyeknél az egy kat. hold termőterületre jutó halmozatlan termelési érték több mint 10 000 forint, már meghaladja a 60 százalékot.

A beruházások források szerinti megoszlásának (lásd a 7. táblát.) eltérése tükrözi, hogy a magasabb színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetek esetében az amortizációból származó forrás aránya kisebb, viszont nagyobb mértékű az egyéb saját erőből (nyereség, fejlesztési alap) történő fejlesztés. A finanszírozási források arányait tekintve ez természetes, hiszen ahol alacsony a termelési színvonal, kevesebb a nyereség, kisebb a fejlesztési alap, ott arányaiban az amortizációból történő finanszírozás a nagyobb. Annak ellenére azonban, hogy a termelési színvonal emelkedésével növekszik a saját erő felhasználása, még mindig számottevő a hitelből, ártámogatásból és egyéb állami támogatásokból történő fejlesztés. Ez azt jelenti, hogy csak a termelési színvonal további emelésével (ami a végletekig nem emelhető), illetve a költségek csökkentésével növelhető úgy a szövetkezeti bruttó jövedelem, hogy a tagok részesedési igényét leszámítva akkora saját erő álljon rendelkezésre, amekkora lehetővé teszi a fejlesztést, a termelési alapok bővítését.

2. A JÖVEDELEM- ÉS A TERMELESBŐVÍTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A FÖLDMINŐSÉG SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS ALAPJÁN

A differenciáltság, a jövedelem- és a termelésbővítési lehetőségek közötti összefüggéseket keresve, a termelőszövetkezeteket földminőség (a földterület aranykorona-értéke) szerint is csoportosítottuk. Főbb következtetéseinket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A jobb földekkel rendelkező közös gazdaságokban (amelyek termőterületének átlagos aranykorona-értéke magas) a területre vetített halmozott termelési érték is magasabb. Ugyanez a megállapítás érvényes az egy foglalkoztatottra, az egy ledolgozott munkanapra és az ezer forint bruttó állóeszközértékre jutó halmozott termelési értékre is.

4. tábla

A termelés különböző mutatói az átlag százalékában a termőterület aranykorona-értékei szerint (százalék)

Földminőségi kategória	Aranykorona-érték	Az egy hektár termőterületre	Az egy foglalkoztatottra	Az egy ledolgozott munkanapra	Az ezer forint bruttó állóeszközértékre	Az alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya
		jutó halmozott bruttó termelési érték				
I.	– 4,0	51	67	55	86	28
II.	4,1– 6,0	61	75	78	83	18
III.	6,1– 8,0	82	85	88	94	22
IV.	8,1–10,0	94	96	99	95	18
V.	10,1–12,0	107	108	102	98	20
VI.	12,1–14,0	114	111	109	107	19
VII.	14,1–16,0	125	116	109	108	16
VIII.	16,1–18,0	128	117	115	106	15
IX.	18,0–	164	113	114	126	20

A területhez, a munkaerőhöz és a lekötött állóeszközökhöz viszonyított termelésiérték-mutatók földminőség szerinti eltéréseiből észrevehető, hogy a legnagyobb differencia – éppen a földminőség döntő szerepe miatt – a területi termelékenységben mutatkozik. A nagyobb termelési érték elérésében azonban nagyobb eszköz- és munkaerő-ráfordítás játszik szerepet, s így az eszközhatékonyságban és az élő munka termelékenységében lényegesen kisebbek a differenciák.

Az alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya azokban a közös gazdaságokban magasabb, amelyekben alacsony a kataszteri tiszta jövedelem. Ebből következően az egy aranykoronára jutó halmozott termelési érték a magasabb kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkező termelőszövetkezetekben alacsonyabb. Az ezer forint alaptevékenységben felhasznált állóeszközértékre jutó alaptevékenységből származó halmozott termelési érték elemzése alapján megállapítható, hogy ez az érték a jobb természeti körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezetekben a földminőség értékének emelkedésével növekszik.

A különböző minőségű földeken gazdálkodó termelőszövetkezetek költségviszonyait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy mind a termőterületre, mind a foglalkoztatottra, mind a ledolgozott munkanapra vonatkoztatva a jobb földdel rendelkező gazdaságcsoportban növekszenek a termelés költségei. Ugyanakkor az egy aranykoronára, illetve a száz forint halmozott termelési értékre jutó termelési költség

ezekben a termelőszövetkezetekben kisebb, ami igazolja a jobb földeken alkalmazott nagyobb ráfordítások kedvezőbb hatékonyságát.

5. tábla

A termelési költség mutatói a földminőség szerint

Földminőségi kategória	Az egy hektár termőterületre	Az egy foglalkoztatottra	Az egy ledolgozott munkanapra	A száz aranykoronára	A száz forint tartalmazott termelési értékre
	jutó termelési költség az átlag százalékában				
I.	59,12	77,55	82,64	188,09	116,55
II.	67,51	81,84	87,35	136,73	111,29
III.	85,22	88,42	92,05	126,39	104,30
IV.	94,86	96,98	99,70	109,96	100,96
V.	105,24	105,65	100,29	100,51	98,06
VI.	110,30	107,57	105,88	89,13	96,98
VII.	132,46	113,48	107,05	85,51	97,95
VIII.	123,79	112,93	111,47	76,19	96,55
IX.	152,94	105,79	106,47	77,10	93,22

A termelési költség és a termelési érték alakulásának hatásaként a földminőség javulásával növekszik az egységnyi termőterületre jutó összes nyereség.

6. tábla

A jövedelemmutatók differenciáltsága a földminőség szerint

Földminőségi kategória	Az egy hektárra jutó		Az ezer forint állóeszközre jutó	
	bruttó jövedelem	nyereség	bruttó jövedelem	nyereség
	az átlag százalékában			
I.	59	46	100	78
II.	71	72	98	99
III.	86	83	99	96
IV.	96	100	97	102
V.	104	103	95	95
VI.	109	111	103	105
VII.	116	112	100	97
VIII.	112	130	101	108
IX.	162	163	124	125

Hasonló arányban emelkedik a szövetkezeti bruttó jövedelem is, s ezen belül a fejlesztési alpra fordított hányad szintén nő. A felhasznált beruházási források megoszlására jellemző, hogy a jobb minőségű földeken gazdálkodó termelőszövetkezetek a fejlesztésre valamelyest nagyobb arányban használják fel saját alapjait, mint a kedvezőtlen körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezetek, amelyek a pótlás és a fejlesztés nagyobb részét hitelből, ártámogatásból fedezik.

A termelés és a realizált jövedelem differenciáinak egyetlen évre vonatkozó és az előzők szerint leszűkített vizsgálata természetesen nem mutathat rá a jövedelem- és a termelésbővítés közötti összefüggések önfinanszírozást érintő minden rész-

letkérdésére. Általánosságban mégis levonható az a következtetés, hogy emelkedő termelési színvonalú, illetve kedvezőbb természeti adottságok között gazdálkodó termelőszövetkezetek a gazdálkodás magasabb színvonalából adódóan fajlagosan és összességében több jövedelmet realizálnak. Ennek következtében nagyobb a nyereségük, a felhalmozás és a termelésbővítés céljaira felhasználható alapjaik nagysága és aránya, emelkedik a tagok és az alkalmazottak személyes jövedelme.

3. EGYÉB MEGJEGYZÉSEK ÉS AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK TAPASZTALATAI

A vonatkozó adatforrás nem említett részleteinek megfigyelése alapján célszerű az előzőket még néhány észrevétellel kiegészíteni, és indokolt az állami gazdaságok adatainak elemzése során tapasztaltakat összefoglalni.

A vizsgált évben és általában 1968 óta a különböző adottságú és termelési színvonalú termelőszövetkezetek minden kategóriájában a termelési érték (a kategória átlagában az árbevételekből, a dotációkból és egyéb bevételből származó jövedelem) biztosította az egyszerű újratermelést. A legalacsonyabb színvonalú és jövedelmű kategóriába tartozó 180–200 termelőszövetkezet azonban tartósan pénzügyi nehézségekkel küzd. Ez a differenciáltság a felhasznált adatforrásokból, amelyek kategóriaátlagokat adnak, nem tűnik ki, de más forrásból (Pénzügyminisztérium, Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa) ismeri. Ez a 180–200 termelőszövetkezeti gazdaság az összesnek 10–12 százaléka.

A differenciáltabb vizsgálat alapján megállapítható, hogy a termelőszövetkezetek nagy részében a termelési érték, a termelési költség és a jövedelem közötti összefüggések arra utalnak, hogy a termeléshez szükséges ráfordítások jelentős részét saját bevételeikből (árbevételből és támogatásból) képesek fedezni, más szóval a gazdasági mechanizmus változása során előtérbe került önálló vállalat-szerű gazdálkodás pénzügyi feltételei nagyrészt megteremtődtek. Ily módon a termelési döntések alapvetően a gazdaságok kezében vannak.

A termelés megismétlésének, az állóeszköz-pótlási és állóeszköz-bővítési beruházásoknak nagyobb részben a gazdaságok amortizációja, fejlesztési alapja és a szintén vállalati döntési körhöz tartozó beruházási állami támogatások a forrásai.

7. tábla

A beruházási források összetétele termelési színvonal szerint (százalék)

Termelési érték-kategória	Amortizáció	Beruházási támogatás	Egyéb saját forrás	Hitel
I.	33,6	30,0	19,8	16,6
II.	32,4	29,9	26,1	11,6
III.	25,6	30,2	17,6	27,6
IV.	31,3	26,0	25,8	16,8
V.	37,0	31,9	24,3	15,8
VI.	26,3	28,8	27,5	17,5
VII.	24,1	28,3	31,7	15,9
VIII.	21,0	31,5	30,0	17,6
IX.	18,2	26,2	41,0	14,6
<i>Átlag</i>	23,7	28,7	31,1	16,5

A magasabb termelési színvonalú (VII. VIII. és IX.) kategóriákba tartozó termelőszövetkezetekben a realizált bruttó jövedelem, benne a nyereség olyan önfinanszí-

rozási lehetőséget biztosít, amellyel a szövetkezet idegen erőforrás igénybevétele nélkül jelentős mértékben fejlesztheti termelését (az állami beruházási támogatás nélkül is). A termelőszövetkezeteknek majdnem a felében azonban a gazdaságnál maradó jövedelem nem teszi lehetővé a fejlesztési alap lényeges növelését, alacsony jövedelmük miatt a hitelversenyben is nehézségeik vannak. Emiatt lényeges fejlesztést saját döntési körben végrehajtani képtelenek. Olyan döntési kényszer alakul ki tehát ezekben a gazdaságokban, amely a népgazdasági igényekkel nem egyező struktúraváltozást idéz elő, vagy éppen a spekulatív eredménynövelést segíti. A viszonylag alacsony jövedelemből adódó problémák a termelőszövetkezetek e csoportjában jelentkeznek legerősebben.

Az állami gazdaságokat szintén kilenc kategóriába sorolva vizsgáltuk az említett összefüggéseket. A termelési színvonal alapján történő gazdaságcsoportosítás itt az alaptervekenység halmozatlan termelési értéke alapján történt. Az állami gazdaságok termelési színvonal szerinti vizsgálata is arra utal, hogy a halmozatlan termelési érték növekedésével párhuzamosan nő az egy foglalkoztatottra jutó halmozott termelési érték. Ha ezt összehasonlítjuk az ezer forint bruttó állóeszköztértékre jutó termelésiérték-növekedéssel, megállapítható, hogy a halmozatlan termelési érték növekedésével együtt nő az élő munka termelékenysége. Ezt bizonyítja az egy ledolgozott munkanapra jutó termelési érték növekedése. Az alaptervekenységen kívüli tevékenység aránya az állami gazdaságokban 11 és 17 százalék között mozog.

Az állami gazdaságok termelési költségeit vizsgálva megállapítható, hogy a halmozatlan termelési érték növekedésével emelkednek a területegységre jutó költségek. Ezzel szemben azonban az ezer forint halmozott termelési értékre vetített költség alig differenciálódik. A költségek és a termelési érték eltéréseinek egybevetése alapján megállapítható, hogy a halmozatlan termelési érték differenciájának növekedésével együtt növekszik az egységnyi területre jutó nyereség is. A nyereségfelosztás kötöttségéből adódóan a részesedési és a fejlesztési alap arányosan emelkedik.

Az élő munka termelékenységének emelkedéséből következően az egy foglalkoztatottra jutó vállalati nyereség lineárisan emelkedik. Hasonlóan alakul az egy foglalkoztatottra jutó részesedési és fejlesztési alap változása is. A nyereségfelhasználás tekintetében a magasabb kategóriák felé növekszik a fejlesztési alap aránya, ami több lehetőséget biztosít a felhalmozásra és a termelés bővítésére.

A gazdaságok földminőség szerinti csoportosítása esetén megfigyelhető ugyan, hogy az aranykorona-érték növekedésével az egy hektárra jutó halmozott termelési érték emelkedik, de a differenciák nem olyan élesek, mint a termelőszövetkezeteknél. Ez vonatkozik az egy foglalkoztatottra és az ezer forint állóeszköztértékre jutó mutatók különbségeire is.

A termelési költségek eltérése itt összefüggésben van a halmozott termelési érték különbségeivel, a fajlagos költségek emelkedése tehát nem jelentős. Az ezer forint halmozott termelési értékre jutó összes költség ennek megfelelően alig változik a földminőség szerinti kategóriákban. A felosztott nyereség, illetve az összes nyereség emelkedő tendenciájú ugyan, de a természeti körülmények hatása e tekintetben lényegesen kisebb, mint a termelőszövetkezeteknél. Ez érthető is, hiszen az állami gazdaságok felszereltsége és anyagi ellátottsága jóval kedvezőbb, mint a termelőszövetkezeteké.

Az elvégzett és bemutatott egy évre vonatkozó vizsgálatok nem elegendők ahhoz, hogy a termelésbővítésnek a megfelelő jövedelemalakulás népgazdasági fel-

feltételei és a szabályozás összefüggései alapján lényeges és fontos gazdaságpolitikai konzekvenciákra is felhívassuk a figyelmet. E vizsgálatokat további évekre is elvégezve azonban már számottevően bővíthetjük a lehetséges következtetések körét.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья является частью комплексного исследования, направленного на раскрытие взаимосвязей между расширением сельскохозяйственного производства, величиной и использованием доходов сельскохозяйственных предприятий и условиями производства. Авторы на основании данных за 1971 год согласно уровню производства и качеству земли исследуют различия в продукции и доходах зачисленных в 9-9 групп сельскохозяйственных предприятий, а также расхождения, сложившиеся в условиях производства и, соответственно, источниках развития.

В первой части очерка авторы на основании сопоставления показателей стоимости продукции, издержек производства и величины доходов изучают хозяйства в группировке согласно уровню производства. Наряду с прочим указывают на то обстоятельство, что рост доли неотраслевой продукции в результате большей доходности повышает расхождения в доходах. Сопоставление издержек и стоимости продукции показывает, что увеличение уровня производства в значительной части является результатом дополнительных затрат, но хозяйства, несмотря на рост издержек, на более высоком уровне производства реализуют больший доход. Авторы на основании дифференцированности валового дохода, прибыли и использования доходов демонстрируют различия в возможностях развития, главным образом в прибыли и фонде развития.

Во второй части статьи авторы анализируют взаимосвязи между доходом и расширением производства на основании различий в качестве земельных угодий. На основании исследования можно установить, что наибольшие различия в территориальной производительности можно обнаружить в связи с решающей хозяйственной ролью качества земли, но в результате дополнительных затрат наблюдаемые в эффективности различия являются существенно меньшими.

В третьей части очерка авторы занимаются анализом расхождений в источниках капиталовложений, а также опытом, накопленным в связи с производством, доходами и условиями развития государственных хозяйств.

SUMMARY

The article is part of the comprehensive research work which investigated the correlation between expanding agricultural production, size and use of enterprise income, and production conditions. The authors investigate on the basis of data of 1971 the differences in production and income of the farms, dividing them into nine groups by production level or land quality as well as the differences in production conditions and development sources.

In the first part of the study the farms grouped by production level are investigated by comparing indicators of production value, costs of production, and size of income. The authors point out, among others, that expanding production beyond the basic activity, as a result of higher rentability increases the income differences. It is shown by comparing the costs and production value that rising production level is a result of mostly additional inputs, however, despite higher costs, farms at higher production levels realize higher incomes. Considering the differences in gross income, operating surplus, and utilization of income the authors show differences in the possibilities of development, first of all in respect of operating surplus and development fund.

In the second part of the study the authors analyze the correlation between income and expanding production with regard to the differences in land quality. On the basis of the investigation it can be pointed out that the largest differences appear in regional productivity because of the decisive role of land quality in farming, however, as a result of higher inputs much smaller differences can be observed in efficiency.

The third part analyzes differences in investment sources, then it discusses the main experiences obtained in connection with production, income, and development conditions of the state farms.

A KGST-TAGORSZÁGOK NÉPGAZDASÁGA

HOLKA GYULA

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa 1974-ben ünnepelte megalakulásának 25. évfordulóját. Az évfordulóról a Tanács Szófiában tartott XXVIII. ülésén emlékeztek meg. A jubileumról elfogadott dokumentum áttekinti a szervezet két és fél évtizedes fejlődésének főbb állomásait, azokat az eredményeket, amelyeket a tagországok a gazdasági és társadalmi életben elértek, és megjelöli a további fejlődés irányait is.

A KGST Titkárságának Statisztikai Osztálya a tagországok statisztikai hivatalainak közreműködésével az évforduló alkalmából jubileumi adatgyűjteményt adott ki „A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó tagországok népgazdasága” címmel.¹ Az adatgyűjtemény közzététele jól szolgálja azt a szándékot, amely az utóbbi időben a KGST és a Statisztikai Osztály tevékenységének egyik vonásává lett: a korábbinál szélesebb körű nyilvánosság biztosítása, a kétségkívül meggyőző eredmények jobb propagálása. Ezt jelezték – többek között – az 1971 óta megjelenő nyilvános statisztikai évkönyvek is.

A jubileumi évkönyvet ezektől a nyilvános évkönyvektől az ünnepi külső mellett elsősorban az különbözteti meg, hogy – az alkalomhoz illően – igyekszik átfogóan visszaadni az egész 25 éves időszakot. Az ünnepi külsőt és tartalmat egyaránt érinti az, hogy a kiadványban 32 oldalon, többszínű grafikonok mutatják be a különböző mutatószámok alakulását a KGST-tagországokban.²

A KGST Titkárságának az adatgyűjteményhez fűzött előszava – a XXVIII. tanácsülésen elfogadott dokumentummal összhangban – megállapítja: „A KGST-tagországok közössége a legdinamikusabban fejlődő ipari komplexum. Az elmúlt negyedszázad folyamán a KGST-tagországok népei kiemelkedő sikereket értek el a népgazdaság fejlesztésében. A KGST-tagországok nemzeti jövedelme együttvéve az 1949–1973. években nyolcszorosára nőtt, ipari bruttó termelésük pedig több mint 12-szeresére emelkedett. Jelenleg a KGST-tagországokra, amelyek a Föld területének 18,5%-át foglalják el és lakosságának 9,5%-át képviselik, a világ ipari termelésének mintegy 33%-a jut.”

Ezek a megállapítások a KGST-tagországok háború utáni fejlődésének legjellemzőbb vonását hangsúlyozzák: az iparosítást. Ismeretes, hogy a felszabadulás

¹ Az adatgyűjteményt a Központi Statisztikai Hivatal – a Statisztikai Kiadó Vállalat gondozásában – megjelentette magyar nyelven.

² A grafikonokat a KGST Titkárságának felkérésére a Titkárság Statisztikai Osztályának közreműködésével a magyar Központi Statisztikai Hivatal és a Statisztikai Kiadó Vállalat készítette el.

előtt az európai népi demokratikus országok gazdasága – néhány kivételtől eltekintve – erősen agrárjellegű volt, annak minden gazdasági és társadalmi következményével. Az évkönyv adatai szerint 1950-ben a mezőgazdasági ágazatok foglalkoztatták a keresőknek Bulgáriában 79,5 százalékát, Romániában 74,3 százalékát, Lengyelországban 54 százalékát, Magyarországon 52 százalékát, és még a Szovjetunióban is majdnem felét: 47,6 százalékát. Az európai tagországok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában volt viszonylag alacsony a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya: 27,3, illetve 38,6 százalék.³ A mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas arányszáma természetesen alacsony ipari – építőipari aránnyal járt együtt, és a vizsgált időszakban e két főágazat viszonyában következett be a legszámottevőbb változás. 1973-ban a mezőgazdaságban dolgozók aránya 12–42 százalék közöttire csökkent, míg a foglalkoztatottaknak 36–50 százaléka az iparban és építőiparban volt található.

1. tábla

A népgazdaságban foglalkoztatottak megoszlása

Ország	Az iparban és az építőiparban		A mező- és erdőgazdaságban		A többi ágazatban	
	foglalkoztatottak az összes foglalkoztatott százalékában					
	1950	1973	1950	1973	1950	1973
Bulgária	11,4	40,1*	79,5	32,8*	9,1	27,1*
Csehszlovákia	36,3	47,5	38,6	16,1	25,1	36,4
Lengyelország	26,2	38,9	54,0	31,2	19,8	29,9
Magyarország	22,5	43,5	52,0	24,4	25,5	32,1
Német Demokratikus Köztársaság	43,7	49,8	27,3	11,6	29,0	38,6
Románia	14,2	36,2	74,3	42,2	11,5	21,6
Szovjetunió	27,5	37,1	47,6	25,2	24,9	37,7

* 1972. évi adat.

Az ipar fejlődésének és a foglalkoztatottságban végbement változásoknak nagy szerepük volt a társadalom szerkezetének átalakulásában, mindenekelőtt abban, hogy az alkalmazásban állók – akiknek nagy részét a munkások teszik ki – száma és társadalmi súlya megnőtt. Azt, hogy milyen méretei voltak e változásoknak, érzékeltethetik az alábbiak: a munkások és alkalmazottak száma a KGST-tagországokban együttvéve 1950-ben 59 millió fő volt. Ez a szám 23 év alatt 77 millióval emelkedett, és 1973-ban kerekén 136 milliót tett ki. A 77 milliós növekedésből 57 millió a Szovjetunióban, 20 millió pedig a többi (európai) tagországban következett be.

Az ipari termelés gyors fejlődésében nagy szerepe volt annak, hogy ebben az ágazatban már 1950-re a szocialista szektor vált uralkodóvá: az 1950. évi bruttó termelésnek a Német Demokratikus Köztársaságban 70, a többi országban több mint 90 százaléka a szocialista szektorból származott. Ezen belül 1950-ben és napjainkban is az állami iparé a fő szerep. 1973-ban a szövetkezeti iparnak viszonylag jelentős súlya volt Lengyelországban (11,2%), valamint Bulgáriában (8,1%), Magyarországon (6,3%) és a Német Demokratikus Köztársaságban (5,8%).

³ Mongólia 1962-ben, Kuba 1972-ben lett a KGST tagja. A meglehetősen rövid tartamú részvétel, a viszonylag kevés adat, valamint ezen országok gazdaságának az európai KGST-országokétól sok tekintetben eltérő sajátosságai miatt indokolt ezekkel az országokkal nem az általános jellemzők vizsgálata során, hanem külön foglalkozni.

Az ipari termelés az elmúlt negyedszázad alatt valamennyi KGST-országban többszörösére emelkedett. Az iparfejlesztés adott szakaszának jellegéből következik, hogy a termelés növekedésében – különösen az első évtized folyamán – nagy szerepe volt a foglalkoztatottság bővülésének. Az egész időszakot tekintve azonban a munkatermelékenység emelkedése mindenütt meghaladta a viszonylag jelentős létszámnövekedés mértékét is.

2. tábla

A termelés, a létszám és a termelékenység növekedése az állami és a szövetkezeti iparban

Ország	Az 1973. évi		
	termelés	létszám	termelékenység
	az 1950. évi százalékában		
Bulgária	15-szörös	355	450
Csehszlovákia	593	169	368
Lengyelország	10-szeres	233	443
Magyarország	675	256	268
Románia	17-szeres	305	582
Szovjetunió	849	215	401

A főbb ipari ágazatok fejlődése országonként is és időszakonként is – a konkrét körülményektől függően – különbözött. Két olyan ágazat van, amelyeknek termelése az 1950–1973-as időszak alatt valamennyi tagországban gyorsabban emelkedett, mint az egész ipar termelése: a gépipar és a vegyipar.

A szocialista ipar adatai alapján a gépipar 1973. évi termelése azokban az országokban, ahol leglassúbb volt az ágazat fejlődése, legalább 10–12-szerese volt az 1950. évinek. Az olyan nagy volumenű gépipar, mint a Szovjetunióé, amely 1950-ben már 4,3 millió főt foglalkoztatott, ez alatt az idő alatt 18-szorosára növelte termelését. Azokban az országokban pedig, amelyekben a gépipar a szocialista építés kezdetén elmaradott volt, 40–50-szeres növekedés következett be. 1973-ban a KGST-országok gépiparában összesen több mint 18 millió fő dolgozott, az iparban foglalkoztatottak 37,8 százaléka.

A másik gyorsan fejlődő ágazat, a vegyipar 1973-ban a tagországokban együtvéve 2 775 000 főt foglalkoztatott, az összes ipari létszám 5,8 százalékát. A termelés gyors ütemű fejlődéséhez a jelentős létszámnövekedés mellett nagymértékben hozzájárult a termelékenység emelkedése is, amely valamennyi országban jóval meghaladta az ipari termelékenység átlagos emelkedését.

Az európai KGST-tagországok összevont 1973. évi adatai alapján a többi ágazat közül

a fűtőanyagiparban 2,5 millió fő, a foglalkoztatottak 5,2 százaléka,
a vaskohászatban 1,9 millió fő, a foglalkoztatottak 3,9 százaléka,
a textil- és textilruházati iparban 6,5 millió fő, a foglalkoztatottak 13,5 százaléka,
az élelmiszeriparban 4,3 millió fő, a foglalkoztatottak 9,0 százaléka

dolgozott.

Az egyes ipari termékek termelésének alakulása nem fejezheti ki ugyan az egész ipar vagy egy-egy ágazat fejlődését, de talán alkalmas arra, hogy valamennyire érzékeltesse azt az utat, amelyet a KGST-tagországok az elmúlt két és fél évtized

alatt megtettek. Másrészt utal arra is, hogy milyen területen, illetve milyen mértékben csökkentek a korábbi különbségek az egyes országok között.

3. tábla

Néhány ipari termék egy főre jutó termelésének alakulása

Ország	Év	Villamos energia (kWó)	Acél	Cement	Kénsav	Műtrágya*	Papír
Bulgária	1950	110	0,7	83	—	2,5**	3,5
	1973	2547	261	485	65,1	52,1	25,9
Csehszlovákia	1950	749	252	161	20,4	7,7	23,5
	1973	3668	903	575	82,9	52,8	44,2
Lengyelország	1950	380	101	101	11,5	6,5	10,9
	1973	2526	421	466	87,3	65,2	28,2
Magyarország	1950	322	112	86	7,2	4,3	6,8
	1973	1691	319	326	63,1	56,9	26,5
Német Demokrati- kus Köztársaság	1950	1059	68	77	87,3	87,0	17,5
	1973	4531	347	562	62,3	198,0	44,7
Románia	1950	130	34	63	3,2	0	5,3
	1973	2243	392	473	62,9	59,6	23,1
Szovjetunió	1950	507	152	57	11,8	6,9	6,0
	1973	3664	526	439	59,4	69,8	19,6

* Hatóanyagban.

** 1952. évi adat.

A nagyszabású iparosítási program végrehajtása nagy összegű beruházásokat, valamint az építőipar gyors ütemű fejlesztését tette szükségessé.

Bulgáriában a beruházások 1973. évi volumene 13-szorosa volt az 1950. évinek. A többi országhoz hasonlóan az anyagi ágazatok fejlesztésére fordított összeg itt is gyorsabban nőtt, mint a nem termelő ágazatokban felhasznált összeg, és aránya az 1950. évi 63,2 százalékról 1973-ban 75,6 százalékra emelkedett. Csehszlovákiában a beruházások 1973. évi volumene 5,8-szerese volt az 1950. évinek. A termelő- és a nem termelő ágazatok beruházásainak növekedése között a többi országhoz hasonlóan kis különbség volt: az előbbieket 5,8-szeresre, az utóbbiakat 5,7-szeresre emelkedtek. Lengyelországban különösen az utóbbi években gyorsult meg a beruházások növekedési üteme: az 1973. évi szint 8,7-szerese volt az 1950. évinek, és 63 százalékkal haladta meg az 1970. évet. Az 1960-as évtizedben az évi átlagos növekedés 7,8 százalék, 1971–1973-ban 18,0 százalék volt. A Német Demokratikus Köztársaságban az összes beruházások 23 év alatt megtízszereződtek, ezen belül a termelőágazatokban 12-szeresre, a nem termelő ágazatokban 7,1-szeresre emelkedtek. A termelőágazatok magas – 1973-ban 82,1 százalékos – aránya mindenekelőtt azzal függ össze, hogy valamennyi ország közül itt volt a legnagyobb az ipari beruházások aránya: 1950-ben 45,8 százalék, ami 1973-ban 54,8 százalékra emelkedett. Hasonlóan alakult a beruházások megoszlása Romániában is, ahol az ipar 1973. évi aránya 53,3 százalék, az anyagi ágazatoké együttvéve 85,1 százalék volt. A Szovjetunióban 1973-ban 7,6-szor annyit fordítottak a népgazdaság fejlesztésére, mint 1950-ben. Az anyagi ágazatok beruházása 7,85-szorosra, a nem anyagi ágazatoké 7,1-szeresre emelkedett.

Az építési–szerelési munkák volumene országonként eltérő mértékben, általában 5–10-szeresére, Romániában 14-szeresére emelkedett. A nagy építési igényekre

utal – ha közvetve is –, hogy a nem építőipari szervezetek által teljesített munkák volumenének növekedése több országban (Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia) meghaladta vagy elérte (Lengyelország) a kivitelező építőipar termelésének növekedési ütemét. A KGST-országok építőipari szervezetei 1950-ben összesen 5,9 millió főt, 1973-ban több mint 14 millió főt foglalkoztattak. A termelékenység országonként 2,5–4,5-szeresre emelkedett ugyanebben az időszakban.

A mezőgazdaságban dolgozók számának és arányának csökkenése ellenére a mezőgazdasági bruttó termelés valamennyi tagországban emelkedett. Az 1973. évi termelés színvonala az 1950. évit

Bulgáriában	171,
Csehszlovákiában	58,
Lengyelországban	92,
Magyarországon	72,
a Német Demokratikus Köztársaságban .	107,
Romániában	176,
a Szovjetunióban	148

százalékkal haladta meg. Az állattenyésztés fejlődése kisebb-nagyobb mértékben, mindenütt meghaladta a növénytermelését, bár az arányokon lényegesen nem változtatott. A mezőgazdasági termelés nagyobb hányadát 1950-ben is és 1973-ban is – Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság kivételével – mindenütt a növénytermelés adta.

A mezőgazdasági terület az egyes országokban nem azonos irányban változott. Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon és a Német Demokratikus Köztársaságban 4–7 százalékkal csökkent, Bulgáriában 5 százalékkal, Romániában 4 százalékkal, a Szovjetunióban pedig 15 százalékkal (ami 72,1 millió hektárt jelentett) nőtt a mezőgazdasági terület.

A vetésterület szerkezetében eltérő mértékű, de néhány vonatkozásban azonos irányú változás következett be 1950 és 1973 között. Általános vonásnak tekinthető, hogy az összes vetésterületen belül a szemes termények és a hüvelyesek aránya csökkent, a takarmánynövények aránya pedig számottevően növekedett. Az utóbbi arányszám Bulgáriában 5,3-ról 21,3 százalékra, a Szovjetunióban 14,2-ről 29,5 százalékra, Romániában 8,3-ról 18 százalékra emelkedett.

A szemes termények vetésterületének csökkenését a termésátlagok emelkedése nemcsak ellensúlyozta, hanem biztosította a termésmennyiség jelentős növekedését is. Az összes szemes termény és hüvelyes termésmennyisége az 1951–1955. évek átlagában a KGST-országokban kerekén 131 millió tonna, az 1971–1973. évek átlagában pedig ennek kétszerese, 263 millió tonna volt. A termésmennyiség a tagországok többségében 70–80 százalékkal emelkedett. A Szovjetunióban 115 százalékos emelkedés következett be. A Német Demokratikus Köztársaságban az utóbbi évek termésmennyisége 31 százalékkal haladta meg az 1950-es évek elejének átlagát, de ehhez figyelembe kell venni azt, hogy ott a termésátlag már 1951–1955-ben is elég magas volt.

A növénytermelés fejlődését és a terméshozamok jelentős emelkedését az agrotechnikai eszközök széles körű elterjedése nagymértékben elősegítette. A traktor- és munkagépállomány minden országban többszörösére emelkedett. Az egy hektár szántó-, szőlő- és gyümölcsösterületre jutó műtrágya-felhasználás (hatóanyag-tartalomban) 1950 és 1973 között

Bulgáriában	1,5 kilogrammról 159 kilogrammra,
Csehszlovákiában	50 kilogrammról 265 kilogrammra,

Lengyelországban	24	kilogrammról 207 kilogrammra,
Magyarországon	6	kilogrammról 214 kilogrammra,
a Német Demokratikus Köztársaságban	129	kilogrammról 361 kilogrammra,
Romániában	0,6	kilogrammról 82 kilogrammra,
a Szovjetunióban	7	kilogrammról 61 kilogrammra

emelkedett.

Az állatállományon belül a szarvasmarha-állomány néhány országban – például Bulgáriában és Magyarországon – nem gyarapodott, vagy viszonylag kis mértékben emelkedett (Csehszlovákia), néhány országban azonban nagymértékű növekedés ment végbe. Az utóbbiakhoz tartozik mindenekelőtt a Szovjetunió, ahol az 1950. év végi 57,1 milliós állomány 1973 végéig 106,2 millióra emelkedett. Tekintélyes – több mint 70 százalékos – volt Lengyelországban is a szarvasmarha-állomány növekedése. Kivétel nélkül minden országban nagymértékben emelkedett a sertés- és a baromfiállomány. A sertések száma Romániában több mint négyszeresére, Bulgáriában és a Szovjetunióban mintegy háromszorosára, Lengyelországban több mint kétszeresére, a többi országban is majdnem kétszeresére emelkedett. Szerényebb mértékben, de mindenütt nőtt a juhok száma is. A Szovjetunióban a juhállomány több mint 70 százalékkal lett nagyobb.

Az állatállomány növekedése és az állati hozamok emelkedése folytán nőtt a hús, a tej, a tojás és az egyéb állattenyésztési termékek termelése is.

4. tábla

Néhány mezőgazdasági termék egy főre jutó termelésének alakulása

Ország	Év	Búza, rozs	Zöldség- félék	Gyümölcs, szőlő	Hús (vágósúly)	Tej	Tojás (darab)
		kilogramm					
Bulgária	1950	278	63	114	27	92	78
	1973	379	184	268	63	199	197
Csehszlovákia	1950	208	80	59	52	294	130
	1973	367	69	43	86	381	292
Lengyelország	1950	337	79	9	53	333	137
	1973	422	121	37	82	487	225
Magyarország	1950	306	86	128	67	138	107
	1973	449	157	232	118	173	348
Német Demokrati- kus Köztársaság	1950	188	96	.	24	161*	66
	1973	269	69	31	88	429*	268
Románia	1950	147	69	64	.	145	61
	1973	266	126	122	51**	207**	187**
Szovjetunió	1950	273	52	16	27	196	63
	1973	4482	98	53	54	349	201

* Tehéntej.

** 1972. évi adat.

A társadalmi termelés gyors ütemű fejlődése, a KGST-tagországok gazdasági együttműködésének elmélyülése és a világkereskedelem általános tendenciái egyaránt a tagországok külkereskedelmének nagymértékű fokozódását indokolták. Az európai KGST-országok külkereskedelmi forgalmának értéke 1950-ben 7,4 milliárd rubel volt, ami 23 év alatt több mint megtízszereződött, és 1973-ban 78,7 milliárd rubelt tett ki. A külkereskedelmi forgalom növekedése minden országban jóval gyorsabb volt, mint a nemzeti jövedelem alapján számított termelésé. A külkereskedelem általános növekedésén belül mérséklődtek a forgalom intenzitása tekintetében

az induláskor fennálló különbségek. A Szovjetunió egy lakosra jutó forgalmának értéke – sok ismert ok miatt – jóval alacsonyabb, mint a többi országé. Az ezt követő legalacsonyabb fajlagos forgalom mindkét időszakban Romániáé volt. Az 1950. évi 25 rubel azonban még negyede sem volt az akkor legmagasabb mutatóval (103 rubel) rendelkező Csehszlovákiáénak, 1973-ban azonban a 259 rubeles román fajlagos külkereskedelmi forgalom a mostani legmagasabb szintet képviselő Német Demokratikus Köztársaságénak (675 rubel) több mint 38 százalékát tette ki. Még nagyobb fejlődés figyelhető meg Bulgária esetében. Bulgária fajlagos mutatója az időszak elején 31 rubel volt, és ezzel az alsó régióba tartozott, 1973-ban pedig az 567 rubeles egy főre jutó külkereskedelmi forgalom már a magas mutatóval rendelkező országok közé sorolta.

Tekintettel arra, hogy a KGST megalakulásának, ha nem is fő oka, de egyik lényeges tényezője a tőkés országok részéről megnyilvánuló kereskedelempolitika, a diszkrimináció volt, a tagországok külkereskedelmi tevékenységében kezdettől fogva döntő szerepe volt az egymás közötti forgalomnak. Ez a szoros külkereskedelmi kapcsolat a világpolitikában és ezzel párhuzamosan a világgazdaságban végbenő enyhülés nyomán némileg módosult, alapvető változáson azonban nem ment keresztül, éppen a KGST léte, működésének egyre hatékonyabbá válása miatt. Az évkönyvben feltüntetett 1972. évi adatok szerint az egymás közötti forgalom aránya (az összes forgalomból)

Bulgáriában	78,1,
Csehszlovákiában	67,1,
Lengyelországban	59,4,
Magyarországon	65,0,
a Német Demokratikus Köztársaságban .	67,8,
Romániában	46,6,
a Szovjetunióban	59,6

százalék volt.

A KGST-n kívüli szocialista országokkal a tagországok forgalmuk 2–5 százalékát, Románia 7,1 százalékát bonyolította le. A fejlett tőkés országok aránya Bulgária forgalmában 14 százalék, a többi országéban 20 százalék fölötti, a román és a lengyel külkereskedelemben 30 százalék fölötti volt. A fejlődő országokkal legnagyobb arányban a Szovjetunió kereskedik: összes kivitelének 15,7 százaléka, behozatalának 10,1 százaléka ezekkel az országokkal bonyolódott le 1972-ben. A többi ország összes forgalmának 5,7–8,7 százalékát, a Német Demokratikus Köztársaság 3,2 százalékát bonyolította le a fejlődő országokkal.

A külkereskedelmi áruforgalom szerkezetének változásáról az évkönyv csak 1960-tól 1973-ig tartalmaz adatokat. Ebben az időszakban a legtöbb ország kivitelében nőtt a gépek és a berendezések száma (Bulgáriában például 12,9 százalékról 38,8 százalékra, Lengyelországban 28,3-ról 38,8 százalékra stb.). Hazánk külkereskedelmi adatai ettől az általános irányzattól eltérnek: a gépkivitel aránya az 1960. évi 38,6 százalékról 1973-ban 33,4 százalékra csökkent. Figyelemre méltó, hogy 1973-ban a Német Demokratikus Köztársaság kivitelének több mint felét (51,4 százalékát), Csehszlovákiáénak majdnem felét (48,7 százalékát) a gépek tették ki. Az adatok szerint minden KGST-ország nagymennyiségű gépet importál. Bulgária, Románia, Lengyelország összes behozatalának több mint 40 százalékát a gépek és berendezések teszik ki, a többi ország behozatalában ennek a csoportnak az aránya 30–40 százalék között van. A fűtőanyagok, ásványi nyersanyagok, fémek aránya a Szovjetunió kivitelében, a többi ország behozatalában jelentős. Az ipari fogyasztási cikkek kivitelének aránya Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, és

a Német Demokratikus Köztársaság esetében számottevő (16–20⁰/₀). E cikkek legnagyobb vásárlója a Szovjetunió, amelynél az összes behozatalnak kereken 16 százalékát az ipari fogyasztási cikkek teszik ki.

„A KGST-országok egész gazdasági fejlődése meggyőzően tanúsítja, hogy a szocialista társadalmi termelés fő célja – a nép szüntelenül növekvő anyagi és szellemi igényeinek kielégítése – a sikeres megvalósulás útján halad. A gazdaság dinamikus fejlődése alapján gyorsan emelkedik az életszínvonal” – szögezi le a KGST jubileumi ülészakán elfogadott dokumentum. A jubileumi évkönyvnek az életszínvonal alakulásáról szóló önálló fejezete nincs ugyan, de a kiadvány számos közvetlen és közvetett mutató segítségével bizonyítja az életszínvonal jelentős mértékű és sok területen megnyilvánuló emelkedését.

A népgazdaságban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak reálbére 1973-ban 1960-hoz viszonyítva

Bulgáriában	54,
Csehszlovákiában	43,
Lengyelországban	49,
Magyarországon	39,
Romániában	58

százalékkal emelkedett. A Szovjetunió a munkások és alkalmazottak egy keresőre számított reáljövedelmét közli, amely ebben az időszakban 49 százalékkal nőtt.

Az egy lakosra jutó élelmiszer-fogyasztás természetes mutatói a táplálkozási viszonyok javulását mutatják. Az egy főre jutó húsfogyasztás 1960-tól 1972–1973-ig minden országban 18–20 kilogrammal emelkedett, és 1973-ban már három európai KGST-országban (Csehszlovákia, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság) meghaladta a 70 kilogrammot, de a többi országban sem volt 50 kilogramm alatt. (Románia erről nem közölt adatokat.) A tojásfogyasztás az utóbbi 13 év alatt a Német Demokratikus Köztársaságban 26 százalékkal, a többi országban 40–70 százalékkal emelkedett. Többet fogyasztottak tejből és cukorból is, de ezeknek a cikkeknek a fogyasztása eléggé eltérő mértékben változott. Az egy lakosra jutó cukorfogyasztás például Lengyelországban és a Szovjetunióban 1960-ban 28 kilogramm volt, ami 1973-ban 42, illetve 41 kilogrammra emelkedett. Ugyanebben az időszakban Csehszlovákiában minimális mértékű növekedés volt: 36,3-ról 36,5 kilogrammra. A tejfogyasztás Magyarországon alig, Bulgáriában viszont 40 százalékkal emelkedett, és a már 1960-ban is legmagasabb színvonalat képviselő Lengyelországban is jelentős, 18 százalékos növekedés következett be. A növekedés Csehszlovákiában hasonló mértékű, a Szovjetunióban nagyobb (28⁰/₀) volt.

Az iparcikkfogyasztás rohamos növekedését jól szemlélteti néhány tartós fogyasztási cikk kiskereskedelmi forgalmának alakulása, illetve az állományra utaló előfizetői arányszám. (Lásd az 5. táblát.)

Az életszínvonal emelkedésének egyik közvetett mutatója a városiasodás, ami minden országban jelentősen előrehaladt az elmúlt két és fél évtizedben. 1950-ben a KGST-tagországok népességének 41 százaléka lakott városokban, 1973-ban 59 százaléka. A városiasodással is összefügg a nagyszabású lakásépítés, ami különösen az utóbbi években lendült fel a legtöbb országban. A Szovjetunióban évente 2,2–2,3 millió lakást építenek, az 1000 lakosra jutó lakásépítés itt a legnagyobb, 9,2 lakás. Az 1973. évi adatok szerint közvetlenül a Szovjetunió után következett Csehszlovákia 9,0 arányszámmal, majd Magyarország 8,2 újonnan épí-

tett lakással (1000 lakosra számítva). A többi ország mutatója sem volt lényegesen alacsonyabb ennél.

5. tábla

Háztartási hűtőszekrény és személygépkocsi-eladás, illetve a televízió-előfizetők száma

Ország	Háztartási hűtőszekrény eladás (1000 darab)		Személygépkocsi- eladás (1000 darab)		10 000 lokosra jutó televízió-előfizető	
	1960	1973	1960	1973	1960	1973
Bulgária	3,5	184	2,9	51	3,3	1600
Csehszlovákia	109	319	29	116	580	2343
Lengyelország	53	627	11	80	143	1696
Magyarország	13	265	3,5	67	104	2105
Német Demokratikus Köztár- saság	145	452	51	130	602	2925
Románia	7,7	197	2,3*	18	30	1030
Szovjetunió	518	4902	62	527	221	1963

* 1963. évi adat.

Ügyszintén az életkörülmények kedvező irányú változását mutatják az oktatás, a népművelés, az egészségügyi ellátás adatai. A tanulók és a tanerők számának növekedése, a közép- és felsőfokú oktatási intézményeket befejezők emelkedő száma, a könyvtárak, a színházak adatai, az orvosok és a kórházi ágyak számának és a lakosság számához viszonyított arányának növekedése jelzi az erőfeszítéseket és eredményeket, amelyeket a szocialista országok a dolgozók életviszonyainak javítása terén tettek, illetve elértek.

A szocialista országok életszínvonal-politikájának egyik fontos eleme a szociális gondoskodás. E területről az évkönyv a nyugdíjasok számának alakulását közli. Bulgáriában 1972 végén 1,7 millió nyugdíjas volt, 44 százalékkal több, mint 1960-ban. 1972-ben a nyugdíjasok az összlakosság kerekén egyötöd részét tették ki. Csehszlovákiában 1960-tól 1973-ig ugyancsak 44 százalékkal nőtt a nyugdíjasok száma, és az időszak végén 3,2 millió főt tett ki, a népesség 22 százalékát. Lengyelországban – feltehetően a mezőgazdasági keresők társadalmi szektorok szerinti összetételéből adódóan – a többi országnál kisebb a nyugdíjasok aránya (1973-ban 2,8 millió fő, a lakosság 8 százaléka), bár számuk 13 év alatt megkétszereződött. Még ennél is nagyobb mértékű volt a növekedés Magyarországon, ahol a nyugdíjasok száma 1973 végén 1 683 000 volt, az 1960. évinek 2,2-szerese, és az össznépesség 16 százaléka. A Német Demokratikus Köztársaságban már 1961-ben is nagy volt a nyugdíjasok száma (3,2 millió fő), és a viszonylag mérsékelt, 17 százalékos növekedés mellett is 1973-ban a lakosság 22 százaléka ehhez a réteghez tartozott. A Szovjetunióban 1960-ban 21,9 millió, 1973-ban 43,5 millió nyugdíjas volt. Az időszak végén a népesség 17 százalékát tették ki a nyugdíjasok.

*

Befejezésül idézzünk fel az évkönyvből néhány adatot Mongóliára és Kubára vonatkozóan, részint a teljesség kedvéért, részint azért, hogy lássunk néhány sajátosságot, amelyek segítségével jobban meg lehet érteni ezeket a földrajzilag tőlünk távol eső országokat.

Mongólia területe 1,6 millió négyzetkilométer, majdnem 17-szerese Magyarországnak. A lakosság száma – 28–30 ezrelékes természetes szaporodás mellett – 1950-től 1973-ig 78 százalékkal nőtt, és 1973 végén 1 381 000 főt tett ki, vagyis a népsűrűség nem éri el négyzetkilométerenként az 1 főt.

A Mongol Népköztársaság 1974-ben ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. Az eltelt fél évszázad alatt a népi hatalom legfőbb külső támasza a Szovjetunió volt. A szocialista országok létrejötte kiszélesítette Mongólia nemzetközi lehetőségeit, és 1962-ben az ország a KGST teljes jogú tagjává lett. 1972-ben külkereskedelmi forgalmának 95,3 százalékát a közösséghez tartozó országokkal bonyolította le, a fejlett tőkés országokra a forgalom 1,1 százaléka esett. A fejlődő országokkal Mongóliának nem volt külkereskedelmi forgalma.

Mongólia nemzeti jövedelmének 1950-ben 59,4 százaléka származott a mezőgazdaságból, ami 1973-ig 19,6 százalékra csökkent. 1950-ben a szocialista szektor aránya a népgazdaság fő ágában, a mezőgazdaságban meglehetősen alacsony, 3,7 százalék volt. Ez az arány azóta 99,99 százalékra emelkedett. A 141 millió hektár mezőgazdasági területből 140 milliót tesz ki a rét és legelő, és nem egészen 1 milliót a szántó. A mezőgazdasági bruttó termelésnek 1950-ben 95,1 százaléka, 1973-ban 75,4 százaléka az állattenyésztésből származott. Állatállománya a lakosság számához viszonyítva nagy: 1973. évi adatok szerint összesen 2,2 millió szarvasmarha (jakkal és szarlikkal együtt) 14 millió juh, 4,4 millió kecske, 2,2 millió ló volt az országban, ezen kívül az állami és szövetkezeti gazdaságokban 446 000 teve volt található. Mongólia az egyetlen szocialista ország, ahol – az ország sajátosságaiból adódóan – az egy lakosra jutó húsfogyasztás már hosszabb ideje meghaladja az évi 100 kilogrammot.

Az iparban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma 1950-ben 14 000 fő, 1973-ban 48 000 fő volt. Az ipari bruttó termelés 1950-hez hasonlítva 9,5-szeresére emelkedett. A fontosabb ipari termékek közül jelentősebb mennyiségű barnaszén és lignitet (2,2 millió tonna), gyapjúszövetet (1,2 millió négyzetméter), kemény- és puhabőrt, valamint bőrlábbelit termeltek. Az egy főre jutó termelés 1973-ban villamos energiából 480 kilowattóra, cementből 107 kilogramm volt. Az ország jelentősebb kiviteli cikkei: cement, faanyagok, gyapjú, bőrárúk, valamint hús és húskészítmények.

A Kubai Köztársaság 1972-ben lett a KGST tagja. Kuba területe valamivel nagyobb Magyarországnál (111 000 km²), lakóinak száma azonban kevesebb (9 millió fő). Az egy négyzetkilométerre jutó lakosok száma 1973-ban 81 fő volt. A természetes szaporodás mutatója Kubában is meglehetősen magas: 1000 lakosra az utóbbi években 20–23 fő természetes szaporodás jutott. A népesség száma 1973-ban 57 százalékkal haladta meg az 1950. évit. A népesség társadalmi csoportok szerinti megoszlásában – 1953 és 1970 között – legjelentősebb változást a (mezőgazdasági és ipari) szövetkezetek tagjainak és családtagjainak megnövekedése jelentette. Ezek aránya az össznépelességen belül 1970-ben 18,8 százalék volt. Ezzel párhuzamosan az egyéni parasztok és a magánkisiparosok aránya 41,4-ről 11,2 százalékra csökkent. A munkás–alkalmazotti népesség aránya elég jelentős, (57,9 százalék) volt már 1953-ban is, azóta nőtt, és 1970-ben 69,5 százalékot tett ki.

A nálunk hagyományosnak tekinthető iparcikkek közül viszonylag keveset és nem túl nagy mennyiségben termelnek. Az 1973. évi villamosenergia-termelés 5,7 milliárd kilowattóra volt, ami egy lakosra számítva 636 kilowattórát jelentett. A kénsavtermelés elég jelentős volt: összesen 385 000 tonna, egy lakosra 43 kilogramm. Cementből 1,8 millió tonnát, acélból 221 000 tonnát termeltek. Az ipari termékek között fontos helyet foglal el a cukor, amelyből (nyers súlyban, 96 száza-

lékos cukortartalommal) 1972-ben 4,7 millió tonnát termeltek, egy lakosra számítva 534 kilogrammot. E termék nyersanyagbázisa a mezőgazdaság, amely ilyenformán az egész népgazdaság alapvető ágazata.

A mezőgazdasági bruttó termelésnek mintegy kétharmada a növénytermelésből származik. A vetésterület több mint felét ipari növények foglalják el, amelyek közül legnagyobb súlya a cukornádnak van (az összes vetésterület 43–45 százaléka). A dohány aránya a vetésterületen belül 2,2 százalék. Az állattenyésztésen belül a szarvasmarha-tenyésztésnek van jelentős szerepe. Az 1973. év végi állomány 5,4 millió darab volt, több mint két és félszerese a magyarországinak. Az állományon belül a tehenek aránya 34 százalék. Ez és az alacsony egy tehenre jutó évi tejhozam (1473 kg) elég kis volumenű tejtermelést biztosít: az 1973. évi termelés 512 000 tonna volt, 28 százaléka a magyarországinak.

Kuba külkereskedelmi forgalmának viszonylati megoszlása 1972-ben eléggé hasonlított az európai KGST-országok forgalmának megoszlásához. A KGST-országokkal bonyolította le forgalmának 61,5 százalékát, a többi szocialista ország aránya 7,2 százalék volt, ugyanannyi, mint a fejlődő országoké, a fejlett tőkés országokra esett a forgalom 24,1 százaléka. A kivitel jelentős tételei közé tartozik a nyers- és a finomított cukor (1972-ben 4,1 millió, illetve 550 000 tonna), a dohány, cigaretta és a szivar (1972-ben 94 millió szivart exportáltak), néhány egyéb élelmiszeripari termék (hal, citrusfélék, gyümölcskonzervek, szeszes italok) és az ipari alapanyagok közül a nikkel-kobalt koncentrátum, amelyből – fém-tartalomra átszámítva – 1972-ben 31 700 tonna volt a kivitel. A behozatalnak 1972-ben 27,6 százalékát tették ki a gépek és a berendezések. A fűtőanyagok, az ásványi nyersanyagok, a fémek aránya 21 százalék volt. Ezen belül a kőolajimport 4,7 millió tonnát tett ki. Az ipari fogyasztási cikkek Kuba összes behozatalának 9,3 százalékát képviselték.

*

A KGST-tagországok sokoldalú együttműködésének egyik területe a statisztika. Ahhoz, hogy a jubileumi évkönyv előszavában le lehessen írni, hogy „... az adatgyűjteményben a statisztikai adatok a főbb mutatók egységesített rendszere szerint szerepelnek, ... lényegében összehasonlíthatók az országok között is és a különböző években is, mivel közös módszertani alapjuk van”, a statisztikai mutatók módszertana területén sokéves, alapos munkára volt szükség. E munkában a magyar Központi Statisztikai Hivatal különböző részlegei is kivették a részüket. A munkát azonban nem lehet befejezettnek tekinteni. Erre utal többek között az, hogy a legtöbb alapvető mutató összehasonlíthatósága mellett ebben az évkönyvben is szerepel sok olyan adat, amelyeknek tartalma kisebb-nagyobb mértékben eltérő a különböző országokban. Ezeket tartalmazza a kiadvány 2. számú melléklete, amit bizonyos értelemben a további módszertani munkák programjának is tekinthetünk.

РЕЗЮМЕ

Автор на основании данных, содержащихся в изданном к 25-летию образования Совета Экономической Взаимопомощи юбилейном статистическом сборнике излагает основные этапы развития этой организации и останавливается на результатах, достигнутых странами-членами СЭВ в экономическом развитии.

В настоящее время страны-члены СЭВ занимают 18,6% территории Земли, где проживает 9,5% населения земного шара. Их доля в мировом промышленном производстве составляет примерно 33%.

Данные убедительно демонстрируют крупные перемены, происшедшие в развитии промышленности и занятости, которые сыграли решающую роль в преобразовании всей общественной структуры. На протяжении истекших 25 лет во всех странах-членах СЭВ имел место многократный рост промышленного производства. Производство двух главных отраслей — машиностроительной и химической промышленности — во всех странах возрастало быстрее, чем производство промышленности в целом. Автор приводит данные об объеме капиталовложений и строительства в отдельных странах и быстром темпе прогресса в этих областях.

В дальнейшем излагает общие черты развития сельского хозяйства и имеющие место в отдельных странах особенности.

Преобладающую часть сельскохозяйственной продукции — кроме одного-двух исключений — повсеместно давало растениеводство, хотя по темпам развития животноводство во всех странах в большей или меньшей мере превышало растениеводство. Большое содействие прогрессу оказало распространение современных агротехнических средств.

О значительном росте внешнеторгового оборота стран-членов СЭВ свидетельствует тот факт, что его стоимость увеличилась более чем в 10 раз по сравнению с 1950 годом. В рамках общего роста внешней торговли произошло смягчение первоначальных различий в интенсивности оборота. Подробные данные показывают динамику взаимного оборота между странами-членами, а также их оборота с развивающимися и развитыми капиталистическими странами.

Автор показывает значительный рост жизненного уровня во всех странах-членах с помощью ряда прямых и косвенных показателей.

В заключительной части автор производит обзор важнейших индикаторов экономики Кубы и Монголии, которым в юбилейном сборнике посвящаются отдельные главы.

SUMMARY

Relying on data of the jubilee yearbook published on the occasion of the 25th anniversary of the foundation of the CMEA, the article shows the most important stages of development of the organization and the results achieved by the CMEA countries in their economies and their social life.

At present CMEA countries cover 18,6 per cent of the World's surface and represent 9,5 per cent of its population. Their share in industrial production comes to some 33 per cent.

The data clearly show the impressive growth of industrial production and of employment, both of which had a decisive role in transforming the social structure. Industrial production has shown a manyfold increase during the last 25 years in all of the CMEA countries. Production in two main branches, in engineering and in chemical industry, increased faster in every country than industrial production as a whole. The study contains data on the volume of investments and construction in the countries of the CMEA as well as on the rapid growth which took place in these fields.

Further the author presents the general features of development of agricultural production and its special characteristics in the individual countries. He observes that with the exception of one or two countries greater part of agricultural output was produced by plant cultivation although in every country the development of animal husbandry exceeded that of plant cultivation. This development was greatly promoted by increasing use of advanced agrotechnical production means and processes.

Foreign trade of CMEA countries increased considerably which is shown by the more than tenfold increase of its value since 1950. Besides a general increase in foreign trade initial fluctuations in the intensity of turnover also lessened. Detailed data show the development of trade turnover of the member-states with each other and with developing and developed capitalist countries.

The considerable increase in the standard of living, which could be observed in all CMEA countries, is demonstrated through several direct and indirect indicators.

Finally, the study gives a review of the main characteristics of the economies of Cuba and Mongolia, discussed in separate chapters of the jubilee volume.

A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSE ÉS TÁMOGATÁSA A KGST EURÓPAI ORSZÁGAIBAN

CSEPELY-KNORR ANDRÁS – SZAKONYI LÁSZLÓ

A mezőgazdaság állami támogatása korunk agrárpolitikájának nélkülözhetetlen eleme. Számos tanulmány boncolgatja a tőkés mezőgazdaság fejlődésének, finanszírozásának, az állami beavatkozások széles skálájának kérdéseit.¹ Hasonlóképpen széles körű a magyar támogatási rendszerrel foglalkozó, azt értékelő vagy éppen bíráló irodalom. Ez utóbbiak elsősorban a hazai helyzet általános és sajátos jellemzőiből indultak ki. Igen szerény azonban a szocialista országokkal foglalkozó irodalom ebben a gazdaságpolitikai szempontból is nagyon fontos kérdésben.

Ebben a tanulmányban a szocialista országokban alkalmazott támogatási formákkal foglalkozunk, igyekezve a témát beágyazni a szocialista mezőgazdaság helyzetének általánosítható jellemzői közé. Kutató munkánkat rendkívül megnehezítette, hogy a mezőgazdaságtámogatási rendszerek formái, megoldási módozatai általában nincsenek az egyes országokban összegyűjtve.² Emellett gyakran változtak módszereikben és mértékükben egyaránt. Vizsgálódásunk során megállapítottuk, hogy kifejezetten „támogatás”, „dotáció”, „szubvenció”, „intervenció” címek alatt az ágazat részére folyósított pénzügyi eszközöknek csak egy részét tüntetik fel. Mi arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy valamennyi vissza nem térített költségvetési juttatást állami támogatásnak tekintünk.

Más oldalról ugyanakkor az ipari eredetű mezőgazdasági termelőeszközök dotációjának hovatarozása gyakran kérdéssé válhat. Nem lehet ugyanis pontosan elkülöníteni azt a hányadot, ami a kevésbé hatékony ipari termelés „burkolt”, a mezőgazdaság számlájára írt támogatását szolgálja, és azt a részt, ami már valóban a mezőgazdasági termelés iparosodásának folyamatát segíti, a termelési költségek csökkentésével. Véleményünk szerint a szétválasztás csak önkényesen, szubjektív megítélés alapján lett volna lehetséges, így ezeket a támogatásokat következetesen mezőgazdasági támogatásként fogtuk fel.

Vizsgálataink során igyekeztünk alaposan feltárni a való helyzetet, mégis fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy különösen az egyes országok közötti összehasonlítások csak fenntartással kezelhetők. Az adatok tájékoztató jellegűnek tekin-

¹ Lásd – a teljesség igénye nélkül – *Burgerné Gimes Anna* (A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság növekedésében. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1969. 395 old.), *Forgács Katalin* (Átalakulóban a nyugatnémet mezőgazdaság. Közgazdasági értekezések 12. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969. 175 old.), *A tőkés agrárfejlődés dilemmája. Időszerű közgazdasági kérdések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1974. 205 old.), Koller László és Németh Sándor* (A mezőgazdaság támogatása a tőkés országokban. Károlyi Mihály Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Budapest. 1966. 104 old.), *Csepely-Knorr András és Zsuffa Ervinné* (A mezőgazdaság állami támogatásának szerepe, mértéke és tendenciája a nyugat-európai országokban. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest. 1970. 247 old.) munkáját.

² Kutatómunkánk során közel 100 nemzeti és KGST-kiadványt tanulmányoztunk és dolgoztunk fel. (A felhasznált forrásművek felsorolására – nagy számuk miatt – itt nincs lehetőség.)

tendők, mivel az egyes kategóriák a különböző országokban eltérő tartalmat is fedhetnek, s ennek felderítésére és átszámítására sok esetben nem nyílt mód.

A MEZŐGAZDASÁG HELYZETE AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

A legutóbbi két évtizedben a KGST-tagországok mezőgazdasága hatalmas mértékben fejlődött. Az 1958–1962 közötti időszakban – Lengyelország kivételével – megtörtént a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Ez meghatározta a mezőgazdaság fejlődésének feltételeit, egyúttal azonban számos olyan feladatot vetett fel, amelyek megoldásának eszközrendszerét a szocialista államoknak meg kellett teremteniük.

Az egyes országokban eltérő mértékben, de hasonló tendenciával jelentkezett

- a lakosság életszínvonalának növekedéséhez szervesen hozzátartozó élelmiszer-termelés növelése;
- a szocialista átszervezéssel egyidőben – az ipar gyors fejlődésének és munkaerő-keresletének hatására – a mezőgazdasági kereső népesség csökkenése;
- a nagygazdaságok kialakítása során a korszerű nagyüzemi technológia bevezetése, a gépesítés mellett a kemizálás gyors ütemű kiterjesztése;
- a mezőgazdaság szerepe és súlya a szocialista gazdaságon belül;
- az élő munkát felváltó nagyüzemi technológiák beruházási eszközeinek létrehozása;
- a mezőgazdasági termékek külkereskedelmi forgalomban képviselt arányának változása.

Fenti tényezők alapvetően befolyásolják a mezőgazdaság támogatásának kérdését, a támogatás mértékét és irányát is.

A mezőgazdasági termelés fejlődése

A legutóbbi évtized mezőgazdasági termelésének fejlődése két szakaszra osztható. Az országok többségében 1961 és 1965 között lassúbb, 1966 és 1970 között gyorsabb ütemű volt a fejlődés.

1. tábla

A mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése (százalék)

Ország	1961–1965	1966–1970
	között	
Szovjetunió	2,3	4,0
Bulgária	3,2	3,5
Csehszlovákia	–0,6	4,9
Lengyelország	2,8	1,8
Magyarország	1,2	2,9
Német Demokratikus Köztársaság	0,8	1,5
Románia	2,5	1,9

1966 és 1970 között a mezőgazdaság gyors ütemben fejlődött annak ellenére, hogy az időszak időjárási viszonyai több évben is kedvezőtlenek voltak. Az eredmények elérésében főként két tényező játszott lényeges szerepet. Egyrészt a mezőgazdasági nagyüzemek további gazdasági megszilárdulása, másrészt pedig azon intézkedések, amelyeket valamennyi tagországban a termelés fejlesztése, az anya-

gi–technikai bázis megszilárdítása, a mezőgazdasági dolgozók, valamint a mezőgazdasági nagyüzemek anyagi érdekeltiségének növelése céljából hoztak.

A lakosság életszínvonalának emeléséhez a szocialista országokban jelenleg elsősorban a fehérjeellátás javítására, az állati termékekkel való bőségesebb ellátásra van szükség. Az ennek érdekében hozott eredményesebb intézkedések hatásaként a tagországok többségében nőtt a sertés- és a baromfiállomány. Ez utóbbihoz szinte valamennyi országban hozzájárult a baromfi iparszerű tartására és a baromfiipari termékek iparszerű termelési módszereire történő áttérés. A marhahús termelésének növekedése egyrészt az állatállomány növekedésének, másrészt az intenzív borjúnevelési és marhahízalási módszerek elterjedésének az eredménye. A hús- és zsírtermelés (vágósúlyban) szinte minden országban jelentősen nőtt.

*Az egy főre jutó hús- és zsírtermelés növekedése,
1965–1970*

Ország	Százalék
Szovjetunió	18,6
Bulgária	1,0
Csehszlovákia	10,1
Lengyelország	4,7
Magyarország	10,6
Német Demokratikus Köztársaság	13,6
Románia	20,9

A mezőgazdasági kereső népesség arányának alakulása

A hagyományos kisparaszti gazdálkodás megszűnése, a nagyüzemi gazdaságok kialakulása önmagában is azt jelenti, hogy azonos tevékenység elvégzését kisebb munkaerő-létszám biztosíthatja. A döntő változást a mezőgazdasági kereső népesség számában és népgazdaságon belüli arányában a műszaki ellátottság növelése, a korszerű termelési technológiák fokozatosan általánossá válása jelenti. A fokozatosságot, de ugyanakkor a gyors ütemű dinamikus változást jelzi a KGST-tagországokban a mezőgazdaságban foglalkoztatott dolgozók csökkenő létszáma. A mezőgazdasági dolgozók aránya a népgazdaságban foglalkoztatott összes dolgozóból 1950 és 1970 között minden országban jelentősen csökkent.

2. tábla

*A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma az aktív kereső
népesség százalékában*

Ország	1950.	1960.	1970.
	évben		
Szovjetunió	47,6	38,7	27,5
Bulgária	79,5	55,5	35,8
Csehszlovákia	38,6	25,9	18,3
Lengyelország	54,0	44,2	37,3
Magyarország	50,6	38,9	26,2
Német Demokratikus Köztársaság	27,3	17,3	13,0
Románia	74,3	65,6	49,3

A 2. táblában bemutatott arányszámok önmagukban természetesen nem határozzák meg a mezőgazdaság fejlettségi fokát. Az egyes országokban a rendelkez-

zésre álló, hasznosítható mezőgazdasági terület nagysága és aránya, a mezőgazdaság belföldi ellátóképessége, a mezőgazdasági termékeket és élelmiszereket kivitelre termelő vagy ezekből behozatalra szoruló népgazdaság, az ipar termelési volumene és fejlettségi foka mind olyan tényezők, amelyek nagyobb vagy kisebb mezőgazdasági dolgozói arányt tesznek szükségessé, függetlenül a mezőgazdaság műszaki–technikai ellátottságától, fejlettségi színvonalától. Fentiek ellenére minden szocialista országban egyértelmű az elmúlt 20 évben bekövetkezett tendencia. A mezőgazdasági kereső népesség aránya megközelítőleg a felére csökkent.

A nagyüzemi technológia elterjedése

Az élő munka helyettesítése a mezőgazdaságban csak a korszerű műszaki–technikai eszközök alkalmazásával lehetséges. Egyidejűleg azonban ez a kérdés kapcsolódik a termelésfejlesztéshez is. Nagyértékű eszközökkel csak magas termelési színvonalon lehet gazdaságosan termelni, ami új fajták, komplex technológiai rendszerek és a nagy mennyiségű táp-, illetve táplálóanyag, valamint növényvédőszer alkalmazását jelenti.

3. tábla

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek géppel betakarított termékei arányának alakulása (százalék)

Ország	Gabonafélék		Szemes kukorica	
	1966	1970	1966	1970
Szovjetunió	80,2	96,1	.	.
Bulgária	95,5	98,4	30,6	65,0
Csehszlovákia	80,2	96,1	.	.
Lengyelország
Magyarország	82,3	97,0	1,7	40,4
Német Demokratikus Köztársaság	81,0	98,9	—	—
Románia	63,4	81,3	0,2	6,8

4. tábla

A műtrágya-felhasználás alakulása

Ország	Az egy hektárra jutó felhasznált hatóanyag				
	kilogramm			1965-ben az 1960.-évi	1970-ben az 1965. évi
	1960	1965	1970	százalékában	
Szovjetunió	12	29	47	241,7	164,4
Bulgária	36	90	157	250,0	177,0
Csehszlovákia	95	167	230	175,8	137,4
Lengyelország	49	74	162	151,0	218,9
Magyarország	29	64	150	220,7	234,4
Német Demokratikus Köztársaság	188	273	319	145,2	116,8
Románia	8	29	67	362,5	231,0

A gépesítésnek a szocialista átszervezést követő gyors ütemű és nagymértékű technikai fejlődését jól mutatja, hogy a gabonaféléket és a szemes kukoricát milyen

mértékben takarították be kombájnnal a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. A gabonatermés betakarításának gépesítése tehát a felsorolt országok szocialista nagyüzemi szektorában közvetlenül befejezés előtt áll, míg a szemes kukorica gépi betakarítása most van rohamosan elterjedőben. (Lásd a 3. táblát.)

A nagy termést biztosító korszerű gazdálkodás egyik jelzőszáma a területegységre felhasznált műtrágyamennyiség. Az egy hektár szántó és ültetvény együttes területére átlagosan kiszórt műtrágya mennyisége hatóanyagban kifejezve 1970-ben az egyes országok között rendkívül eltérő volt, a szóródás igen nagy. Nem véletlen azonban, hogy éppen az élelmiszerből behozatalra szoruló két országban (Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban) használják fel a legtöbb műtrágyát. A mezőgazdaság kemizálási programja keretében azonban minden országban dinamikusan nőtt a kiszórt műtrágya mennyisége. (Lásd a 4. táblát.)

Az utóbbi években a növényvédőszeres összetétele és választéka minőségileg változott. A korábban alkalmazott, többségükben nagy térfogatú szerek helyett megjelentek az erősen koncentrált és hatásosabb hatóanyagok. A növényvédelem területén egyre szélesebb körben terjednek a különböző kultúráknál alkalmazott gyomirtószeresek, amelyek a komplex technológia elemeként a mechanikai eszközökkel végzett növényápolási munkákat csökkentik vagy feleslegessé teszik.

A mezőgazdaság beruházásai

A mezőgazdaság beruházásai a legtöbb országban kétszeres formában is jelentkeztek az elmúlt évtizedben. A nagyüzemi gazdaságok megalakulása során a kisüzemek állatállományának nagy része átkerült a nagygazdaságokba. Ez a változás jelentős beruházási eszközöket kötött le anélkül, hogy ezzel népgazdasági szinten a termelőkapacitás (állatállomány) nőtt volna. A szektorváltás ugyanakkor a kisparaszti termelőeszközök helyett nagyüzemi gépek beszerzését is szükségessé tette. Ezek segítségével azonban a jobb minőségű, nem utolsósorban a megfelelő időben végzett munkával, mélyebb talajműveléssel nemcsak a korábbi fogatos munkát helyettesítették, hanem a fajlagos terméseredmények növelését is lehetővé tették.

A szektorváltás követelményei mellett a rohamos haladásnak és a termelésfejlesztéssel szemben támasztott igényeknek megfelelően a nagyüzemek állóeszköz-állományát tovább kell gyarapítani. Nagy horderejű feladatok megoldását igazolják az egyes országok gazdasági beruházásainak növekedési indexei.

5. tábla

Az ipari és a mezőgazdasági beruházások alakulása

Ország	Ipari beruházások		Mezőgazdasági beruházások	
	1960-ban az 1950.	1970-ben az 1960.	1960-ban az 1950.	1970-ben az 1960.
	évi százaléklában			
Szovjetunió	307	194	313	299
Bulgária	393	356	1100	136
Csehszlovákia	263	151	611	100
Lengyelország	270	212	244	265
<i>Magyarország</i>	211	211	426	215
Német Demokratikus Köztársaság .	485	206	458	218
Románia	426	305	732	260

A bázisidőszakok eltérő volumenei miatt az indexekből nem vonható le egyértelmű, messzemenő következtetés, és főként ezek alapján nem vethetők egymással össze az egyes országok. Szembetűnő azonban, hogy a mezőgazdasági beruházások növekedési indexe több országban nagyobb, mint az ipari beruházásoké, ami nemcsak a mezőgazdaság korábbi, viszonylagos elmaradottságára utal, hanem jelzi a szocialista átszervezéssel, a szektorváltással kapcsolatos beruházási feladatok jelentőségét. Az utolsó öt év mezőgazdasági beruházásai már más képet mutatnak.

A mezőgazdasági beruházások 1970. évi volumenindexe
(Index: 1965. év = 100)

Ország	Százalék
Szovjetunió	151,9
Bulgária	143,0
Csehszlovákia	109,5
Lengyelország	146,4
Magyarország	220,0
Német Demokratikus Köztársaság	157,1
Románia	150,0

Lényegesen kiegyenlítettebb mezőgazdasági beruházási indexeket kapunk tehát, ha csak az 1965 és 1970 közötti fejlődést vizsgáljuk.

A mezőgazdaság jelentősége a népgazdaságban

A szocialista országokban az elmúlt 20 évben végrehajtott iparfejlesztés eredményeként az ipar és az ipari termelés fejlődési üteme megelőzte a mezőgazdasági növekedés ütemét. Ennek a tudatos gazdaságpolitikának a hatására jelentős változás történt a legtöbb KGST-tagország népgazdaságának struktúrájában. A szerkezetváltozás hatása az egyes népgazdasági ágaknak, így a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása arányában is megnyilvánul.

A mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása csökkenő tendenciájú, ennek ellenére változatlanul jelentős arányt képvisel, és ez lényegében meghatározza a KGST-tagországok népgazdaságában betöltött szerepét.

6. tábla

A mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez
(százalék)

Ország	1950.	1960.	1970.
	évben		
Szovjetunió	21,8	20,5	21,8
Bulgária	42,1	31,5	21,9
Csehszlovákia	16,3	14,7	10,1
Lengyelország	40,1	23,3	13,1
Magyarország	24,9	22,5	17,7
Német Demokratikus Köztársaság	28,4	16,4	11,7
Románia	27,3	34,8	19,0

Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás adatainak alakulását alapvetően befolyásolhatja az árrendszerben, az ipari, és a mezőgazdasági árarányokban bekövetkezett változás. A termelési arányok

csökkenését ugyanis kompenzálhatja a termelői árak jelentősebb emelése. Ugyanakkor változatlanul alacsony mezőgazdasági árak esetében a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása irreálisan alacsony arányt mutat. Jó példa erre Lengyelország, ahol 1970-ben még érvényben volt a termékek kötelező beszállítási, a többi országhoz hasonlóan alacsonyabb áron. Nyilvánvaló, hogy azonos értékelés esetén a lengyel mezőgazdaság népgazdasági súlya nem a fejlett iparú Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia mezőgazdaságával lenne közel azonos. Az adatok tehát ismét csak az általános tendenciákat érzékeltetik, és azokból semmiképpen sem szabad az egyes országok közötti összehasonlítás során messzemenő következtetést levonni.

A mezőgazdasági termékek szerepe a külkereskedelemben

A mezőgazdaság szerepe a KGST-tagországok gazdasági életében lényegében kettős. Egyrészt valamennyi ország ellátja lakosságát – egyre növekvő mennyiségben – friss és feldolgozott élelmiszerekkel. Másrészt az országok a külkereskedelem révén elégítik ki szükségleteiket, a mezőgazdasági termékek egy részét exportálják, ezzel importlehetőséget teremtve népgazdaságunk számára.

7. tábla

A mezőgazdasági eredetű termékek részesedésének alakulása a külkereskedelemben (százalék)

Ország	Részesedés					
	a kivitelből			a behozatalból		
	1950	1960	1970	1950	1960	1970
Szovjetunió	39,5	27,3	19,5	34,4	23,7	24,8
Bulgária	87,9	65,4	43,4	13,9	16,7	15,9
Csehszlovákia	19,7	10,4	7,4	51,1	37,1	24,0
Lengyelország	23,1	15,9	.	33,9	21,4
Magyarország	45,9	27,4	26,7	41,4	29,2	24,4
Német Demokratikus Köztársaság	6,0	7,4	.	39,1	28,1
Románia	54,6	35,9	26,8	22,3	18,1	15,4

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek aránya a KGST-tagországok növekvő külkereskedelmi volumenében 1950 és 1970 között csökkenő irányzatú. A csökkenés azonban (a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásához hasonlóan) a gyors iparosítás, az ipari termékek nagyarányú forgalomnövekedésének a következménye. Volumenét tekintve a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek külkereskedelmi forgalma nem csökkent, hanem a fontosabb cikkekénél nőtt. Jelentősen megnőtt a gabona, a zöldség, a gyümölcs, a növényi olaj, a hús és a húskészítmények forgalma. Közel változatlan szinten maradt a gyapjú forgalma, és csak a cukor, valamint a tejtermékek forgalma csökkent erősen.

A MEZŐGAZDASÁG TÁMOGATÁSÁNAK ÁLTALÁNOS ELVEI, FORMÁI ÉS TENDENCIÁJA

A KGST európai tagországaiban a mezőgazdaság támogatásának indokoltsága, pontosabban közgazdasági szükségszerűsége lényegében három alapvető tényezőre vezethető vissza. Ezek az egyes országokban a mezőgazdaság szocialista átszervezését követő általános politikai és gazdaságpolitikai helyzettől, a mezőgazdaság

termelési színvonalától, a fejlesztés szükségességének mértékétől függően természetesen eltérően hatnak, de egyik országban sem hagyhatók figyelmen kívül. A támogatást szükségessé tevő három alapvető tényező: az árdiszparitás, a mezőgazdaság fejlesztése, a struktúraváltás.

Az árdiszparitás kérdése

A KGST-tagországok árrendszerére ez ideig általában a nyersanyagok alacsony, a késztermékek kedvező ára jellemző. A második világháború után elsődlegesen szükségessé vált ipari rekonstrukció, a felszabadult országok ipari elmaradottságának felszámolása, az állami nagyipar létrehozása olyan erőfeszítéseket követelt minden országtól, amit csak tudatosan eltérített árak segítségével valósíthattak meg. Lényegében a mezőgazdaságban képződött társadalmi tiszta jövedelem számottevő hányadának központosítása segítette a szocialista nagyipar létrehozását. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak személyi jövedelme minden országban lényegesen elmaradt az ipari munkásokétól, és a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt nem is volt cél a jövedelmi különbségek kiegyenlítése.

A mezőgazdaság szocialista átalakítását követően, a nagyüzemi gazdaságok stabilizálódásáig továbbra is fennmaradt az ipar és a mezőgazdaság közötti jövedelemdiszparitás, mivel az ipari termelés hatékonysága még nem volt kielégítő. Az elmúlt 6–8 évben lényeges változások történtek. Minden ország törekszik a két fő népgazdasági ágban elérhető személyi jövedelmek kiegyenlítésére, de legalábbis a közelítésre, ami nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek stabilizálódtak, csökkent a mezőgazdasági kereső népesség elvándorlása.

A tervszerű gazdaságirányítási rendszerekben az adminisztratív eszközök helyett a közgazdasági elemek előtérbe kerülése indokoltá tehetette volna a termelői árak gyökeres megváltoztatását. Változatlanul fennmaradt azonban két alapvetően gátló tényező. Egyik a termelői és a fogyasztói árak túlzott elszakításának kedvezőtlen hatása. Életszínvonal-politikai okokból a fogyasztói árak lényeges emelésére nem kerülhetett sor, így a termelői árak is csak viszonylag szűk korlátok között voltak mozgathatók. Lényegében kismértékű – az ipari termékekénél általában nem sokkal nagyobb – árszínvonal-emelés történhetett, a változások nagyobb része az arányok kiigazítását szolgálta.

A fogyasztói árak emelésének korlátai mellett azonban a nagyobb nyereségtartalmú árak kialakítását sokak szerint a háztáji gazdaságok sajátos körülményei is bonyolítják. A szocialista országok általában az egységes felvásárlási, termelői árak kialakítására törekedtek. Addig, amíg számos termékből a háztáji és a kisegítő gazdaságok árutermelése jelentős mértékű, indokolatlan volna nagy nyereségtartalmú árakat kialakítani. Ezekben a gazdaságokban ugyanis a fejlesztésre, a bővített újratermelésre szánt nyereségtartalom a termelők személyes jövedelmét növelné, ami ágazaton belül és kívül egyaránt társadalmi feszültségekhez vezetne. Itt azonban – ha nem is foglalkozunk e tanulmány keretében vele – meg kell említenünk, hogy a háztáji gazdaságok jövedelemviszonyainak, felhalmozásának tervszerű központi szabályozásában a differenciált adórendszernek még nagy tartalékai vannak a legtöbb szocialista országban.

Egy további, bár közvetett ok, hogy a KGST-országok egymás közötti forgalmában a világpiaci árakból ötévenként levezetett és kialakított árak érvényesek. Ezek – ha közvetetten is – hatnak a belső árakra. A mezőgazdasági termékek világpiaci árai köztudottan alacsonyok, és – a közelmúlt rendkívüli, konjunkturális áralakulá-

sától eltekintve – a tőkés világban a nemzeti termelői árak éppen ezért az állami beavatkozások hatására még az exportőr országokban is következetesen magasabbak a világpiaconál. A KGST-országok közötti forgalomban levő mezőgazdasági termékek árszintje tehát a világpiaconál részleges „importálása” következtében ugyancsak alacsony.

Mindezek összetett hatásaként a szocialista nagyüzemek termelésüknek – a biológiai korlátok adta lehetőségek közötti – gyors ütemű növelése ellenére sem tudták és tudják a termeléssel kapcsolatos kiadásukat teljes egészükben árbevételeikből fedezni, még kevésbé jut elegendő anyagi eszköz a termelés bővítésére. A szocialista állam az így továbbra is kétségtelenül fennálló árdiszparitást pénzügyi eszközökkel a mezőgazdaság „támogatásának” különböző formáival igyekszik kiküszöbölni. Ez egyúttal arra is utal, hogy lényegében nem egy elmaradott, az ágazatok közötti versenyben hátráló ágazat állami szubvencionálásáról van szó, hanem – általános gazdaság- és életszínvonal-politikai okokból – az értéktől, illetve az egyenértékű csere követelményeinek kielégítésétől tudatosan eltérített árak hatásának részleges kiegyenlítéséről.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztése

A mezőgazdasági termelésben a közelmúlt években hatalmas változás történt a szocialista országokban. A nagyüzemi gazdaságok stabilizálódását követően egyre inkább előtérbe kerül a mezőgazdaság iparszerű termelése, a termelési rendszerek, a komplex technológiák és a mindehhez kapcsolódó horizontális és vertikális szervezetek meghonosítása.

A termelés fejlődése vagy önerőből, lassan, ugrás nélkül mehet végbe, vagy pedig az állam – felismerve a változások szükségességét – segíti elő a termelés forradalmát. Ebben az esetben azonban az időtényező kikapcsolása, illetve az átálláshoz szükséges idő rövidítése csak jelentős állami segítséggel történhet. A korszerű nagyipar létrehozása is a szocializmus viszonyai között csak osztársadalmi erőfeszítéssel valósulhatott meg, nem lehet ez másképpen a mezőgazdaság technikai-technológiai forradalma során sem. A társadalmi összefogás az egész társadalom érdekében, a saját erőből megvalósíthatónál gyorsabb ütemben fejlődő mezőgazdaság számára „támogatást” nyújt, és ezzel éri el, hogy a mezőgazdaság gyorsabban tud a lakosságnak mennyiségben és minőségben egyaránt javuló ellátást biztosítani. Ezen túlmenően az állami gazdaságpolitika eredményeit is segítik ezek az intézkedések – az egyes országok sajátosságaitól függően – a behozatal csökkentésével vagy éppen a kivitel növelésével.

A struktúraváltás problémái

A kisüzemi méretű mezőgazdasági termelés a mezőgazdaság szocialista átszervezésével csak részben szűnt meg. A közös művelés alá vont területek eszközállománya az elmúlt évtizedben minden országban kicserélődött. Jelentős terhet jelentett ez minden ország költségvetésének, de a jövedelemdiszparitás fenntartása miatt parasztságának is. A nagyüzemi gazdaságokban azonban megmaradtak a „közös” mellett a háztáji gazdaságok, az illetményföldek is.

Országoként eltérő arányban és mértékben, de elsősorban a zöldség, a szőlő, a gyümölcs, a vágóbaromfi, a vágósertés, a vágómarha, a tej, a tojás jelentős hányadát ma is ezek a kisgazdaságok állítják elő. A hatvanas évek első felében több országban adminisztratív eszközökkel is korlátozták ezeknek a gazdaságoknak a

tevékenységét. Időközben generációváltás történt, és a jövedelemparitás megvalósulásával egyidejűleg megfiatalodott a mezőgazdasági kereső népesség. Ez a fiatal generáció már a korlátozások feloldása, sőt még az állami ösztönzés ellenére is egyre kevésbé vállalja a háztáji gazdaságok nagy lekötöttségét és többletmunkáját. Termelésük így általában fokozatosan csökken.

A háztáji gazdaságok, illetményföldek csökkenő termelésének kiegyensúlyozására a nagyüzemi gazdaságokban kell újabb termelőkapacitásokat beállítani. Ezek vállalati szinten többletterméket állítanak elő, népgazdasági szinten azonban nem jön létre új termék, csak a kisüzemek kieső termelését pótolják a nagygazdaságok. A többlettermelés csak hosszabb távon valósítható meg minden országban. Az ehhez szükséges eszközbefektetések többnyire meghaladják a gazdaságok erejét, állami tehervállalásra „támogatásra” van szükségük.

Az állami támogatás formái

A támogatási formák az egyes országok sajátosságainak megfelelően igen változatosak. A két alapvető támogatási forma az üzemviteli és a beruházási támogatás.

Az *üzemviteli támogatás* a folyó költségek saját erőből való fedezését segíti elő. Ilyenek a termelői árkiegészítések, a prémiumok, a felárak. Az eredmény a mezőgazdasági vállalatoknál jelenik meg, közvetlenül növeli az árbevételt. Az üzemviteli támogatás másik általános formája a mezőgazdaságban felhasznált ipari termelőeszközök dotációja, amire az iparvállalatoknál vagy a forgalmazó kereskedelemnél kerül sor. A tényleges termelői árnál olcsóbb termelőeszközök csökkentik a mezőgazdasági termelés költségeit, és így segítik elő a folyamatos gazdálkodást, közvetve növelik a termelés jövedelmezőségét.

A *beruházási támogatások* a fejlesztéshez szükséges építési, gép, meliorációs, ültetvénytelepítési, infrastrukturális és egyéb beruházásokra nyújtanak az állami költségvetésből segítséget a mezőgazdasági vállalatoknak. A termelés bővítésének jelentős forrásai.

Mindkét támogatási formához hitelpolitikai intézkedések kapcsolódnak, amelyek kedvezményes kamatlábú hitelekkel, az átlagosnál hosszabb lejáráttal biztosítják a gazdálkodás kiegyensúlyozottságát, a terv szerinti fejlesztési ütemet, de egyidejűleg vállalati szinten az eladósodás veszélyének elkerülését is.

A következőkben az egyes országok támogatási rendszereit érintve kizárólag a jellegzetes sajátosságokra mutatunk rá, mivel a teljes támogatási rendszerek bemutatása itt nem lehetséges.

A Szovjetunióban alapelvnek tekintik a mezőgazdasági termelői áraknak olyan szinten való rögzítését, hogy sem a szovhozokban, sem a kolhozokban ne legyen veszteséges ágazat. A Szovjetunió rendkívül kiterjedt területén belül megtalálható, alapvetően eltérő természeti és egyéb feltételek kiegyenlítése, a közel azonos jövedelem biztosítása érdekében övezetekre érvényes mezőgazdasági termelői árakat alkalmaznak.

Az átlagos jövedelmet tartalmazó övezeti áron felül – a lakosságnak élelmszerekkel való bőségesebb ellátása érdekében – a terven felüli értékesítésért 30–100 százalékos felárat kapnak a gazdaságok. Egyes szovjet közgazdászok vitatják a felárak támogatásjellegét, mások azonban azt az árutermelés gyorsuló fejlesztését célzó új eszközök közé sorolják.

Az ipari eredetű mezőgazdasági termelőeszközök termelői árára biztosított dotáció részben az üzemviteli, részben a beruházási támogatások körébe tartozik.

Mértékük jelentős, néhány fontosabb mezőgazdasági termelőeszköznél a következő (százalékban):

foszforműtrágya	33,6,
nitrogénműtrágya	31,8,
mezőgazdasági gépek eszközök	20,2,
kerekes traktorok	21,8,
tehergépkocsik	32,8.

A gazdaságok kifejezetten beruházási támogatást általában a termeléspolitikai irányelvekben meghatározott létesítményekre kapnak. Ezenkívül egyes területek mezőgazdaságának kiemelt fejlesztéséhez külön erre a célra jóváhagyott költségvetési hozzájárulást biztosítanak. Ilyen napjainkban az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 32 millió hektár szántóterületet magában foglaló nem feketeföldi övezetének fejlesztése.

Bulgáriában a mezőgazdasági felvásárlási árak az átlagos önköltségen alapulnak. Ebből adódik az a jelentős összegű támogatás, amelyben az átlagosnál kedvezőtlenebb természeti adottságok között gazdálkodó nagyüzemek részesülnek. A hegyvidéken, valamint az előhegységeken gazdálkodó állami gazdaságok és termelőszövetkezetek értékesített termékeik alapárára 15–40 százalékig terjedő árkiegészítésben részesülnek. A sík vidéken működő gyenge természeti adottságú vállalatok az értékesített termékek szűkebb körére kapnak 25 százalékot elérő felárat.

Az állami irányítás nagy súlyt helyez arra, hogy a gazdaságok csak kiváló minőségű vetőmagvakat használjanak. Ennek érdekében felárral ösztönzi a vetőmagtermelő gazdaságokat a fémzárolt minőségű, szelektált, tiszta vetőmag előállítására. Ezt a minőségi vetőmagot, – az árkülönbséget a költségvetésből fedezve – a szokvány minőségű termékekre megállapított áron bocsátja a gazdaságok rendelkezésére.

A műtrágyák és a növényvédőszer vásárlását, valamint a növényvédelmi szolgáltatások igénybevételét – más országokhoz hasonlóan – állami ártámogatással segíti. Az állami öntözőrendszerek tervezetten veszteséges vállalatok. Az öntözővíz tényleges költségeinek 38 százalékát a költségvetés fedezi.

A rizstelepek és a kertészetek (zöldség, gyümölcs, virág), valamint a hegyvidéki szőlők létesítéséhez 50 százalékig terjedő beruházási támogatást biztosít az állam. Az öntözési beruházások (telepek, építmények, szolgáltató berendezések) finanszírozásában az állami támogatás mértéke az elmúlt években elérte a 71 százalékot.

Csehszlovákiában a kedvezőtlen természeti adottságok között gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzemek az ártermékek túlnyomó hányadánál területi felárat kapnak az államtól, amely területenként és termékenként változóan 60 százalékig terjedhet. A felár célja a természeti adottságok miatti kedvezőtlen ráfordítás–hozam viszonyok okozta jövedelemkiesés pótlása.

Az üzemviteli támogatások között az értékesítéstől független dotációkhoz számos támogatási forma tartozik. Ilyenek: a mezőgazdasági nagyüzemek megszilárdítását elősegítő támogatások, a lakásépítési szubvenciók, az egyes költségeket ellensúlyozó juttatások, a termelés idényszerűsége és az időjárás okozta hullámvás miatt felmerülő rendkívüli költségek kiegyenlítése stb.

Sajátos árkiegészítést jelent a csehszlovákiai rendszerben az ún. árbeavatkozás. Ez lényegében kettős célt szolgál. Egyrészt a mezőgazdaságban biztosít kiélegítő termelői árszintet a felvásárlóknak és a feldolgozó iparnak nyújtott ártámogatással. Másrészt az elosztó kereskedelemnél történő beavatkozással (dotációval) az ipari termelői áraknál olcsóbban juttatnak a mezőgazdaság számára nél-

külözhetetlen és évről évre nagyobb mennyiségben felhasznált termelőeszközöket (műtrágyát, ipari takarmányt stb.).

A beruházási állami támogatások a termelőkapacitások mennyiségi és minőségi fejlesztését célozzák. Az állattenyésztés építési beruházásait egyrészt a férőhelyre megállapított, másrészt pedig a körzetenként eltérő támogatási összeg jellemzi. Az eltérés mértéke a termelés feltételeitől függően 50–100 százalékos.

Lengyelország mezőgazdaságtámogatási politikája az eltérő szektorarányok és strukturális helyzet miatt lényegesen különbözik a többi szocialista országtól. A lengyel agrárpolitika fokozatosságon alapuló szocializálási koncepciója szerint még 1990-ben is a mezőgazdasági terület 60 százaléka egyéni tulajdonban lesz. Ez a tény az agrárpolitika finanszírozását természetesen alapvetően befolyásolja.

Az állami támogatások egyik megnyilvánulási formája a mezőgazdasági körök támogatása. Ezek – a mezőgazdasági gépek közös használatán túl – szaktanácsadói szolgálatuk, műtrágya-értékesítésük és fogyasztói bolthálózatuk segítségével fogják össze az egyéni gazdák 95 százalékát. A támogatást is a körök és nem a gazdák kapják.

Az ipari termelőeszközök ártámogatása Lengyelországban is általános. Ennek mértéke például a foszforműtrágyánál 41, a fűtőolajnál 11,5, a kerekes traktoroknál 19,7 százalék.

Az egyéni gazdától az Állami Földalapba kerülő földterületek nagyüzemi felszerelése jelenleg átlagosan 20 000 zlotyba kerül hektáronként. Ehhez az állam az állami gazdaságok részére hektáronként 14 600 zloty, a termelőszövetkezetek részére pedig 8000 zloty beruházási támogatást biztosít.

A termelőszövetkezetek ezen felül is részesülnek beruházási ártámogatásban. A dotáció mértéke tenyészállat-vásárlásnál 70 százalék, épületek és majorok villamosításánál 75 százalék, a tagok által a szövetkezetnek átadott földterületek meliorációs munkáinál 40 százalék.

A Német Demokratikus Köztársaságban az árpolitika elvben már a hatvanas években olyan árszínvonal kialakítására törekedett, amely minden termék üzemi jövedelmezőségét biztosítja. A mezőgazdaság finanszírozásának fő eszköze az ár, de nemcsak a termelői ár, hanem a termelőeszközök dotált ára is.

Az árpolitikát és a támogatáspolitikát összekötve igyekeznek a még nagyszámú alacsonyabb típusú szövetkezetet a különböző jellegű és szintű kooperációra és integrációra, de még inkább a szakosításra ösztönözni. A tervtúlteljesítést általában felárral jutalmazzák. A felár a szakosított gazdaságokban az alapár 50 százaléka, kétszerese annak, amit a nem szakosított gazdaságok kapnak.

Az árakon kívül a termelőszövetkezeteket juttatással ösztönzik a felhalmozás növelésére. A juttatás összegét a felhalmozási alapnak a bruttó jövedelembeli arányától függően állapították meg. Ha például a bruttó jövedelemből 11–15 százalékot fordítottak felhalmozásra, akkor minden 100 márka bruttó jövedelemre 5 márka dotációt kap a termelőszövetkezet. A 40 százalékot meghaladó felhalmozási arány esetében már közel ugyanakkora (35 százalékos) juttatásban részesül a gazdaság.

Az ipari eredetű termelőeszközök közül egyes műtrágyákat, takarmányokat, üzemanyagokat és a villamos energiát kapják kedvezményes áron a mezőgazdasági nagyüzemek.

A beruházási támogatás nem automatikus, annak összegéről esetenként dönt a szakminisztérium. A beruházási támogatást csak akkor kaphatja meg a gazdaság, ha a létesítmény az iparszerű termelést szolgálja, általa magas fokot ér el a termelés koncentrációja, és a beruházás központilag jóváhagyott terv alapján történik.

Románia mezőgazdaságának fejlesztésére vonatkozó agrárpolitikai anyagokban, hivatalos dokumentumokban és tanulmányokban általában nem szerepel a „támogatás”, a „dotáció”, a „szubvenció” kategóriája. Ennek ellenére a valóságban a román népgazdaságra is jellemző a mezőgazdaság részére különböző címen nyújtott költségvetési juttatás.

A termelőszövetkezeti tagok garantált munkadíjának 1971-ben történt bevezetésével egyidejűleg a vezetők számára állami forrásból adnak jövedelemkiegészítést. A termelőszövetkezeteknek elnökük részére havi 600 lei, telep- és brigádvezetők részére 450 lei minimális jövedelmet kell biztosítaniuk. Ehhez a jövedelemhez az állam támogatásként az elnököknek havi 400–500 lei, a telep- és a brigádvezetőknek 200–250 lei pótlékot ad. A mezőgazdasági mérnökök teljes illetményét az állam finanszírozza.

A termelői árakhoz – tervtúlteljesítés esetén – felárak kapcsolódnak. Ezenkívül a termeléspolitikai célokban meghatározott kiemelt termékekért külön prémiumot is megállapítanak a felvásárlás során.

A fejlesztések, a beruházások költségfedezetét túlnyomórészt az állam vállalja. Így beruházási támogatásnak tekinthető az 1971–1975 közötti ötéves tervben előirányzott 100 milliárd lei befektetésnek 80 százaléka, amit állami költségvetésből fedeznek.

A támogatás mértéke és tendenciája

Nem minden országban számszerűsíthető a mezőgazdaság támogatása. Ahol megtehetjük, ott is fel kell hívnunk a figyelmet a számítások igen nagy bizonytalanságára, és így az adatoknak csak nagyságrendileg helyes, tájékoztató jellegére.³ A vizsgálatok eredményei meglepő kiegyensúlyozottságot mutatnak.

Az egy hektár szántó, kert, szőlő és gyümölcsös területére számított támogatás átlagos összege

Ország	Rubel
Bulgária	140,4
Csehszlovákia	204,7
Magyarország	168,1
Német Demokratikus Köztársaság	142,8
Románia	182,6

A Szovjetunió esetében nem állapítható meg a támogatás összege. A nem feketeföldi övezet közelmúltban meghirdetett fejlesztési programját elemézve azonban arra a megállapításra jutottunk, hogy a beruházásoknak a költségvetésből biztosított évenkénti, egy hektár szántóra jutó összege eléri a 220 rubelt. Ezen túlmenően természetesen még számításba kellene venni az ipari termékek ártámogatását, a termeléshez kapcsolódó támogatásokat stb.

Az összegekre vonatkozó vizsgálataink azt mutatták, hogy a mezőgazdaság támogatásának különböző rendszerein belül a nagyobb hányadot a fejlesztéshez kapcsolódó beruházási támogatások jelentik. A legtöbb országban ugyanakkor nemcsak a mezőgazdasági beruházások volumenének növekedése, hanem a népgazdasági beruházásokon belüli növekvő aránya is tapasztalható volt az elmúlt években.

³ Amint már utaltunk rá, e tanulmány keretében nem foglalkozunk a sajátos mezőgazdasági adózás, a mezőgazdaság és az ipar közötti „adódiszparitás” kérdésével, amely a mezőgazdaság támogatásának sajátos, minden szocialista országban alkalmazott módja. Feltárása és számszerűsítése azonban még további vizsgálatokat igényel.

Mindebből eléggé egyértelműen arra a következtetésre lehet jutni, hogy a mezőgazdasági technika és technológia jelenlegi gyors változásának időszakában – legalábbis középtávon – a támogatások összegének növelésére lehet számítani. Mivel a termelés bővülésének dinamikája meghaladhatja a szükséges támogatás változásának mértékét, végeredményben a termeléshez viszonyítva a támogatás arányának csökkenése reális lehetőség. Kétségtelen ezenkívül az is, hogy a költségvetési kiadások növekedésével egyidejűleg jelentősen nő a mezőgazdasági termelés volumene, továbbra is csökken a mezőgazdasági kereső népesség száma és aránya, és ez együtt a munkatermelékenység gyors emelkedését eredményezi a mezőgazdaságban.

РЕЗЮМЕ

В своей статье авторы показывают сходства и различия в формах сельскохозяйственной поддержки в европейских странах-членах СЭВ.

В социалистических странах необходимость в поддержке вызывается следующими тремя основными факторами: 1. диспаритетом цен; 2. развитием сельского хозяйства, 3. осуществлением структурных сдвигов.

Государство стремится устранить диспаритет цен с помощью финансовых мостов и различных форм дотаций. Здесь по существу имеем дело с частичной компенсацией влияния цен сознательно отклоненных от стоимости или, соответственно, от возможности эквивалентного обмена.

Требования происходящей в сельском хозяйстве технической—технологической революции превышают возможности развития, осуществляемого собственными силами данной отрасли. На нынешнем этапе развития эту задачу можно решить только путем привлечения общегосударственных ресурсов.

Крупные хозяйства заполняют пробел, возникающий в связи со свертыванием производства в приусадебных и подсобных хозяйствах. Это структурное преобразование в каждой стране можно осуществить только на протяжении длительного периода, причем обращаемые на это вложения нуждаются в дополнении со стороны государственных средств.

В социалистических странах можно обнаружить две главные формы поддержки: производственная и инвестиционная дотация. К обеим формам примыкают также и в основном кредитные мероприятия.

Расчеты относительно величины дотаций показывают, что средняя сумма дотаций на гектар пашни, огородов, виноградников и фруктовых садов в рассматриваемых странах была весьма интересным образом равномерной, составив в течение обследованного периода 140—205 рублей на гектар.

На основании расчетов можно установить также и то, что большую долю дотаций составляют инвестиционные дотации, примыкающие к развитию. Кроме этого заслуживает внимания то обстоятельство, что на протяжении последних лет возрос не только объем сельскохозяйственных капиталовложений, но и их доля внутри народнохозяйственных капиталовложений.

В ходе своих исследований авторы приходят к выводу, что в течение нынешнего периода быстрого изменения сельскохозяйственной техники и технологии по крайней мере временно, следует рассчитывать на рост объема дотаций. Однако не подлежит сомнению, что одновременно с повышением бюджетных расходов значительно возрастает и объем производства, произойдет дальнейшее сокращение численности и доли самодельных лиц в сельском хозяйстве, что связано с быстрым ростом производительности труда.

SUMMARY

The authors discuss similar and different forms of subsidies to agriculture in the European CMEA countries.

In socialist countries the subsidy is necessitated by three fundamental factors: 1. disparity of prices, 2. development of agriculture, 3. realization of structural changes.

The state tries to eliminate disparity with financial bridges and different forms of subsidies. Here the point is the partial compensation of the effect of prices deliberately diverted from the value or the possibility of an exchange of equal values.

Technical progress taking place in agriculture requires a higher rate of development than can be realized relying its own resources only. In the present stage of development it can be accomplished only with utilizing resources of the whole society.

The missing production of the small-scale productive capacity of households and household plots has been and is being taken over by the large agricultural farms. This structural change can be carried out only in the long run in every country and the necessary investments require state subsidy.

In the socialist countries two basic forms of subsidies can be found: operating (production) and investment subsidies. Both are usually connected with credit policy measures.

Calculations relating to the size of subsidies show that the average sum of subsidies per one hectare of arable land, garden, vineyard, orchard was surprisingly even in the individual countries, it amounted to 140–205 Rubels per hectare in the investigated period.

On the basis of the calculations it can also be pointed out that the larger part of subsidies is constituted by investment subsidies connected with development. In addition it is a noticeable phenomenon that in the last years not only the volume of agricultural investments increased but also their share in investments of the national economy.

In the course of their investigation the authors arrive at the conclusion that in the present period, characterized by rapid changes in agricultural technics and technologies, one must reckon, at least temporarily, with an increase in the volume of subsidies. However there is no doubt that concurrently with the increase of budget expenditures, the volume of production also increases significantly, the number and share of earners in agriculture continue to decrease, which is associated with the rapid rise of labour productivity.

MEGJEGYZÉSEK A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSOK SOKOLDALÚ INDEXRENDSZERÉHEZ

DR. SZILÁGYI GYÖRGY

Az értékben kifejezett mutatók (termelés, fogyasztás, beruházás, nemzeti jövedelem, GDP) nemzetközi összehasonlítása során felmerülő módszertani kérdések közül kétségtelenül az ún. „sokoldalú indexrendszer” az egyik legértékesebb. Ez a kissé pongyola, ám annál kifejezőbb szókapcsolat az egymással összefüggő indexek olyan halmazát jelöli, amelyet kettőnél több ország összehasonlítására használunk.

Az ilyenfajta indexekről úgyszólván teljes áttekintést adott *dr. Drechsler László* tanulmánya (2). Sem hozzászólni nem akarok a cikkhez, sem vitatkozni vele, hiszen minden megállapításával egyetértek. Néhány kérdés tekintetében azonban más oldalról is szeretném megvilágítani a sokoldalú indexrendszereket, különösen azokat, amelyekről aránylag kevés szó esett a magyar nyelvű szakirodalomban. Ez időszerű az ENSZ keretében végzett nagyszabású nemzetközi összehasonlítás (International Comparison Project – ICP) első fázisának befejeződése kapcsán, amely számszerű eredményei mellett¹ gazdag tapasztalatokkal is szolgált.

Nem foglalkozom most a kétoldalú (a csak két ország közötti) összehasonlítások indexproblémáival, mivel ezt a témakört az utolsó tíz év szakirodalma szinte teljesen kimerítette (legalább is erre mutat, hogy néhány éve alig tudunk valami apró részletadaleket hozzátenni). Csupán leszögezem az ezekkel kapcsolatos legfontosabb megállapításokat.

Két ország (*I* és *J*) volumenösszehasonlítása történhet a két ország valamelyikének árain, e kétféle áron számított index átlagolásával (Fisher-index) és valamely kívülálló árrendszerben. Ezekre a következő szimbólumokat használjuk:

$$Q_{JI}^I = \frac{\sum q_i p_i}{\sum q_i p_I} \quad /1/$$

$$Q_{JI}^J = \frac{\sum q_j p_j}{\sum q_i p_j} \quad /2/$$

$$Q_{JI}^H = (Q_{JI}^I \cdot Q_{JI}^J)^{\frac{1}{2}} \quad /3/$$

$$Q_{JI}^H = \frac{\sum q_j p_H}{\sum q_i p_H} \quad /4/$$

¹ Összefoglaló ismertetését a *Statisztikai Szemle* 1974-ben közölte (7).

Két ország volumeneinek összehasonlításánál a minőségileg legjobb (azaz a legjellemzőbb) mérőszámnak a /3/ formulát tekintjük.

INDEXPRÓBAK A SOKOLDALÚ INDEXRENDSZERBEN

Mostanában – ki tudja hányadszor – ismét előtérbe kerültek az indexpróba körüli viták.² Szükség van-e egyáltalán indexpróbaakra? Mely próbáknak van létjogosultságuk, melyeknek nincs? Ezek a kérdések újra és újra felmerülnek, rendszerint olyankor, amikor egy-egy új feladattal gyarapodik az indexekkel megoldandó kérdések száma. Az említett ENSZ-összehasonlítás módszertani tapasztalatai közé tartozik a számítógép-kapacitásnak többféle sokoldalú indexrendszer kiszámítására való felhasználása is, ami ösztönözte az ilyen indexekkel szemben támasztható tesztek felülvizsgálását is. A kérdéssel foglalkozó szerzők lényegében egyetértenek a legfontosabb tesztekben³, kisebb-nagyobb eltérések azonban vannak; egyrészt abban, hol mely próbák fontosak, és melyek hagyhatók el, másrészt a követelmények megfogalmazásában és elnevezésében. Számomra az alábbi rendszer – amelyben az általánosan ismert tételeket csak érintem, és inkább a sajátos vagy a szokottól eltérő megfogalmazást hangsúlyozom – látszik a legáttekinthetőbbnek.

a) *A kétoldalú összehasonlítások optima*. Ez azt jelenti, hogy ha A és B országot össze tudjuk egymással hasonlítani, és az összehasonlítás eredménye helyes, akkor ne okozzon eltérést ettől az eredménytől az, hogy az összehasonlításban nemcsak A és B ország vesz részt, hanem C (vagy C és D stb.) is. Fentebb leszögeztük, hogy a páronkénti összehasonlításra a /3/ formula a legalkalmasabb. A továbbiakban tehát ennek az indexpróbának a teljesülését a /3/ formulával való egybevetés útján fogjuk vizsgálni.

b) *Tranzitivitás*. Ez a sokoldalú összehasonlításokban a konzisztencia egyik követelménye. Azt jelenti, hogy ha a páronkénti összehasonlítások eredményeit láncszerűen összekapcsoljuk, akkor az így kapott index egyenlő a közvetlenül számított indexszel⁴. Tehát

$$Q_{JI} \cdot Q_{IH} = Q_{JH} \quad /5/$$

c) *Additív konzisztencia*: a részindexek és a főindexek összhangja. Lényegében úgy fogalmazható meg, hogy a főindex legyen kifejezhető a részindexek valamilyen átlagaként. (A Fisher-féle index például nem tesz eleget ennek a követelménynek.)

A nemzetközi összehasonlítások szempontjából más oldalról is közelíthetjük az additív konzisztencia követelményét (amivel egyben az elnevezést is motiváljuk). Az indexek meghatározása tulajdonképpen átszámítást jelent: valamely ország saját valutájában kifejezett adatát egy másik ország valutájára számítják át. Ezt az átszámítást különböző szinteken végezhetjük, részletes és összevontabb elemek szintjén. Az additív konzisztencia követelménye azt jelenti, hogy az átszámított részek összege egyenlő legyen az összeg átszámított értékével. Például a beruházások elemenként átszámított értékeit összeadva ugyanazt az eredményt kapjuk, mint amikor a beruházások összegét egyetlen indexszel számítjuk át más valutára.

² Többek közt lásd a *Statistikai Szemle* 1972. évi 6., 7. és 12. számában, továbbá 1974. évi 5. számában.

³ Már ami a nemzetközi összehasonlításokat illeti. Az időbeli összehasonlítás, illetve az általános indexelmélet területén nincs ilyen egyetértés, a hivatkozott vita éppen erre mutat.

⁴ A tesztek között fel szokták sorolni az ún. reverzibilitás követelményét is:

$$Q_{IJ} = 1/Q_{JI}$$

A tranzitivitás azonban a reverzibilitást is magában foglalja, és általánosabb követelmény a reverzibilitásnál. (Van a reverzibilitást kielégítő, de a tranzitivitást nem kielégítő indexrendszer, de fordítva nincs.)

Vezessük be a következő általános jelölést:

$$z_{jk} = q_{jk} p_{jk} \quad |6/$$

Tehát z_{jk} a k -adik tétel (csoport) értékadata J országban az ország saját valutájában kifejezve. Az additív konzisztencia eszerint a következőt jelenti⁵:

$$\sum_k z_{jk} P_{J|I,k} = P_{J|I} \sum_k z_{jk} = P_{J|I} z_I = \sum q_I p_I \quad |7/$$

azaz

$$z_I = \sum_k z_{jk} = \sum q_I p_I$$

ahol:

$P_{J|I,k}$ – a k -adik tételre vonatkozó árindex J és I ország valutája között,
 $P_{J|I}$ – a J és I ország közötti globális árindex.

d) *Tényezőpróba*: az érték-, az ár- és a volumenindexek ismert összhangja.⁶

e) *A módszer semlegessége*. Ez azt jelenti, hogy a számítás egyik országnak se adjon valamilyen kitüntetett szerepet. Ebben a következtetésben tulajdonképpen két dolog fogalmazódik meg:

- egyik ország (mennyiségi vagy ár-) színvonalát se torzítsa tendenciózusan felfelé vagy lefelé,
- egyik ország arányai se befolyásolják a többinél nagyobb mértékben az összehasonlítás eredményét.

A különböző módszerek illusztrálására egy erősen leegyszerűsített numerikus példát használok, amelyben mindössze három ország (A, B és C) vesz részt, és az összehasonlítandó aggregátum csak két tételből áll.

1. tábla

Megnevezés	Kiinduló adatok					
	A ország		B ország		C ország	
	mennyiség	egységár	mennyiség	egységár	mennyiség	egységár
1. tétel	10	100	5	20	10	6
2. tétel	10	100	20	10	5	1

⁵ Az additív konzisztencia természetesen másként is megfogalmazható:

$$\sum_k \frac{z_{jk}}{P_{J|I,k}} = \frac{z_J}{P_{J|I}} = \sum q_J p_I$$

⁶ Ezt a próbát lényegesnek tartom, a továbbiakban azonban nem foglalkozom vele, illetve csak érintem. Elsősorban azért, mert azt hiszem, hogy a tényezőpróba némi átfogalmazásra szorul, ez pedig messze vezetne jelenlegi mondanivalómtól. Csupán a probléma érzékeltetésére megjegyzem, hogy a jelenlegi megfogalmazás vagy triviális, vagy nem elég általános. Hiszen minden volumenindexhez hozzárendelhető egy árindex, ha elvégezzük az értékindex/volumenindex osztást. A probléma ott kezdődik, hogy ez az árindex nem mindig „szimmetrikus” a volumenindexszel, azaz nem rendelkezik ugyanazokkal a tulajdonságokkal, mint a volumenindex. Ha viszont szigorúbban fogalmazunk – például így: a volumenindex és az ugyanolyan tulajdonságokkal rendelkező árindex szorzata legyen egyenlő az értékindexszel –, akkor az indexek legnagyobb része fennakad ezen a rostán. Elsőnek a legegyszerűbb Laspeyres-féle volumenindex, amely csak egy másik (Paasche) súlyozású árindexszel együtt elégíti ki a tényezőpróbát. Az ár- és volumenindexek módszertanának egyik alapkérdése azonban éppen az, hogy bizonyos jelenségek vagy az árindexeket, vagy a „neki megfelelő” (értsd: a tényezőpróbát vele együtt kielégítő) volumenindexet befolyásolják.

Ez a példa nem teljesen korrekt, mégpedig két szempontból:

- az egyes tételekhez egységáradatok is tartoznak, ami az értéki mutatók nemzetközi összehasonlításánál nem egészen magától értetődő, hiszen a tételek többnyire maguk is több termék- vagy szolgáltatásfajtából álló csoportok, s az elemeknek más és más az egységára; ezért a csoportok ára általában nem értelmezhető (országok közötti árindexe azonban igen); a csoport áráról csak akkor beszélhetünk, ha csak egyetlen árut tartalmaz, vagy ha átlagárat számítunk (ami viszont másfajta torzítás veszélyét jelenti), jelenlegi tárgyalásunk menetét azonban nem zavarja, sőt megkönnyíti, ha a csoportoknak árat tulajdonítunk;
- a számadatokban nem érvényesül az arányok és volumenarányok közötti negatív korreláció, ami ugyan nem törvényszerű, de a tapasztalati adatok túlnyomó többségében fellép (itt most, C országnak a másik két országgal való összehasonlításában ez a korreláció pozitív, ami a tárgyalások menetét ismét csak nem zavarja, viszont lehetőséget ad néhány kérdés élesebb exponálására).

Az adatokból azonnal kitűnik az a) és a b) követelmény összeférhetetlensége. A kétoldalú összehasonlításoknak megfelelő /1/, /2/ és /3/ képlet szerinti indexek:

A ország árain számított index:

$$Q_{B/A}^A = \frac{5 \cdot 100 + 20 \cdot 100}{10 \cdot 100 + 10 \cdot 100} = 1,25$$

B ország árain számított index:

$$Q_{B/A}^B = \frac{5 \cdot 20 + 20 \cdot 10}{10 \cdot 20 + 10 \cdot 10} = 1,00$$

A két index mértani átlaga:

$$Q_{B/A}^{AB} = \sqrt{1,25 \cdot 1,00} = 1,118$$

Ugyanígy

$$Q_{C/B}^{BC} = 1,041$$

$$Q_{A/C}^{AC} = 1,198$$

A kapott indexek teljes mértékben kielégítik az a), és semmilyen mértékben nem elégítik ki a b) követelményt, hiszen olyannyira nem tranzitívek, hogy

- B 11,8 százalékkal nagyobb A-nál,
- C 4,1 százalékkal nagyobb B-nél,
- A 19,8 százalékkal nagyobb C-nél,

azaz még a sorrend sem egyértelmű.

A SOKOLDALÚ INDEXRENDSZEREK NÉHÁNY LEHETSÉGES VÁLTOZATA

Mielőtt elindulunk e változatok útvesztőjében, még néhány megjegyzés ide kívánkozik. Mivel most a sokoldalú indexrendszer módszertani kérdéseire helyezem a hangsúlyt, megoldottnak tételezem fel az értékmutatók összehasonlításának más – egyébként távolról sem tökéletesen megoldott – problémáit. Nevezetesen feltételezem a következőket:

- az elemi csoportok tartalma, tehát a dezaggregáció foka és módja bármely két-két ország relációjában azonos;

– az elemi csoportok volumen- és árindexei egyszerű viszonzyszámoknak (tehát nem aggregált indexeknek) foghatók fel, ami egyben azt is jelenti, hogy kielégítik az előbbieken tárgyalt indexpróbákat;⁷

– minden országpár és minden elemi csoport vonatkozásában meghatározható az árindex még akkor is, ha valamelyik országban valamelyik csoportban az értékadat nulla; tehát a nem termelt, illetve a nem fogyasztott termékeknek is van ára (illetve számítással vagy becsléssel meghatározható).

1. Összehasonlítás az egyik ország árain

Ebben a rendszerben minden összehasonlítást – bármely két országról is van szó – egy kiválasztott ország árain (rubelben vagy dollárban) végeznék. Ez az eljárás a tranzitivitásnak ad elsőbbséget a kétoldalú összehasonlítások optimumával szemben. Hasonlítsuk össze az előbbieken kiszámított páros Fisher-féle indexeket azzal, amit ez a módszer ad.

2. tábla

Országpáronként optimális indexek			
Nevező \ Számláló	A	B	C
	ország		
A	1	1,118	0,835
B	0,894	1	1,041
C	1,198	0,961	1

Legyen a kiválasztott országunk A (lehetne a három ország bármelyike), tehát a Q^A típusú indexeket használjuk fel. Például:

$$Q_{B/C}^A = \frac{5 \cdot 100 + 20 \cdot 100}{10 \cdot 100 + 5 \cdot 100} = 1,667$$

3. tábla

Az A ország árain számított indexek			
Nevező \ Számláló	A	B	C
	ország		
A	1	1,250	0,750
B	0,800	1	0,600
C	1,333	1,667	1

Ez a módszer semmilyen vonatkozásban sem tesz eleget a semlegesség követelményeinek. Annak az országnak a volumenét, amelynek árait használjuk (példánkban A), torzítja (attól függően fel- vagy lefelé, hogy az ár- és a volumenindexek között pozitív vagy negatív-e a korreláció). Ezenkívül az A ország árarányait „kényszeríti rá” a többi ország (jelen esetben B–C reláció) összehasonlítására is.

⁷ Ilyen elemi csoportok, illetve elemi indexek kialakításának számos módszere van. Például a dezaggregáció egyeditermék-mélységig való fokozása; azonos reprezentánskészlet minden országpár összehasonlítására; láncolás az elemi csoportok szintjén; az ún. Country-Product-Dummy módszer. (Utóbbira vonatkozóan lásd (8), illetve ismertetését a *Statistikai Szemle* 1973. évi 12. számában.) Egyik módszer sem problémamentes, de ezekkel itt most nem foglalkozom.

Mivel minden adatot egyetlen ország árain fejezünk ki, teljesül az additív konzisztencia.

2. Az ún. centrális módszer⁸

Ennél a módszernél is ki kell választani az országot, amelynek „kitüntetett” szerepet szánunk.

Legyen a kiválasztott ország ismét A ország. Most azonban nem kizárólag A ország árait használjuk fel, hanem a többi országét is. Minden ország ezzel az országgal végez a /3/ képlet szerinti páros összehasonlítást. A centrumország a többi összehasonlításban is részt vesz: a centrumországon kívüli országok (példánkban B és C) egymás közötti összehasonlításukban a centrumországon keresztül, láncolással nyerik az indexet. Példánkban.

$$Q_{B/C}^{(viaA)} = Q_{B/A}^{AB} \cdot Q_{A/C}^{AC} = 1,118 \cdot 1,198 = 1,339 \quad /8/$$

4. tábla

A centrális módszerrel (centrum A ország) számított indexek

Nevező \ Számláló	A	B	C
	ország		
A	1	1,118	0,835
B	0,894	1	0,747
C	1,198	1,339	1

Ez a módszer teljesen kielégíti a tranzitivitás követelményét, a páronkénti összehasonlítások optimumát csak részben: csak azokban a relációkban, amelyekben a centrumország nem mint közvetítő szerepel. Mivel Fisher-féle indexek szerepelnek benne, nem teljesül az additív konzisztencia követelménye. Ami a semlegesség követelményét illeti, a második követelménynek ellentmond abban a vonatkozásban, hogy A ország arányai befolyást gyakorolnak az egész összehasonlításra. Ebből a szempontból érdemes ismét szemügyre venni a B–C relációban kapott indexet. Ez a centrális módszer szerint (lásd a 4. táblát) jelentősen eltér a párostól (lásd a 2. táblát), de nem annyira, mint akkor, amikor kizárólag A ország árain hasonlítunk össze (lásd a 3. táblát).⁹

3. Az ún. EKS-módszer¹⁰

E módszer kompromisszumot teremt a páronkénti optimum és a tranzitivitás kibékíthetetlen követelménye között. Az EKS-index egy afféle „szuper Fisher-index”: tehát mértani átlagot számítunk az összes lehetséges kétláncszemes közvetett összehasonlítás eredményeiből, vagyis minden olyan indexből, amelyet egy-egy „harmadik” ország közbeiktatásával, láncszerű összekapcsolással nyerünk (n tagból

⁸ Az elnevezés és a módszer dr. Drechsler Lászlótól származik (1).

⁹ Lényegében ezt a módszert alkalmazták a KGST-országok összehasonlítása során, ahol a Szovjetunió, és – több más módszerrel együtt – az ENSZ összehasonlítása keretében, ahol az Egyesült Államok volt a centrumország.

¹⁰ Az EKS elnevezés két magyar és egy lengyel közgazdászstatistikus: Éltető Ödön, Köves Pál és B. Szulc neveinek kezdőbetűiből alkotott rövidítésként került be a nemzetközi szakirodalomba. Részletes leírását lásd a (3) tanulmányban.

álló országcsoport esetén az ilyen közvetett összehasonlítások száma $n-2$), valamint – kétszeres súllyal – a közvetlen összehasonlítás indexéből:

$$Q_{J/I}^{(EKS)} = \left[\left(Q_{J/I}^{IJ} \right)^2 \left(\prod_{\substack{H=1 \\ H \neq I, J}}^n Q_{J/H}^{JH} \cdot Q_{H/I}^{IH} \right) \right]^{\frac{1}{n}} = \left[\left(Q_{J/I}^{IJ} \right)^2 \left(\prod_{\substack{H=1 \\ H \neq I, J}}^n Q_{J/I}^{(via H)} \right) \right]^{\frac{1}{n}} \quad /9/$$

Háromországos példánkban A és B ország összehasonlítása a következő:

$$Q_{B/A}^{(EKS)} = \sqrt[3]{Q_{B/A}^{BA^3} \cdot Q_{B/A}^{(via C)}} = \sqrt[3]{1,118^2 \cdot 0,802} = 1,001$$

Ugyanis

$$Q_{B/A}^{(via C)} = Q_{B/C}^{BC} \cdot Q_{C/A}^{AC} = 0,961 \cdot 0,835 = 0,802$$

5. tábla

EKS-volumenindexek			
Nevező \ Számláló	A	B	C
	ország		
A	1	1,001	0,933
B	0,999	1	0,932
C	1,072	1,073	1

Az EKS-indexek is teljes tranzitivitást adnak, tehát ebből a szempontból ellentmondásmentesek. A legfontosabb sajátosságuk egy jellegzetes minimumtulajdonság, amelyet a szerzők tanulmányukban (3) részletesen kifejtenek: a lehető legkisebb mértékben (a legkisebb négyzetek alapján értelmezve) térnek el a páronkénti legjobb (tehát /3/ formulájú) indexektől.

Az EKS-indexek, a semlegesség követelményének teljes mértékben eleget tesznek, az addicionális konzisztenciának azonban nem, hiszen előállításukban Fisher-indexek és láncindexek képezik az építőelemeket.

4. Az átlagsúlyok módszerei¹¹

Tulajdonképpen több módszerről, illetve egy módszer több változatáról van szó. Közös vonásuk, hogy minden országpárt ugyanazzal a súlyrendszerrel hasonlítanak össze, így a súlyrendszer kialakításában minden országot egyenlő mértékben vesznek figyelembe, tehát teljesülnek a semlegességi követelmények. Az országok súlyrendszerét a z_{ik} adatok (/6/ képlet) fejezik ki. Ezek önmagukban nem átlagolhatók országok között, mert ezt az átlagot a valuták névleges vásárlóereje befolyásolná (nem lehet az olasz lírát az angol fonttal átlagolni). Ha azonban ezek megoszlási viszonyszámaira térünk át, akkor függetlenítettük magunkat a valuták névleges vásárlóerejétől:

$$v_{ik} = \frac{z_{ik}}{\sum_k z_{ik}} \quad /10/$$

¹¹ Walsh-módszernek is nevezik, a (9) alatti munkára hivatkozva.

Példánk így kapott adatait a 6. táblában foglaltuk össze.

6. tábla

Megnevezés	Átlagsúlyok					
	A ország		B ország		C ország	
	z_A	v_A	z_B	v_B	z_C	v_C
1. termék	1000	0,5	100	0,33	60	0,92
2. termék	1000	0,5	200	0,67	5	0,08
Összesen	2000	1,0	300	1,00	65	1,00

Az átlagsúlyokat ezekből a megoszlásokból számítjuk vagy számtani, vagy mértani átlagként:

$$v_k = \frac{\sum_I v_{Ik}}{n} \quad /11/$$

illetve

$$v_k = \left(\prod_I v_{Ik} \right)^{\frac{1}{n}} \quad /12/$$

ahol n az országok száma. Példánkban:

$$v_1 = \frac{0,5 + 0,33 + 0,92}{3} = 0,58$$

$$v_2 = \frac{0,5 + 0,67 + 0,08}{3} = 0,42$$

illetve

$$v'_1 = (0,5 \cdot 0,33 \cdot 0,92)^{\frac{1}{3}} = 0,53$$

$$v'_2 = (0,5 \cdot 0,67 \cdot 0,08)^{\frac{1}{3}} = 0,30$$

Ezzel az értéksúlyrendszerrel végzünk el minden páros összehasonlítást:

$$Q_{jk}^{(i)} = \sum_b v_b \frac{q_{jk}}{q_{ik}} \quad /13/$$

illetve

$$Q_{jk}^{(i)'} = \frac{\sum_k v_k \frac{q_{jk}}{q_{ik}}}{v_k} \quad /14/$$

Megjegyzendő, hogy

$$\sum_k v_k = 1, \quad \text{de} \quad \sum_k v_k' < 1$$

A számtani átlag (/11/ és /13/) előnye a mértani átlaggal (/12/ és /14/) szemben, hogy amennyiben az országok valamelyikében a csoport súlya nagyon kicsi, 0-hoz közel eső, akkor v'_k is elenyésző súlyú lesz. Sem /13/, sem /14/ nem tesz azonban eleget a tranzitivitás és a tényezőpróba követelményének. A tranzitivitás érdekében megtehetjük, hogy a csoportindexek aritmetikai átlaga helyett azok geometriai átlagát alkalmazzuk. A tényezőpróbát azonban így sem tudjuk kielégíteni. Azaz, ha a tételek árindexeit súlyozzuk a v_k átlagsúlyokkal, akkor az így nyert árindex segítségével átszámított adatokból nem a fenti volumenindex jön ki. Mindezen fenntartások miatt nem térünk ki a módszer numerikus alkalmazására.

5. Az ún. Geary–Khamis (GK-) módszer

Ennek lényegét R. G. Geary alakította ki (4), majd S. H. Khamis fejlesztette tovább (6).

A módszer alapja a következő megfontolás: minden tétel esetében szükségünk van egy nemzetközi átlagárra (az összehasonlítandó országok körében értelmezett átlagról van szó). Ez az átlagár, amelyet egyelőre nem ismerünk, legyen a k -adik tétel esetében \hat{p}_k . Ezek a \hat{p}_k árak együttesen meghatároznak egy nemzetközi átlagszínvonalat, amely több-kevesebb mértékben eltér minden egyes ország árszínvonalától. Létezik tehát minden országra vonatkozóan egy-egy olyan átszámítási kulcs (térbeli árindex), amely ezen ország valutáját erre az átlagos p árszínvonalra számítja át. Legyen ez az árindex (amit még szintén nem ismerünk) az l ország esetében \hat{P}_l . Akkor

$$\hat{P}_l = \frac{\sum_k q_{lk} \hat{p}_k}{\sum_k q_{lk} p_{lk}} \quad /15/$$

Annyi ilyen árindexünk van, ahány ország részt vesz az összehasonlításban (n). A k -adik tétel \hat{p}_k ára tehát az az ár, amit ezen árindex segítségével kapunk úgy, hogy az adott tétel esetében minden ország árát ezzel átszámítjuk \hat{p} árszínvonalra, és ezeket a mennyiségeket átlagoljuk:

$$\hat{p}_k = \frac{\sum_l q_{lk} p_{lk} \hat{P}_l}{\sum_l q_{lk}} \quad /16/$$

Annyi ilyen átlagárunk van, amennyi a tételek száma (m). Az n darab árindex és az m darab átlagár egy $n + m$ ismeretlenes egyenletrendszer alkot, ennek megoldása adja azt az eredményt, amelyre szükségünk van.

Ezeknek az eredményeknek a birtokában bármely két ország közötti volumenindex a következő alakot veszi fel:

$$Q_{JI}^{(GK)} = \frac{\sum_j q_j \hat{P}}{\sum_i q_i \hat{P}} \quad /17/$$

A Geary–Khamis módszerrel számított volumenindexeket a 7. táblában foglaljuk össze.

7. tábla

A GK-volumenindexek				
Nevező	Számláló	A	B	C
	ország			
A		1	1,043	0,819
B		0,959	1	0,786
C		1,221	1,273	1

A GK-módszer teljes tranzitivitást és additív konzisztenciát biztosít. A semlegesség követelményének azonban nem tesz teljesen eleget. A /15/ képletben ugyanis az országok mennyiségei szerepelnek súlyként, így – mint azt <2> részletesen kimutatja – a nagy¹² országok nagyobb súlyt kapnak (mennyiségi arányaik jobban befolyásolják az átlagárát, tehát árarányaik jobban befolyásolják a volumenindexet), mint a kisebb országoké.

A sokoldalú indexrendszerek e változatai – amelyek nem merítik ki az összes lehetőséget – két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba tartozik az első két helyen tárgyalt rendszer (1. egy ország árainak alkalmazása, 2. a centrális módszer). Közös vonásuk, hogy – ha más-más céllal és más-más következményekkel is – kiemelt szerepet adnak az összehasonlításban szereplő országok egyikének, és így már formai megoldásukban is feladják a semlegességet. A másik csoportba tartozó három indexrendszert (3. az EKS-módszer, 4. az átlagsúlyok módszere, 5. a GK-módszer) az jellemzi, hogy az összehasonlításban szereplő országokat egészként ragadják meg, és valamennyi országra egyaránt kiterjedő átlagolással kívánják nekik egyforma szerepet biztosítani. (Más kérdés, hogy ez – a formai semlegességen túl – mennyire sikerül, mindenesetre jobban, mint az első csoport indexeinek.)

A második csoportba tartozó indexrendszerek egymástól tulajdonképpen az átlagolás értelmezésében különböznek. Ebből a szempontból

az EKS-módszer az indexeket,
 az átlagsúlyok módszere a $(v = z/\sum z)$ értéksúlyokat,
 a GK-módszer az árakat

átlagolja az országok között.

NEMZETKÖZI ÁRAK – NEMZETKÖZI ÁRARÁNYOK

A továbbiakban e harmadik fajta átlagolással, az árak nemzetközi átlagolásával foglalkozom. A GK-módszer /15/ és /16/ formulájában szereplő \hat{p}_k szimbólumok nemzetközi átlagárakat ígérnek, mintegy az összehasonlítások sajátos „melléktermékét”. Milyen árak ezek? Valamilyen új, se nem dollár, se nem font stb. nemzetközi pénzegységgel van dolgunk? Mindjárt látni fogjuk, hogy nem.

A /15/ és a /16/ képlet homogén egyenletrendszer képez, amely nem ad explicit kifejezést a

$$\hat{p}_1, \hat{p}_2, \dots, \hat{p}_k, \dots, \hat{p}_m$$

átlagárakra, de meghatározza ezen átlagárak egymás közötti arányait. Számszerű

¹² Pontosabban: a nagyobb mennyiséget termelő, illetve fogyasztó ország.

példánkban, ahol csak két termékünk van, ez az arány igen egyszerű formában fejezhető ki:

$$\hat{p}_1 = 1,765 \hat{p}_2.$$

A /15/ és a /16/ képlet tehát nem határoz meg nemzetközi átlagos árszínvonalat, hanem csak nemzetközi átlagos árarányokat.

Nincs tehát új valutaegység, csak új (nemzetközi) árarányok vannak. Ha \hat{p}_k átlagáraknak abszolút kifejezést is akarunk adni, akkor erre a célra „kölcson kell vennünk” egy pénznemet, amelyben a nemzetközi átlagárakat értelmezzük. Kézenfekvő, hogy ez az összehasonlításban szereplő valamelyik ország pénzneme legyen. Ha választásunk H országra esik, akkor a /15/ és a /16/ képlet meghatározta egyenletrendszerben a $P_H = 1$ helyettesítést alkalmazzuk, ezzel az egyenletrendszert $(n + m - 1)$ ismeretlenes inhomogén egyenletrendszerré redukáltuk.

Ha számszerű példánkban a három ország közül történetesen A ország pénzegységét választjuk, akkor

$$\hat{p}_1 = 125,55$$

$$\hat{p}_2 = 71,13$$

nemzetközi átlagárakat kapunk. Jóval kisebbek lennének ezek az árak, $P_B = 1$ (hiszen B ország valutájának névleges vásárlóértéke nagyobb, mint A ország valutájának), és még kisebbek $P_C = 1$ helyettesítés esetén, a \hat{p}_1/\hat{p}_2 arány azonban mindhárom esetben ugyanannyi. Így a /17/ képlet szerinti volumenindex szempontjából mindegy, hogy melyik ország valutáját választjuk egységnek.

Ezek a számítások tehát az összehasonlítást valamelyik ország árszínvonalára – de nem árarányaira – viszik át. A globális aggregátumra vonatkozóan ennek az országnak a saját valutában kifejezett értékadata ugyanannyi, mint a nemzetközi valutában kifejezett:

$$\sum_k q_{Hk} \hat{p}_k = \sum_k q_{Hk} p_{Hk} \quad /18/$$

Ez az egyenlőség azonban csak a globális aggregátumra (GDP összesen, fogyasztás összesen stb., attól függően, hogy mi az összehasonlítás tárgya) érvényes, a részekre már nem.

Attól függően, hogy melyik országot választjuk ki, kaphatunk „nemzetközi dollár”, „nemzetközi svájci frank”, „nemzetközi font” vagy akár „nemzetközi forint” valutában kifejezett adatokat. A már többször említett ENSZ-módszer a GK-módszer segítségével „nemzetközi dollárra” számította át az országok adatait. Ennek a nemzetközi dollárnak tehát az a tulajdonsága, hogy színvonalában, globális vásárlóerejében az Egyesült Államok árainak (belső piacon érvényes árainak) felel meg, arányaiban azonban a nemzetközi átlagot tükrözi.

A „nemzetközi dollár” ehhez hasonló – de nem teljesen azonos – használatával más összehasonlításokban is találkozunk. Az 1950-es évekre vonatkozó, ma már klasszikusnak számító egyik munkában (5) például egy ún. „európai dollár” mértékegységet használtak. A több országot felölelő összehasonlítások azóta már általánossá vált gyakorlatának megfelelően minden országot közvetlenül az Egyesült Államokban mértek össze. Ennek során minden ország adatát átszámították dollárra, az Egyesült Államok adatait pedig az összes többi ország valutájára. E na-

gyon jól ismert eljárás után azonban két olyan lépés következett, amelyről a téma irodalmában kevés szó esik.¹³

1. Minden ország árait dollárszintre hozták. Erre az ország valutája és a dollár közötti globális (tehát a főösszegre, ebben az esetben a GNP-re kapott) árindexet ($P_{U/I}$) használták:

$$p'_{ik} = p_{ik} p_{U/I} \quad /19/$$

p'_{ik} , tehát I ország k -adik termékének ára dollárban, amely azonban nem egyenlő az adott termék egyesült államokbeli árával.

2. A második lépésben ezekből az árakból „európai átlagot” számítottak. („Európai” itt az összehasonlításban részt vevő néhány ország figyelembevételét jelenti.) Ez az ár tehát szintén „dollár nagyságrendű”. Az átlagolásba azonban az Egyesült Államok saját árait nem vonták be, így tulajdonképpen egy „quasi sokoldalú” indexrendszert kaptak: elsődlegesen kétoldalú (Egyesült Államok – többi ország), a kétoldalú rendszer második oldala azonban önmagában sokoldalú.

NEMZETKÖZI DOLLÁR – NEMZETKÖZI VÁSÁRLÓEREJŰ DOLLÁR

A GK-módszerben és a kiegészítésképpen említett másik módszerben szereplő nemzetközi valuta tehát dollárnagyságrendű, globális vásárlóerejét tekintve azonos az Egyesült Államok valutájával, attól „csak” az egyes áruk, árucsoportok arányaiban tér el. A nemzetközi összehasonlítások gyakorlatában azonban kialakult egy másfajta dollármértékegység is, amit – jobb elnevezés híján – nemzetközi vásárlóerejű dollárnak nevezünk, és amelynek más – nagyobb – a vásárlóereje, mint a „közönséges” dollárnak (amelyet megkülönböztetésül „USA belső dollár” elnevezéssel jelöltünk).

Mi készítette a közgazdászokat e különleges mértékegység konstruálására és bevezetésére? Az, hogy – az 1973-ban bekövetkezett valutaválság és dollárleértékelés előtt – a dollár az Egyesült Államok belső piacain jelentősen más (kisebb) vásárlóerejűvel bírt, mint akkor, ha hivatalos árfolyamon beváltották valamely más pénznemre. (Éppen ez az eltérés, ez a rés és ennek állandó növekedése volt a dollárválság egyik oka.)

A nemzetközi vásárlóerejű dollár – rövidítsük N-dollárnak – tehát más színvonalú mértékegység, mint a belső dollár. Pontos nagysága nem határozható meg, attól függ, melyik ország valutáját vagy mely országok valutáját számítjuk át dollárra a hivatalos árfolyamokkal. Ezek az árfolyamok ugyanis más-más mértékben becsülik (illetve becsülték) alá a különböző valutákat a dollárhoz képest. Ideális kiszámítási módja egy olyan nemzetközi átlag lenne, amelyben minden ország valutakulcsát figyelembe vesszük, és alkalmas súlyokkal átlagoljuk. Ha ez nem is oldható meg gyakorlatilag, a kétféle dollár nagyságrendi arányai néhány ország figyelembevételével jól megbecsülhetők. Az arány attól is függ, milyen aggregátumra értelmezzük: a fogyasztásra általában nagyobb, mint a beruházásokra. A fogyasztási cikkek viszonylagos árszínvonala ugyanis az Egyesült Államokban magasabb a többi országhoz viszonyítva, mint a beruházási javak viszonylagos árszínvonala. A továbbiakban az N-dollár–USA belső dollár arányt a GDP egészére értelmezem.

¹³ Részletes leírását lásd: <5> 94–95. old.

Mind a nemzetközi dollár, mind a nemzetközi vásárlóerejű dollár érdekes felhasználási módjával találkozunk abban az összehasonlításban, amelyet az Európai Gazdasági Közösség végzett 1970-re. Ebben a Közösség hat „törzstagja” vett részt (10). A Közösségben használatos az ún. „elszámolási egység” (Unité de Compte – UC), ami nem más, mint az országok valutáinak a hivatalos árfolyammal dollárra átszámított nagysága. Az „elszámolási egység” tehát N-dollár nagyságrendű, és a vele kifejezett árak szintén átlagolhatók, így az egyes áruk egy-egy EGK-átlag-árat kapnak. Vizsgáljuk meg ezt a Német Szövetségi Köztársaság néhány 1970. évi adata alapján. A Köztársaság egy lakosra jutó bruttó nemzeti terméke (GDP):

1. márkában	11 215,
2. hivatalos árfolyam szerint dollárban (N-dollár)	3 050,
3. az EGK-összehasonlítás szerint „elszámolási egységben”	2 914,
4. az ENSZ-összehasonlítás szerint USA belső dollárban (7)	3 802.

A 2. és a 3. sor azonos mértékegységben, N-dollárban fejezi ki az egy lakosra jutó GDP-ét. A két adat eltérése azt jelenti, hogy az 1970. évi dollár valutakulcsok a nyugatnémet márkát 4,7 százalékkal kedvezőbben értékelik ($3050:2914 = 1,047$), mint a hat ország valutáját átlagosan.

A 4. sor más mértékegységben, az Egyesült Államok belső árain mutatja ugyanazt az adatot. A 2. sorral összehasonlítva, a kétféle dollár vásárlóerejének eltérését adja olyan körülmények között, hogy az összehasonlításhoz a Német Szövetségi Köztársaság értékarányaival súlyozunk ($3802:3050 = 1,246$), a 3. sorral összehasonlítva ($3802:2914 = 1,304$) pedig úgy, hogy az Európai Gazdasági Közösség átlagáraival és a Német Szövetségi Köztársaság mennyiségi arányaival súlyozunk.

Más országok adatait használva más, de nagyságrendjében hasonló eltérést kapunk a kétféle dollár vásárlóerő-arányára. Több ország figyelembevételével erre is meghatározható egy nemzetközi átlag. Ez természetesen függ attól, hogy mely országokat vesszük figyelembe, és hogyan átlagoljuk az országonként kapott eltéréseket. Eddigi számításaink az 1970-es évek elejére 25–30 százalékot mutatnak. Az eltérés 1973-ig általában növekedett. E növekedés a következő három tényezőtől függ:

- az Egyesült Államok belső árainak változása,
- a figyelembe vett országok belső árainak változása,
- a valutaátváltási kulcs változása.

Ha ismerjük a kétféle dollár vásárlóerő-arányát egy bázisidőszakban (g_0), akkor az arány egy későbbi (t) időszakra a következőképpen határozható meg:

$$g_t = g_0 \frac{P_{t/0}^U \bar{E}_{t/0}}{\bar{P}_{t/0}} \quad /20/$$

ahol:

- $\frac{P_{t/0}^U}{\bar{P}_{t/0}}$ – az Egyesült Államok belső árainak változását kifejező index a GDP-re vonatkoztatva (GDP implicit árindex),
- $\bar{P}_{t/0}$ – a figyelembe vett országok árváltozását kifejező indexek átlaga, szintén a GDP-re vonatkoztatva,
- $\bar{E}_{t/0}$ – a figyelembe vett országok nemzeti valutája és a dollár hivatalos átváltási aránya változásának átlaga.

Az 1950-es évek elejétől az 1970-es évek elejéig a valutakulcsok nem vagy csak kivételes esetekben változnak ($\bar{E}_{t/0} \approx 1$). A dollárválság azonban drasztikus változást hozott, olyat, amely g értékét közelítőleg 1-gyel tette egyenlővé, azaz lényegé-

ben megszűnt – vagy legalábbis a korábbiakhoz hasonlítva minimálisra csökkent – a kétféle dollár vásárlóerő-aránya közötti különbség. Valószínű, hogy a jövőben nem is lesz szükség a „nemzetközi dollárra” mint külön mértékegységre. Egyelőre azonban létezik, hiszen a nemzetközi összehasonlítások „átfutási ideje” hosszú, az 1970-es eredmények ma és még hosszú ideig friss adatként élnek.

A kétféle dollármennyiség párhuzamos léte sajnos nem könnyíti, hanem inkább nehezíti a nemzetközi összehasonlítások módszerei és eredményei közötti eligazodást. A statisztika felhasználói, amikor Magyarország vagy más ország GDP-jének dollárban kifejezett értékéről beszélnek, aligha gondolnak arra, hogy egymástól harminc százalékkal eltérő adatok ugyanazt az értéket jelenthetik, csak más mértékegységben kifejezve. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az árváltozások következtében mindkét mértékegység évről évre változik¹⁴, akkor legszívesebben elkerülnék a dollárnak mint nemzetközi mértékegységnek használatát.

Ezt meg is tehetjük. Az országok közötti volumenindex ugyanis lényegében független attól, hogy N-dolláron vagy USA belső dolláron értékeljük-e az adatokat. Márpedig tulajdonképpen erre vagyunk kíváncsiak, ennek érdekében végezzük az átszámításokat is. Helyesebb, értelmezhetőbb és kevesebb félreértésre ad alkalmat, ha a nemzetközi összehasonlításban inkább erre a kifejezési módra törekszünk.

IRODALOM

- (1) Dr. Drechsler László: Értékbeni mutatószámok nemzetközi összehasonlításának módszertana. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1966. 367 old.
- (2) Dr. Drechsler László: Az indexek súlyozásának kérdései a nemzetközi összehasonlításoknál. *Statisztikai Szemle*. 1973. évi 5. sz. 454–472. old.
- (3) Éltető Ödön – Dr. Köves Pál: Egy nemzetközi összehasonlításnál fellépő indexszámítási problémáról. *Statisztikai Szemle*. 1964. évi 5. sz. 507–518. old.
- (4) Geary, R. G.: A note on comparison of exchange rates and purchasing power between countries. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*. 1958. évi 1. sz. 97–99. old.
- (5) Gilbert, Milton – Kravis, Irving: An international comparison of national products and the purchasing power of currencies. OEEC. Paris. 1954. 203 old.
- (6) Khamis, Salem H.: A new system of index numbers for national and international purposes. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*. 1972. évi 1. sz. 96–121. old.
- (7) Nemzetközi összehasonlítás az ENSZ keretében. *Statisztikai Szemle*. 1974. évi 5. sz. 438–447. old.
- (8) Summers, Robert: International price comparisons based upon incomplete data. *Review of Income and Wealth*. 1973. évi 1. sz. 1–16. old.
- (9) Walsh, C. M.: The measurement of general exchange values. Macmillan. New York. 1910.
- (10) Paretti, V. – Krijnse Locker, H. – Goybet, Ph.: Comparaison réelle du produit intérieur brut des pays de la communauté européenne. *Analyse et Prévision*. 1974. évi 6. sz. 643–781. old.

РЕЗЮМЕ

Автор занимается теми вопросами международного сопоставления стоимостных показателей, которые возникают в случае сравнения более двух стран.

Автор производит отбор и отчасти переформулировку тех индексных проб, которые эти индексы должны выдержать. В свете этих требований рассматривает поочередно возможные варианты многосторонних индексных систем. Эти варианты он заключает в рамки формально единой системы символов.

В дальнейшей части своей статьи автор занимается вопросами международных цен и международных соотношений цен. Отдельные варианты многосторонних индексных систем дают также международную систему средних цен; автор приводит их свойства и экономическую интерпретацию. Далее он связывает международную систему средних цен с понятием „международного доллара”, который не только по своим внутренним соотношениям, но и по уровню (покупательной силе) отличается от действительного американского доллара.

¹⁴ Az USA belső dollár értéke csak az Egyesült Államok belső árának változásától függ, az N-dollár viszont attól egyáltalában nem függ, hanem csak a többi ország árának változásától és a hivatalos árfolyamok változásától.

Наконец в заключительной части своей статьи автор приводит предложения, осуществление которых позволило бы предотвратить недоразумения в сравнениях, производимых с помощью международных мер стоимости.

SUMMARY

The article discusses the problems of international comparison of value indicators which arise in the case of comparing more than two countries.

The author selects and partly recomposes the index tests which these indices must satisfy. Considering these requirements he enumerates the possible variants of multilateral index systems. The variants are drawn up in a formally uniform symbol system.

In the subsequent part of the study the author deals with the problems of international prices and price structures. Some variants of the multilateral index systems provide also an international average price system; the study gives their characteristics and economic interpretation. The author combines the international average price system with the concept of the so-called „international dollar” which differs from the US dollar not only in its inner proportions but also in level (purchasing power).

The concluding part of the study gives proposals, realization of which would enable to avoid misunderstandings in comparisons made with international sales standards.

A NÉPGAZDASÁGI HATÉKONYSÁG VÁLTOZÁSÁNAK MÉRÉSE*

INZELT ANNAMÁRIA

A gazdasági hatékonyság a közgazdasági irodalomnak állandó témája. A szocialista országok gazdaságpolitikájában, a gazdaságirányítás megszervezésében, a vállalatok vezetésében döntő jelentőségű a gazdasági hatékonyság elvének érvényesítése. Ezzel párhuzamosan a közgazdaságtudománynak is fontos feladata a hatékonysággal összefüggő elméleti kérdések tisztázása, a helyes elvi alap megteremtése a gyakorlat számára.

A HATÉKONYSÁG FOGALMÁNAK HASZNÁLATA

A gazdasági hatékonyság a közgazdaságtan egyik legszintetikusabb kategóriája, hiszen a gazdasági fejlődés rendkívül sok kvantitatív és kvalitatív tényezőjének hatását fejezi ki, és a gazdaság minden problémája szűkebb vagy tágabb értelemben összefüggésbe hozható a hatékonysággal. Anélkül, hogy itt a fogalom sokrétűségét részletesen tárgyalni szándékoznám, a félreérthetőség elkerülése érdekében megemlítem néhány jellemzőjét.

A gazdasági hatékonyság népgazdasági kategória, a makroökonómia szintjén értelmezhető fogalom. Objektív kategória, tehát nem függ sem a gazdaságpolitikától, sem a gazdasági mechanizmustól. A hatékonyságot a mikroökonómia szintjén is szokták értelmezni, mikroökonómiai problémáival azonban nem foglalkozom.

A gazdasági hatékonyság kategóriája tehát a termelési eredmény és a ráfordítások közötti viszonyt, azaz a termelési erőforrások komplexumának leghasznosabb felhasználását fejezi ki.

Marx meghatározása ma is helytálló, amely szerint akkor javul a hatékonyság, ha ugyanazt a terméktömeget kevesebb összmunka-ráfordítással állítjuk elő. Ezt Marx a következőképpen fogalmazta meg: „A munka termelékenységének¹ emelkedése éppen abban áll, hogy az eleven munka részesedése csökken, a múltbeli munkáé növekszik, de úgy, hogy az áruban rejlő összmunkamennyiség csökken; hogy tehát az eleven munka többel csökken, mint amennyivel a múltbeli munka nő”².

A marxista közgazdaságtan fejlődése során nem mindig értelmezték így a hatékonyságot, gyakran leszűkítették egyik vagy másik tényezőjének vizsgálatára. Ez

* A gazdasági hatékonyság kérdéseiről Moszkvában 1974. november 18. és 22. között tartott, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézete által rendezett konferencián elhangzott előadás.

¹ A marxizmus klasszikusai a társadalmi munka termelőerejének (tehát az eleven és a holt munka együttesének) határfokát értették a munkatermelékenység fogalmán.

² Marx Károly: A tőke. III. köt. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1967. 266. old.

a következőkkel magyarázható: az, hogy a hatékonyságot egy adott korszakban vizsgáljuk-e, és ha igen, akkor hogyan, milyen jelentőséget tulajdonítunk az egyes tényezőknek, attól függ:

– milyen a történelmileg kialakult társadalmi termelési viszony (például a kapitalista termelési módban a hatékonyság vizsgálata – a tulajdonviszonyok által determináltan – a tőkeráfordítás jövedelmezőségének kérdésére szűkül),

– és az adott termelési módon belül milyen a gazdaság pillanatnyi állapota, például hogyan alakul az egyes ráfordításelemek társadalmi fontossága (a foglalkoztatottsági helyzet, a nyersanyag-ellátottság, az energiaellátottság stb.).

Mindezek meghatározzák a megfigyelés körét, értelmezési tartományát, de nem magát a fogalmat.

A GAZDASÁGI HATÉKONYSÁG MÉRÉSE

A hatékonyságnak vannak számszerűsíthető és nem számszerűsíthető elemei. Most a hatékonyság vizsgálatát a mérhető elemekre szűkítem, és a többi – egyébként általam is igen fontosnak tartott – tényezővel nem foglalkozom.

A hatékonyság, mint erre már korábban utaltunk, az eredmény (a hozam) és az előállításhoz szükséges ráfordítás (erőforrás-felhasználás) viszonya. Ennek megfelelően a hatékonyság számszerű jellemzésére viszonzszámok alkalmasak. Ezek általános képlete a következő:

$$G = \frac{H}{E}$$

ahol:

G – a gazdasági hatékonyság,
 H – a hozam,
 E – a felhasznált erőforrás.

Az ilyen típusú mutatókat, mivel a hatékonyság „minőségi elemeit” nem mérik, termelékenységi mutatóknak is szokás nevezni. A polgári közgazdasági irodalomban e mutatók tartalmának a „labour factor productivity” elnevezés felel meg. A hazai szakirodalom ezekre a mutatókra a hatékonyság, illetve a teljes termelékenység kifejezést használja. A „teljes termelékenység” szóösszetétel használata mellett az szól, hogy a méréskor a hatékonyságnak csak egyes elemeit, összetevőit tudjuk kifejezni, de magát a fogalmat nem. A „teljes” jelző azért szükséges, mert hazai szóhasználatunkban a termelékenység szó tartalmát hosszú időn keresztül leszűkítettük, és csak az élő munka produktivitását értettük alatta. A hatékonyság szó használata mellett viszont az, hogy a fogalom számszerűsíthető elemeinek méréséről van szó, és közgazdasági gondolkodásunkban e szóhoz mindig ugyanaz a gondolati tartalom tapadt, nincs szükség megkülönböztető jelzőre.

A hatékonyságot vizsgálhatjuk statikusan és dinamikusan. A *statikus* vizsgálat során a mutatók segítségével különböző típusú tevékenységeket vetünk egybe, és ennek alapján alkotunk ítéletet arról, hogy melyik a hatékonyabb. A *dinamikus* vizsgálat esetében pedig azt vizsgáljuk, hogyan változott egy bizonyos idő alatt a népgazdaság, illetve egy ágazat hatékonysága. A továbbiakban ezzel foglalkozunk.

A hosszú időszak alatt (10–20 év) bekövetkezett változások mérésére az egyik legalkalmasabb mutató az egy foglalkoztatott által előállított népgazdasági hozam³. Magyarországon e mutató szerint a hatékonyság 1960 és 1974 között jelentős mértékben javult, a kétszeresére nőtt.

³ Ez a mutató nem tévesztendő össze az egy lakosra jutó népgazdasági hozam mutatójával, mivel az nem a hatékonyság, hanem a gazdasági fejlettség mércéje. A magas népszaporulatú országokban e két mutató ellentétesen is alakulhat.

A rövidebb időszak (5–10 év) alatti hatékonyságváltozás mérésekor nem elégedhettünk meg az egy foglalkoztatottra jutó hozam alakulásának vizsgálatával, mivel az néhány éven keresztül növelhető úgy is, hogy közben elhasználjuk a következő időszak fejlődését szolgáló eszközöket is.

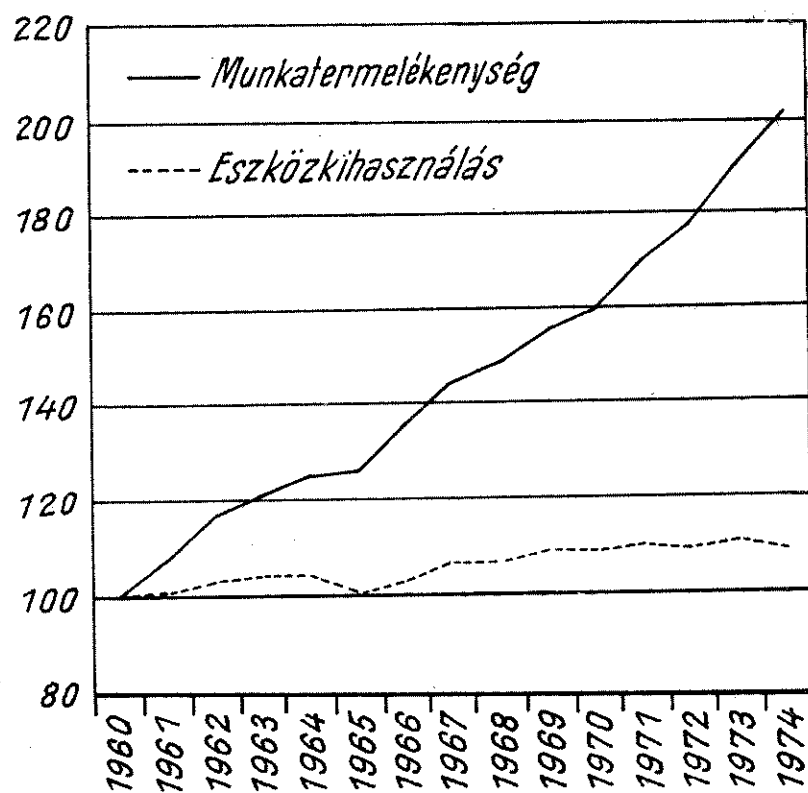
Természetesen alkalmazhatjuk ezt a mutatót rövidebb időszak vagy egy-egy ágazat vizsgálatánál is. Ilyenkor azonban módosul közgazdasági tartalma (és erről nem szabad megfeledkeznünk!), mivel nem fejezi ki a hatékonyság változását, csupán az élő munka termelékenységének alakulását, tehát részhatékonysági mutatónak tekinthetjük.

Hasonlóképpen részhatékonysági mutatónak értelmezhető az eszközhhasználási viszonyszám, amely a hozamokat a lekötött eszközökkel veti egybe.

Ha a hatékonyság változását csak az egyik vagy csak a másik részhatékonysági mutató alapján figyeljük meg, akkor ezek könnyen elleplezik azt a tényt, hogy esetleg az egyik erőforrás határfokát úgy javítottuk, hogy közben a másikat rontottuk, pazarolva ezáltal a társadalmi értéket.

Magyarországon 1960 és 1974 között a részhatékonysági mutatók az 1. ábra szerint alakultak.

1. ábra. Az élőmunka-termelékenység és az eszközhhasználás változása

Az élő munka termelékenysége viszonylag gyorsan, évi 5,1 százalékkal növekedett, az eszközhhasználás azonban minimális mértékben, 0,7 százalékkal javult. Sőt az is előfordult, hogy romlott a tárgyiasult munka hasznosítása. 1965-ben például alacsonyabb volt, mint 1960-ban.

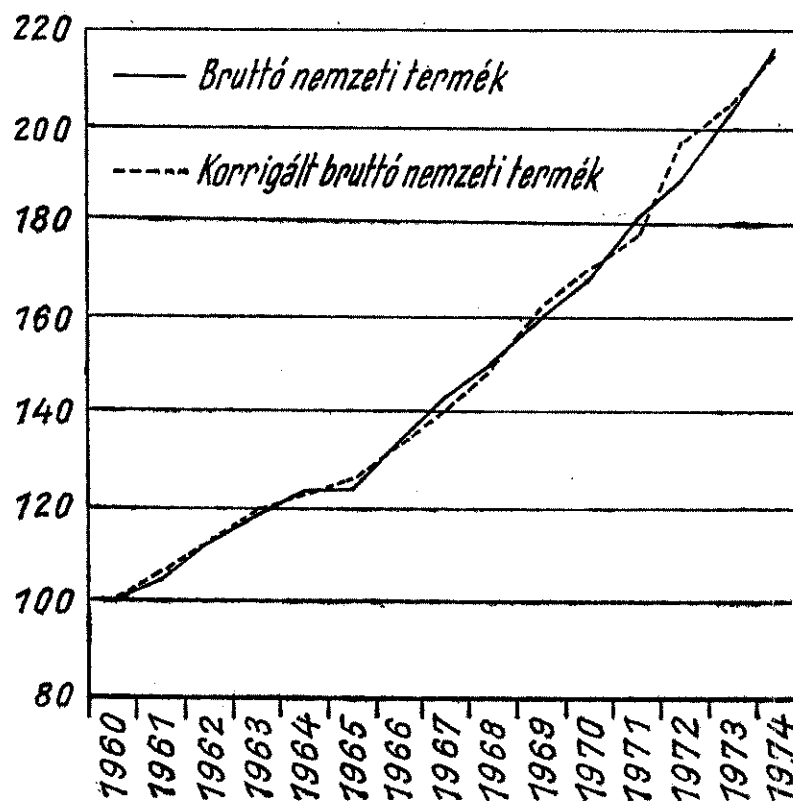
A hatékonyság vizsgálatát nagymértékben megkönnyíti, ha mérésére olyan mutatót tudunk alkalmazni, amely a társadalom által létrehozott értéket az összmunka-ráfordításhoz, azaz az élő- és holtmunka-ráfordítások együtteséhez viszonyítja. Az ilyen típusú mutatókat, szemben az előzőkkel, komplex hatékonysági mutatóknak nevezzük.

A mutatók szerkesztésekor problémát jelent, hogy mivel mérjük az eredményeket és a ráfordításokat?

A hozam mérésére leggyakrabban a nemzeti jövedelem mutatóját szokták alkalmazni. Véleményem szerint, ha már kielégítő statisztikai adatbázissal rendelkezünk, célszerű ezt az ún. nem anyagi ágazatok eredményével is kiegészíteni. A termelőerők mai fejlettségi szintje pedig azt is indokolja, hogy az amortizációt is figyelembe vegyük.

A hozamok mérésére a bruttó nemzeti termék (GDP) mutatójából indultunk ki. A bruttó nemzeti termék felhasználásának változását befolyásoló, rövid távú egyensúlyproblémákra utaló készletingadozásokkal és a befejezetlen beruházások állománya változásának értékével korrigáltuk. Az így számított mutatót korrigált bruttó nemzeti terméknek nevezzük. E korrekcióval az adott évben ténylegesen felhasználható bruttó nemzeti terméket kaptuk meg, ami a „túlfűtött” és a „mélyhűtött” beruházási éveknek megfelelően szintén erős ingadozásokat mutatott.

2. ábra. A bruttó nemzeti termék és a korrigált bruttó nemzeti termék változása

A ráfordítások közül az élőmunka-ráfordítás mennyiségének mérése viszonylag egyszerű, többféle mutató segítségével is jól megoldható. Problémát jelent azonban a minőség változásának a mérése. Ezt legjobb lenne az egyes ágazatokban foglalkoztatottak képzési költsége alapján mérni. Ez azonban a jelenleg rendelkezésre álló statisztikai adatok segítségével sajnos nem oldható meg megbízhatóan. A képzési költségeket – a statisztikai nehézségek ellenére – nem akartuk figyelmen kívül hagyni, és ezért közelítő módszert alkalmaztunk. Képzettségi faktorként – jobb híján – az állam oktatási kiadásainak növekedését vettük figyelembe.

Magyarországon – a számítások szerint – 1960 és 1974 között a népgazdaság munkaerő-ráfordítása 16 százalékkal növekedett. Ebből 7 százalék a mennyiségi növekedésnek, 9 százalék a munkaerő minőségi változásának tulajdonítható.

A termelés holtmunka-ráfordításaként az állóeszközök valamilyen értékét és a orgóeszközöket vehetjük figyelembe. Mindkettő figyelembevételére szükség van, mivel elmaradhatatlan részei az újratermelési folyamatnak. A mérés pontossága azt kívánja, hogy az állóeszközök nettó értékével dolgozzunk, mivel az fejezi ki a ténylegesen hasznosítható állomány értékét, ha az alkalmazott leírás helye-

sen tükrözik a fizikai és az erkölcsi kopást. Munkánk során – az adatbázishoz alkalmazkodva – engedményt tettünk, és holtmunka-ráfordításként az állóeszközök bruttó értékét és a készletek értékét vettük figyelembe.

A HATEKONYSÁG VALTOZÁSA MAGYARORSZÁGON 1960 ÉS 1974 KÖZÖTT

A hatékonyság hazai változásának mérésére a rendelkezésre álló adatokból olyan mutatót számítottam, amely jelzi a népgazdaság rendelkezésére álló erőforrások együttes hozamát, illetve azok változását.

Az élőmunka- és a holtmunka-ráfordítások összegezését együtthatók segítségével oldottam meg. Az alkalmazott együtthatók az egyes erőforrásoktól „elvárt” normatív követelményeket fejezték ki.

A különböző együtthatókat többféle módszer segítségével határoztuk meg. Így megvizsgáltuk:

- az ágazati kapcsolati mérlegek segítségével: az élőmunka-ráfordítások és az eszközráfordítások élőmunka-tartalmának arányát, valamint a holtmunka-ráfordítások és az ember munkaerőként való funkcionálásához szükséges holtmunka-ráfordítások arányát;
- a fogyasztás és a felhalmozás átlagos arányát a GDP-ben (1960–1974);
- az 1960–1974-es időszak népgazdaságilag kifizetendő élőmunka-költségeit és az eszközráfordítási kamat követelményeit.

A különböző közelítő számítások nagyjából azonos eredményre vezettek. Ezek alapján a népgazdasági hozamot – 1/3:2/3 arányban – viszonyítottam az élőmunka-ráfordításokhoz, illetve az eszközráfordításokhoz, és így határoztam meg a paramétereket.

Ezzel egy költségszámítás típusú hatékonysági mutatóhoz jutottam. Az ilyen típusú mutatóknál az együtthatók értéke bizonyos mértékig megegyezés kérdése, és ennyiben szubjektivitást tartalmaz. Az előbbi megfontolások alapján felépített hatékonysági mutató képlete a következő:

$$\frac{\text{KORRIGÁLT BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK}}{a \times \text{ESZKÖZÉRTÉK} + b \times \text{ÉLŐMUNKA}}$$

ahol:

- $a = 0,085$ – a holtmunka-ráfordítás paramétere,
 $b = 1,4$ – az élőmunka-ráfordítás paramétere,
 eszközérték = bruttó állóeszközérték + készletek értéke,
 élő munka = keresők száma X 1960. évi átlagbér X képzettségi faktor változása.

A népgazdasági hatékonyság mutatójának változása

Év	A korrigált GDP alapján	Év	A korrigált GDP alapján
1960.	1,00	1968.	1,22
1961.	1,04	1969.	1,29
1962.	1,07	1970.	1,31
1963.	1,08	1971.	1,29
1964.	1,13	1972.	1,44
1965.	1,15	1973. (előzetes)	1,50
1966.	1,19	1974. (becsült)	1,53
1967.	1,21		

A népgazdasági hatékonyság mutatója arra a kérdésre kíván választ adni, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló és a termelés során igénybe vett erőforrá-

sokra együttesen jutó hozam milyen mértékben változott. Eszerint 1974-ben 7 százalékkal, a „képzettségi szint” növekedését is figyelembe véve 16 százalékkal több kereső és a lekötött eszközök majdnem kétszeresére történt növekedése mellett a magyar népgazdaság várhatóan több mint kétszer annyi bruttó nemzeti terméket produkál, mint 1960-ban. Így tehát javult a népgazdasági hatékonyság. Az erőforrásokon belül a lekötött eszközök volumene jóval gyorsabban nőtt, mint a felhasznált élő munkáé. A népgazdasági hatékonyság növekedésének évenkénti ingadozását elsősorban a hozam változása határozta meg, mivel az erőforrások volumene nagyjából egyenletesen gyarapodott.

A hatékonyság lassabban növekedett, mint a termelékenység, és kedvezőbben alakult, mint az eszközkhasználás.

A népgazdasági hatékonyság változását még az előbbi értelemben vett, korlátozott mutató alapján is igen sok körülmény befolyásolja. A népgazdasági hozamot csökkentheti vagy növelheti egy-egy rossz vagy jó mezőgazdasági év, a számunkra kedvezőtlenül vagy kedvezően alakuló külkereskedelmi árárányok, a gazdasági szerkezet változása stb.

A népgazdasági hatékonyság változásának értékelésekor nem elégedhetünk meg a mutató segítségével felrajzolható képpel, hanem a számszerűsíthető és a nem számszerűsíthető tényezők változását is mérlegelnünk kell.

A népgazdasági hatékonyság mutatója csak az elemzés kiinduló alapjául szolgálhat. A változás minősítéséhez további kutatások szükségesek. Ilyen fontos kérdés például az egyes népgazdasági ágak hatékonysága és a gazdaságban elfoglalt helyük változásának vizsgálata. Az egész gazdaság hatékonysága akkor változott volna a legkedvezőbben, ha azok az ágazatok növekedtek volna leggyorsabban, amelyeknek a népgazdasági átlagnál jobb a hatékonyságuk.

1. tábla

A fő népgazdasági ágak aránya 1960-ban és 1974-ben
(a bruttó nemzeti termék alapján, százalékban)

Ágazat	A fő népgazdasági ágak		
	aránya		növekedése (Index: 1960. év = 100)
	1960-ban	1974-ben	
Ipar	33,5	39,3	252,8
Építőipar	7,6	7,5	211,4
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás	26,0	19,5	162,0
Többi ágazat	32,9	33,7	221,0
<i>Népgazdaság</i>	100,0	100,0	215,6

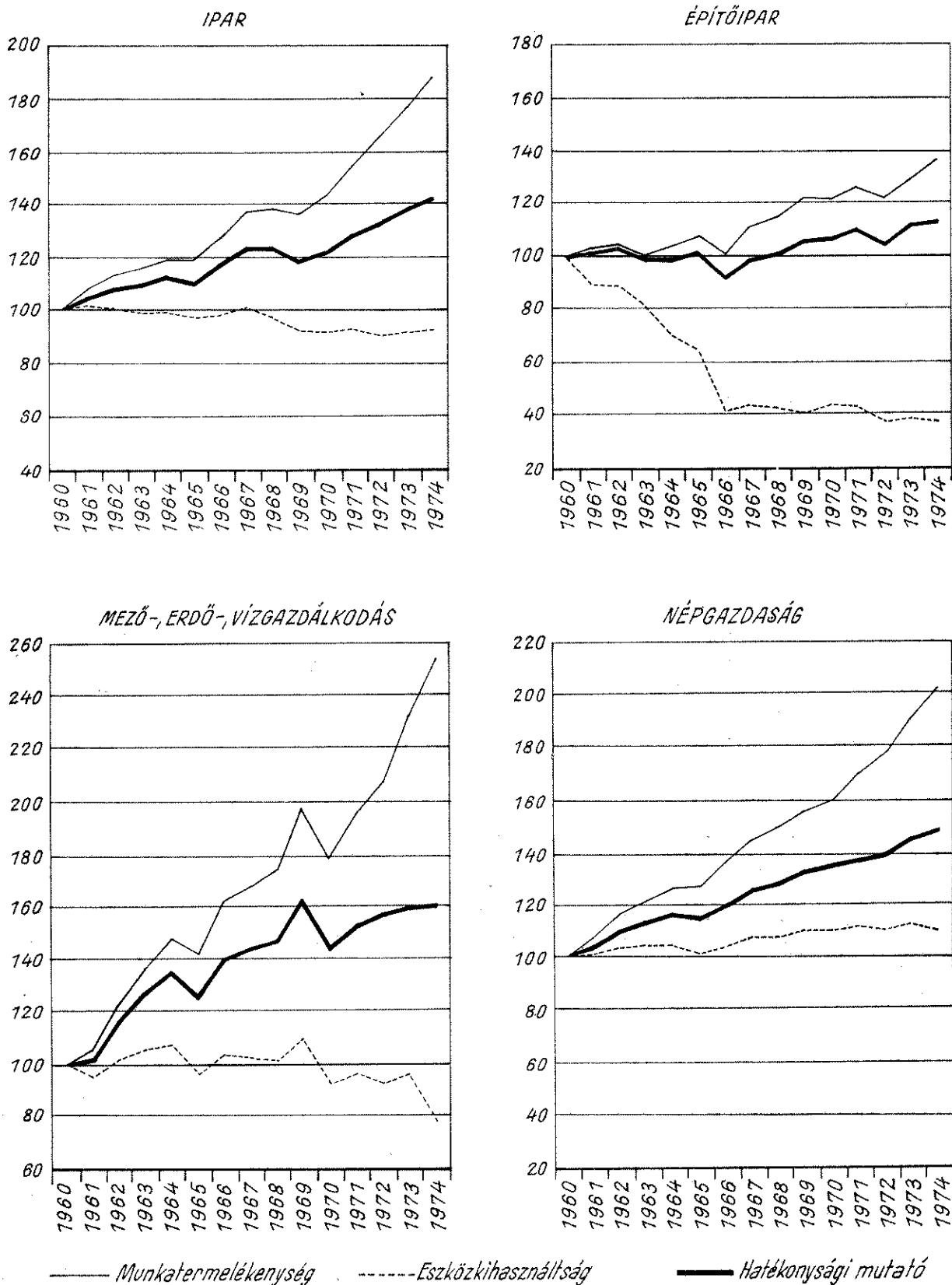
A népgazdaság rendelkezésére álló anyagi javak volumene az elmúlt 14 év alatt több mint kétszeresére emelkedett. Leggyorsabban az ipar termelése növekedett, leglassabban, de az ágazat sajátosságához viszonyítva igen gyorsan, több mint másfélszeresére nőtt a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás termelése. A növekedésnek megfelelően változtak a népgazdasági ágak arányai. A népgazdasági hatékonyság alakulása szempontjából döntő jelentőségű volt az ipari hatékonyság változása, mert ez a gazdaság legnagyobb arányú és leggyorsabban növekvő ágazata.

A továbbiakban nézzük meg, hogyan változott az egyes fő népgazdasági ágak hatékonysága?

AZ IPAR, AZ ÉPÍTŐIPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG HATEKONYSÁGÁNAK VÁLTOZÁSA

Az egyes ágazatok hatékonysága változásának vizsgálatánál az előzőkben ismertetett mutatókhoz hasonló hatékonysági mutatókat számítottam. (A mezőgazdaságban a megművelt földterület értékét is figyelembe vettem.) Mindezek alapján a 3. ábra szerinti kép tárul elénk.

3. ábra. A népgazdaság és a fő népgazdasági ágak hatékonyságának alakulása
(Index: 1960. év = 100)

Az első pillantásra talán meglepő, hogy a mezőgazdaság, amely nem tartozik a dinamikusan fejlődő ágazatok közé, az iparénál nagyobb mértékű hatékonyság-

javulást ért el. Ennek a magyarázata, hogy a vizsgált időszakban a mezőgazdaságban a növekvő termelés mellett jelentősen csökkent a foglalkoztatottak létszáma, és ez nagyobb mértékű volt, mint a lekötött eszközök egyébként jelentős emelkedése.

A vizsgált időszakban a mezőgazdaságban lekötött eszközök megkétszereződtek, nagyobb mértékben nőttek, mint a mezőgazdasági hozamok (vagy akár a paraszti jövedelmek). Ez nélkülözhetetlen velejárója a nagyüzemek kialakításának, az ezzel egyidejűleg bekövetkező mezőgazdasági munkaerő-elvándorlásnak, és az eszközigényesség növekedése folytán várható, azaz indokolható folyamat volt. A mezőgazdaságban az eszközkhozatal romlását kismértékben ellensúlyozta, hogy a megművelt földterület ezen idő alatt némileg csökkent. A földterület értékével együtt számított „eszközkhozatal” az időszak folyamán lényegében nem változott. (A 3. ábra a földterület figyelembevétele nélkül mutatja be a mezőgazdaság eszközkhozatalát.)

2. tábla

*A gazdasági hatékonyság alakulása
a főbb népgazdasági ágakban*

Év	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság
1960.	1,00	1,00	1,00
1961.	1,05	1,02	1,02
1962.	1,08	1,03	1,16
1963.	1,09	0,99	1,27
1964.	1,12	0,99	1,34
1965.	1,10	1,02	1,26
1966.	1,17	0,91	1,40
1967.	1,23	0,98	1,44
1968.	1,23	1,01	1,46
1969.	1,18	1,05	1,62
1970.	1,22	1,06	1,44
1971.	1,28	1,09	1,53
1972.	1,32	1,04	1,56
1973. (előzetes) . .	1,37	1,10	1,59
1974. (becsült) . .	1,42	1,12	1,60

Az iparban és az építőiparban a hozam gyors növekedése mind a munkaerő, mind a lekötött eszközök növekedésével együtt járt. Az ipari és az építőipari hatékonyság javulását nem tekinthetjük kielégítő mértékűnek. Az ipari hatékonyság 42 százalékos javulása a technikai felszereltség megkétszereződésével egyidejűleg következett be. Az építőiparban, ahol a vizsgált időszak alatt került sor a korszerű építési technológiák alkalmazására, a technikai felszereltség a háromszorosára nőtt, a hatékonyság azonban csak igen kis mértékben, 12 százalékkal javult a 14 év alatt. Így nem érvényesült az a termelő ágazatokkal szembeni jogos követelmény, hogy a hatékonyság növekedése legalább olyan mértékű legyen, mint a technikai felszereltség növekedése. Ez a fejlődés jelentős tartalékát képezi az előttünk álló időszakban.

A komplex hatékonyság alakulását a három ágazatban az eszközkizhasználás változása kedvezőtlenül befolyásolta. Az állóeszköz-állomány értékének kihasználása az időszak végén rosszabb volt, mint az 1960. évi átlagos kihasználás. Ez azt jelenti, hogy a felhalmozási alap a fő termelő ágazatokban nem tudott teljes mértékben hasznosulni. A gazdasági hatékonyság kisebb mértékben javult, mint ami az eszközölt beruházások mellett elvárható lett volna.

A munkatermelékenység változása kedvezően befolyásolta a hatékonyság változását. Különösen az időszak második felében, amikor a népgazdaság extenzív bővítését lehetővé tevő, esetenként ösztönző munkaerő-tartalékok kimerültek, és az ésszerűbb munkaerő-gazdálkodást kívánt meg. A kedvező tendencia kibontakozását az irányítási rendszer ösztönözte. Továbbra is maradtak azonban jelentős tartalékaink a munkaerő „minőségének” kihasználásában. (Például ma még sok dolgozó munkaidejének egy részében képzettségénél és munkakörénél jóval alacsonyabb szaktudást igénylő munkát végez.)

*

Tanulmányomban a népgazdasági hatékonyság változásának mérésére általam alkalmazott módszert igyekeztem bemutatni a magyar népgazdaság példáján. A hatékonyságot befolyásoló tényezőket más módon (például strukturálisan) is vizsgáltam, de ennek ismertetésére most nem térek ki.

IRODALOM

- Hoós János*: A gazdasági növekedés alapvető tényezői. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1970. 334 old.
- Kovács János*: Szakképzés és népgazdaság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1968. 174 old.
- Novozsilov, V. V.*: A ráfordítások és eredmények mérése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1971. 427 old.
- Román Zoltán*: Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása gazdaságossági számításokhoz. Megjelent: Az ágazati kapcsolati mérlegek összeállításának és felhasználásának kérdései. A Budapesten 1961. június 1. és 5. között tartott Statisztikai Tudományos Konferencia „A” tagozatának anyaga. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 147–156. old.
- Zala Júlia*: Gazdasági hatékonyság – termelési szerkezet. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1974. 105 old.
- Bartke István*: Számítási módszerek az ipar ágazati hatékonyságának méréséhez. *Közgazdasági Szemle*. 1970. évi 9. sz. 1075–1091. old.
- Büsztrickaja, N.*: O szuscsozsti i ocenke économiczeszkoij éffektivnoszti obszesztvennogo proizvodsztva. *Ekonomicszeszkie Nauki*. 1971. évi 6. sz. 12–20. old.
- Dobrovinszkij, B.*: Économiczeszkaja éffektivnoszt’: kriterii i pokazateli. *Mirovaja Ékonomika i Mezsdunarodnie Otnosenija*. 1971. évi 10. sz. 103–112. old.
- Dorovszkih, A.*: Szisztéma pokazatelej éffektivnoszti obszesztvennogo proizvodsztva. *Planovoe Hozjajsztvo*. 1968. évi 3. sz. 70–77. old.
- Falusné Szikra Katalin*: A népgazdasági hatékonyság alakulása az európai szocialista országokban, 1950–1968. *Közgazdasági Szemle*. 1970. évi 9. sz. 1009–1020. old.
- Plüsevskij, B.*: Planirovanie éffektivnoszti obszesztvennogo proizvodsztva. *Planovoe Hozjajsztvo*. 1972. évi 2. sz. 73–81. old.
- Román Zoltán*: A termelés és tényezőinek korrelációja. *Statisztikai Szemle*. 1970. évi 5. sz. 562–576. old.
- Simán Miklós*: Gazdasági hatékonyság és iparszerkezet. *Közgazdasági Szemle*. 1971. évi 9. sz. 997–1018. old.
- A termelékenység mérése. Measuring labour productivity. Nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységéből. Ismertetések és fordítások. 11. sz. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 149 old.
- Zala Júlia*: A gazdasági hatékonyságról. *Társadalmi Szemle*. 1971. évi 3. sz. 57–68. old.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит материал доклада, представленного на состоявшейся 18—22 ноября 1974 года в Москве конференции по вопросам экономической эффективности. Автор на примере венгерской экономики демонстрирует метод, использованный для измерения изменений народнохозяйственной эффективности.

Применяемый для измерения движения эффективности показатель демонстрирует совместную отдачу наличных народнохозяйственных ресурсов и, соответственно, их изменение.

Показатель народнохозяйственной эффективности должен предоставить ответ на вопрос, в какой мере изменяется отдача, приходящаяся на имеющиеся в ограниченной мере в распоряжении и использованные в ходе производства ресурсы. Исходя из этого можно установить, что созданный в 1974 году в Венгрии валовой внутренний продукт удвоился по сравнению с 1960 годом, в то время как численность самодельных возросла на 70%, или — учитывая также рост уровня образования — на 160%, а величина привлеченных фондов увеличилась почти вдвое. Следовательно в области народнохозяйственной эффективности наблюдается улучшение. Внутри ресурсов гораз-

до быстрее возрос объем привлеченных фондов, чем живой рабочей силы. Годовые колебания в росте народнохозяйственной эффективности в течение истекших лет определялись в первую очередь изменением отдачи, поскольку рост объем ресурсов был в основном равномерным. Эффективность возросла медленнее производительности труда и складывалась более благоприятно, чем использование фондов.

SUMMARY

The article includes the lecture given at the conference on problems of economic efficiency held from 18 to 22 November 1974 in Moscow. The author presents a method of measuring changes in efficiency of the national economy on the example of Hungary's national economy.

The indicator used for measuring changes in efficiency shows the total return on resources of the national economy as well as their changes.

The indicator of efficiency of the national economy intends to answer the question to what extent total return on the otherwise scarce resources, used in the production, has changed. Relying on this it can be pointed out that gross domestic product of Hungary in 1974 was more than twice as high as in 1960. The number of active earners increased by 7 per cent – or 16 per cent if the increase in the qualification level is also taken into account – whereas the value of fixed assets nearly doubled in the same period. Consequently, an improvement has taken place in the efficiency of the national economy. Within resources the volume of fixed assets increased much faster than of the live labour engaged. Annual fluctuations in the increase of efficiency of the national economy have over the recent years resulted mainly in changes in output since the volume of resources has been rising rather steadily. Efficiency has increased at a slower rate than productivity of labour and it developed more favourably than capacity utilization.

VÁROSSTATISZTIKAI ÜLÉSSZAK NYÍREGYHÁZÁN

KOVÁCS TIBOR

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója 1974. november 5-én és 6-án Nyíregyházán rendezte meg városstatisztikai tudományos ülését.

Az ülést *dr. Kiss Albert* kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese nyitotta meg. Üdvözlő szavai után az ülészak célját, illetve feladatát jellemezve – többek között – a következőket mondta.

„Az utóbbi másfél évtized gazdaságpolitikája és társadalompolitikája különös hangsúlyt adott a népesség életszínvonalának emelésének, az életkörülmények javításának és az e tekintetben megnyilvánuló jelentős területi különbségek kiegyenlítését célzó törekvéseknek. A párt X. kongresszusán igen nagy figyelemmel foglalkoztak e kérdéssel, és célul tűzték ki egyrészt a különböző országrészek népessége eltérő jövedelmi és életviszonyainak kiegyenlítését, másrészt a különböző típusú települések lakossága életkörülményeiben mutatkozó, társadalmilag nem indokolt méretű különbségek közelítését.

Ez utóbbi vonatkozásban a mindennapi szükségletek, az alapvető ellátások minden településen való fejlesztésének követelménye mellett kiemelkedő jelentőségű a városok szerepe és fejlesztése, mert ezek hivatottak nemcsak saját lakosságuk, hanem tágabb környezetük kisebb települései számára is a magasabb rendű szolgáltatási funkciókat ellátni, vonzási körzetük népessége számára a magasabb fokú kereskedelmi, egészségügyi, oktatási, kulturális ellátást biztosítani, sőt népességük egy részét foglalkoztatni is.

Ezen keresztül a városhálózat állapota és fejlődése a területfejlesztés egyik legfontosabb kérdésévé vált, és a további feladatokat meghatározó hosszú távú területfejlesztési koncepció kidolgozása során is kiemelt figyelmet fordítottak az urbanizációs folyamat várható eredményeinek felmérésére, tendenciáinak kialakítására.

Mind a gyakorlati városvezetés, mind a várostervezés információigénye rendkívüli mértékben megnövekedett. Ha vannak is ebben

bizonyos túlzások, alapvetően mégis az a jellemző, hogy az igények döntő hányada indokolt, reális. A különböző területi statisztikai kiadványok, elemzések – a Központi Statisztikai Hivatal területi szervei által készítették csakúgy, mint a központiak – az utóbbi években sokat foglalkoztak a városokkal, az urbanizációval, és széles körű, nagy mennyiségű statisztikai információt bocsátottak a felhasználók rendelkezésére.

Ennek ellenére indokolt, hogy ez irányú tevékenységünket átgondoljuk, és lépéseket tegyünk egy városstatisztikai információ-rendszer kialakítása érdekében.

Alapvetően nem arról van szó, hogy újabb, nagy tömegű statisztikai adatgyűjtést kell szervezni, hiszen a szükséges alapinformációk jelentős része rendelkezésünkre áll. Sokkal inkább arról van szó, hogy tematikusan át kell gondolnunk információszolgáltatási rendszerünket a városstatisztika szemszögéből, és meg kell szerveznünk adataink célszerű feldolgozásának és publikációjának rendszerét.

Helyes és célszerű kezdeményezés, hogy a Területi Statisztikai Szekció ezt a témakört választotta ez évi tudományos ülése tárgyául. A Szekció mint mozgékony társadalmi fórum már korábban is több kérdésben adott teret az alkotó vitának, a jó kezdeményezéseknek, a tapasztalatcserének, a kollektív gondolkodásnak. Sok téma, amely a Szekció kereteiből indult ki, ma már a hivatalos területi statisztikai tájékoztatás szerves része; sok módszer, amelyet a Szekció műhelymunkája alakított ki, ma már általánosan használt mindennapi munkánkban.”

A megnyitó után került sor az első munkaülésre, amelynek vitaindító referátumát „Urbanizációs folyamatok és a városstatisztika” címmel *Kovács Tibor* a KSH főosztályvezető-helyettese tartotta. Az előadás abból indult ki, hogy az urbanizáció a modern társadalom fejlődésének egyik legfontosabb megnyilvánulása, amely iránt fokozott és rendkívül sokrétű érdeklődés mutatkozik. Ez az érdeklődés a városhálózat jelenlegi helyzetének, fejlődési lehetőségeinek és ütemének, a fejlődés

vagy még inkább a fejlesztés jövőbeni irányának beható vizsgálata és feltárása iránt egyaránt megnyilvánul.

A városhálózat a társadalmi munkamegosztás fejlődési folyamatában a nem mezőgazdasági ágazatokban folytatott tevékenységek olyan hányadát koncentráta, ennek következtében gazdasági szerepe, ellátó funkciói olyan mértékben erősödtek és váltak meghatározóvá, hogy a városhálózat állapota és fejlődésének intenzitása egy-egy ország gazdasági-társadalmi fejlettségének egyik legfontosabb mércéje, kifejezője lett.

A városok gazdasági súlya, a társadalmi szolgáltatásokban betöltött szerepe lényegesen nagyobb, illetve jelentősebb, mint lakók arányszáma az össznépeességből, sőt a tevékenységek nem egy területén csaknem kizárólagos. Ez teszi érthetővé, hogy a városokra vonatkozó információk iránt oly nagy érdeklődés nyilvánul meg egyfelől a városvezetés részéről, mert a város mindennapos tevékenységét folyamatosan meg kell szervezni, összes funkcióinak állandó és normális működését fenn kell tartani, másfelől a város-tervezés (-fejlesztés) oldaláról, mert egy-egy város, illetve az egész településhálózat racionális és arányos fejlesztése tervezéséhez és alakításához ismerni kell az urbanizációs folyamat előrehaladásának tendenciáit, várható mértékét és a felmerülő problémákat.

Az így keletkezett információigény statisztikai vonatkozásait kell a helyi döntési szintek sajátosságaihoz igazodó területi statisztikai információs rendszernek – ezen belül a városstatisztikának – kielégítenie.

A városstatisztika egyfelől egy rendszeres, tehát folyamatosan működő városstatisztikai információs rendszert, azaz ennek a célnak megfelelő komplex adatgyűjtési, -feldolgozási és tájékoztatói rendszert, másfelől egy szervezett, a városokra orientált és koncentrált statisztikai tudományos kutatási programot foglal magában. A városstatisztikán a szó legszorosabb értelmében vett statisztikát kell érteni, amely sem az információgyűjtés és -szolgáltatás oldalán, sem a tudományos kutatás oldalán nem vállal, nem vállalhat magára olyan feladatokat, amelyek kívül esnek a statisztikának mint állami információs szervezetnek vagy a statisztikának mint tudománynak a feladatkörén.

Az előadás a továbbiakban részletesen foglalkozott az urbanizáció fogalmával, majd pedig azt vizsgálta, hogy a városstatisztika szemszögéből miként célszerű értelmezni a város fogalmát, amely településtudományi megközelítésből nem azonos a közigazgatási város fogalmával, hiszen funkcionális értelemben nemcsak az utóbbi települések töltenek be tényleges városi szerepkört.

Ha a települések azon körét kívánjuk kijelölni, amelyek tudományos értelemben vá-

rosnak tekinthetők, a megközelítés konkrét módszeréből adódóan más és más konkrét eredményre juthatunk, mindennek előtt a határeseteknél.

Elméleti megfontolásokat és a konkrét információigényeket együttesen mérlegelve az a következtetés adódik, hogy a gyakorlati városstatisztikai rendszer kiépítése kapcsán kielégítő és praktikus megoldásnak kínálkozik a figyelembe veendő települések körét úgy meghatározni, hogy abba egyfelől bekerüljön valamennyi közigazgatási értelemben vett város, másfelől minden olyan település, amelyet az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió legalább részleges középfokú központi szerepkör ellátására jelölt ki. Az így adódó településkört még egy vonatkozásban kell kiegészíteni, ugyanis a Konceptió nem foglalja állást a budapesti agglomerációba sorolt települések feladatait és hierarchiáját illetően. Az az 5–6 település, amely ezek közül alkalmasnak látszik arra, hogy a fővároson kívüli településgyűrűben alközponti funkciót töltsön be, lényegében olyan feladatkört hivatott ellátni, mint a részleges középfokú központok. Ezek figyelembevételével tehát mintegy 140 település, az ország közigazgatási egységeinek 4,5–5 százaléka képezné a települések azon körét, amelyre a városstatisztikai információ-rendszer felépíthető. A településeknek ez a köre ma úgy fogható fel, mint a magyar településhálózat jelenlegi és potenciális városainak rendszere, tehát indokolt egy részük-nél a városi fejlődés folyamatát, más részük-nél a városképző ismérvek erősödésének, növekedésének folyamatát, a városiasodás folyamatát figyelemmel kísérni. Ez a megoldás azt a gyakorlati eredményt is jelenti, hogy a településekről – bármikor is váljanak ezek közigazgatási várossá –, fejlődésük folyamatáról, helyzetükről már hosszabb városi részletességű adatsorral rendelkezhetünk.

Az előadás ezek után részletesen felvázolta egy évente megjelentetésre javasolt városi tájékoztató koncepcióját, és összefoglalta azokat a főbb kérdéseket (például a nagyvárosok belső funkcionális tagozódása, a vidéki városok körül kialakulóban levő agglomerációk vizsgálata, az azonos jellegű és szerepkörű városok összehasonlításának módszerei), amelyekre a városstatisztikai tudományos kutatást a következő években célszerű összpontosítani.

A városok, különösen a nagyvárosok szerepének jelentőségével, az erre irányuló tudományos vizsgálatok fontosságával foglalkozott dr. Bora Gyula kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense „Az európai nagyvárosi fejlődés főbb tendenciái és tanulságai” című előadásában. A nagyváros fogalma statisztikai meghatározásának nehézségeit taglalva úgy foglalt állást, hogy Európában – ahol viszonylag kevés

a szuperváros – e településcsoport határát a százezer főnél célszerű megvonni. Az ezt a méretet meghaladó városok az európai településhálózat azon egységei, amelyeknek városi funkciói igen összetettek és erősek, magas fokú irányítást gyakorolnak, sőt egyre inkább döntési centrumokká válnak. Szinte kivétel nélkül rendkívül erős munkaerővonzásuk, és általános jelenség, hogy körülöttük különböző méretű és kifejelettségű agglomerációk alakulnak ki. Fel kell azonban figyelni arra – hangsúlyozta –, hogy ez a folyamat számos esetben túlzott méretű koncentrációk kialakulásához, a termelőerők aránytalan területi eloszlásához vezetett, amelyet általában az intézmények és a szellemi kapacitások koncentrációja is követett. E problémákat elkerülendő növekszik meg jelentősen a településtervezés (a tervszerű telepítéspolitikai) jelentősége, és kap különös hangsúlyt a tényleges vagy potenciális ellépölusok helyzetének és lehetőségeinek feltárása, ezen belül is az ún. „második városok” növekvő súlyának vizsgálata.

Dr. Czibalmos Béla, a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács általános elnökhelyettese az urbanizációs folyamat előrehaladásának mértékét és jellegzetességeit foglalta össze egy olyan területegységre nézve, amely a gazdasági fejlettség alacsony színvonalát képviselte, de amelyik az utóbbi években – jelentős állami preferenciák és pénzeszközök birtokában – gyors fejlesztési folyamat stádiumában van. Részletesen bemutatta Nyíregyháza, valamint a megyében található kisebb központok fejlődését, a fejlesztés hosszabb távú koncepcióját és azt az eszközrendszert, mellyel a megyei közigazgatás a tervszerű fejlesztés folyamatát irányíthatja.

Egy milliós nagyváros által nyújtott, nagymértékben differenciált életviszonyok feltárására végrehajtott kísérlet eredményeiről számolt be „Az övezetképzés szükségessége a főváros ellátottsági viszonyainak vizsgálatánál” című előadásában Pletscher Hedvig, a KSH Fővárosi Igazgatóságának osztályvezetője. A vizsgálat fontosságát hangsúlyozva rámutatott, hogy a fővárosi kerületek adataiból nyert információk is számottevő különbségeket jeleztek az egyes városrészek ellátottsági viszonyaiban, a problémák azonban még jelentősebbek, ha számításba vesszük a kerületek népsűrűségében levő rendkívül nagy eltéréseket is.

A mélyebb megközelítés érdekében a fővárost különböző szempontokból övezetekre osztották fel a népszámlálásnál alkalmazott 450 városrendezési körzet adataiból kiindulva. Egyfelől e városrendezési körzeteket 10 kategória figyelembevételével népsűrűségi övezetekbe sorolták, másfelől ezen övezeteken belül, az ott élő népesség társadalmi-gazdasági hovatartozása alapján határozták el a

döntően fizikai dolgozók, a szellemi dolgozók, illetve a fizikai és szellemi dolgozók által vegyesen lakott városövezeteket. Ezt követően – ha nem is az elméletileg számba jöhető adatok teljes körére nézve – számításokat végeztek ezen övezetek alapfokú intézményekkel (óvoda, bölcsőde, általános iskola, napi fogyasztású élelmiszereket árusító bolt), lakással, valamint közművel való ellátottsága tekintetében. Az első, kísérleti vizsgálatok tapasztalatai abban foglalhatók össze, hogy a népsűrűség nagyságával nem változik arányosan az ellátottság. Az intézmények közül a legszélsőségesebben szóródik a bölcsődék kapacitása; a fővároshoz csatolt korábban községi jogállású települések ellátottsága rendre elmarad a budapesti átlagtól; az intézményi ellátottság a fizikaiak által lakott övezetekben kedvezőbb, de túlnyomó részük közművekkel viszonylag rosszul ellátott területen él, míg a szellemiek lakta övezetekben a közművi ellátottság csaknem teljes.

Témaválasztásában és a feldolgozás módszerében is újszerű kísérlet eredményéről számoltak be „Egy változat az agglomeráció jelenlétének és körének kimutatására Miskolc és környéke adatai alapján” című előadásukban Lukács Jánosné csoportvezető és Perger Frigyesné főelőadó, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatóságának munkatársai. Kiinduló alapelvük az volt, hogy nem szükséges az agglomeráció nagyságának alsó határát nemzetközileg elfogadható módon rögzíteni, mert az nagymértékben függ egyes országok, földrészek településstruktúrájának sajátosságaitól, hanem elég azt megkövetelni, hogy a tömörülés az ország gazdasági, társadalmi erejéhez viszonyítva jelentős súlyt képviseljen. Az agglomeráció vizsgálatánál négy nagyobb tényezőcsoportot kell figyelembe venni: a termelőerők koncentrációját és struktúráját, a népesség koncentrációját, a lakosság ellátottsági színvonalát és a települések fejlettségi szintjeit. Kísérletüknél e tényezőket 23 mutatószámmal fejezték ki, amelyeknek Miskolc városra vonatkozó együttes értékei összesen 100 pontot tettek ki. Ehhez az alaphoz viszonyították a Miskolc környéki községeket, és határozták meg a városhoz szorosan, közepesen, illetve lazán kapcsolódó községek övezeteit. A kísérlet – amelyet elsősorban a módszer próbájának szántak – nem lépett fel a téma lezárásának igényével, és nem tartotta feladatának a Kazincbarcika közelségéből fakadó hatások meghatározását sem. Figyelemreméltó bizonyítékokat sorakoztatott fel azonban emellett, hogy jelenleg már kétségtelenül időszerű kutatási feladata a településstatistikának a vidéki nagyvárosaink körül kialakulóban levő agglomerációs övezetek alapos vizsgálata.

A második munkaülés programjában az előadásokat sokoldalúan kiegészítő, egyes

kérdéseket részletesebben tárgyaló hat korreferátum szerepelt. Európai kitekintéssel és a Városi Statisztikusok Nemzetközi Szövetsége (IAMS) tevékenységét is érintve foglalta össze a nagyvárosok helyzetére vonatkozó statisztikai vizsgálatok egyes időszerű kérdéseit *Hadházi Gyula*, a KSH Fővárosi Igazgatóságának igazgatója. Különösen fontosnak ítélte a gazdasági növekedés és a városfejlesztés kapcsolatainak vizsgálatát, a városépítéssel összefüggő statisztikai megfigyelések fejlesztését különös tekintettel a városon belüli kisebb egységek, övezetek helyzetének feltárására, valamint a környezetvédelem megalapozását elősegítő megfigyelések kifejlesztését.

Egy sajátos kérdést, a közigazgatási egyesítések okozta problémákat a városstatisztikai vizsgálatokban, dolgoztak fel korreferátumukban *Klonkai László* osztályvezető és *Széli Jánosné* közgazdász-csoportvezető, a KSH Csongrád megyei Igazgatóságának munkatársai. Hazai statisztikai gyakorlatunkban – mutattak rá – a statisztikai adatok döntő hányadának gyűjtése, feldolgozása és publikálása közigazgatáshatárosan történik, így az agglomerálódás folyamatát, a városkörnyéki községek „várossá válását” csak a település egyesítés időpontjáig lehet figyelemmel kísérni, az egyesítést követően ez lehetetlenné válik. Másfelől ez a gyakorlat eltorzítja a városiasodás folyamatának kifejezésére alkalmas mutatók értékeit is. Az egyesítést követően csökken a népsűrűség, alacsonyabb értékeket vesznek fel a beépítettség, az intézményellátottság, a hálózatok kiépítettségét kifejező mutatószámok. A Szeged esetében a közelmúltban megvalósult közigazgatási határváltozás példáján érzékeltették, hogy a város egyes mutatószámai évekkel, évtizedekkel (a népsűrűséget illetően csaknem egy évszázaddal) korábbi értékekre estek vissza anélkül, hogy akár a város, akár a hozzá csatolt települések népességének tényleges ellátottsága bármit is változott volna. A problémára csak a városrészek, övezetek statisztikai megfigyelésének kiterjesztése adhat megoldást.

A vidéki városok agglomerációjának feltárására dolgozott ki módszert *Halminé Vissi Mária*, a KSH Győr-Sopron megyei Igazgatóságának közgazdász-csoportvezetője és *dr. Novák Zoltán*, a KSH Vas megyei Igazgatóságának osztályvezetője. Győr és Szombathely példáján elvégzett számításaik során a miskolcitol eltérő módszerüket egyfelől egy koncentráltabb mutató kiválasztása jellemezte (nyolc paramétert vettek figyelembe), másfelől az, hogy az egyes mutatók aggregálásánál nem pontszámokkal dolgoztak, hanem a mutatók nagyságrendje alapján, illetve azokat a győri és szombathelyi járás községeinek átlagához viszonyítva kísérelték meg az agglomerációs területek meghatározását. Tanulságos összehasonlításra adott lehetőséget, hogy mindkét városra nézve a miskolci módszer szerinti számításokat is elvégezték. A két megközelítés nem vezet ugyan teljesen azonos eredményre, de további vizsgálatra szorul annak megállapítása, hogy ez mennyiben a módszerbeli különbség és mennyiben az eltérő településszerkezet következménye.

A közigazgatási beosztástól eltérő városi övezetek kereskedelmi ellátása statisztikai vizsgálatának módszereivel foglalkozott Budapest példáján *Kirchner Gyula*, a KSH Fővárosi Igazgatóságának főosztályvezető-helyettese, majd a nagyobb vidéki városok infrastrukturális felszereltségéről, intézményeinek működéséről, az ezek vizsgálatával kapcsolatos statisztikai problémákról beszélt *dr. Molnár Lászlóné*, a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatóságának osztályvezető-helyettese, részletesen elemezve Debrecen helyzetét.

A város csoportosítások kérdésével foglalkozott korreferátumában *Faluvégi Albert*, a KSH csoportvezetője, és részletesen ismertette azokat a megoldásokat, amelyek a folyamatban levő nagyszabású településhálózati publikációs sorozatban alkalmazásra kerülnek.

A harmadik munkaülésen számos hozzászólás hangzott el a városstatisztika feladatait, illetve gyakorlati teendőit illetően.

MAGYAR SZAKIRODALOM

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN:

A TERMELEKENYSÉG ÉS HAJTÓERŐI

Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1975. 318 old.

A népgazdaság további sikeres fejlődésének kulcskérdése a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljesebb növelése s ennek egyik előmozdítójaként a munkatermelékenység emelkedésének meggyorsítása. *Falusné Szikra Katalin* könyve – amelyet *dr. Román Zoltán* lektorált – hasznos forrásmunkaként szolgál mind az elméleti közgazdászok,

mind a gyakorlati szakemberek számára e fontos gazdaságpolitikai kérdés problémáinak áttekintéséhez.

A szerző tanulmányának vizsgálati anyagát és levont következtetéseit öt fejezetben tárja az olvasó elé. A „Termelékenység emelkedése” című első fejezet azoknak a nemzetközi összehasonlításoknak gondolatmenetét és eredményeit ismerteti, amelyek segítségével a szerző az európai szocialista országok és egyes tőkés országok munkatermelékenységének növekedési üteme, illetve színvonala

kérdéseket részletesebben tárgyaló hat korreferátum szerepelt. Európai kitekintéssel és a Városi Statisztikusok Nemzetközi Szövetsége (IAMS) tevékenységét is érintve foglalta össze a nagyvárosok helyzetére vonatkozó statisztikai vizsgálatok egyes időszerű kérdéseit *Hadházi Gyula*, a KSH Fővárosi Igazgatóságának igazgatója. Különösen fontosnak ítélte a gazdasági növekedés és a városfejlesztés kapcsolatainak vizsgálatát, a városépítéssel összefüggő statisztikai megfigyelések fejlesztését különös tekintettel a városon belüli kisebb egységek, övezetek helyzetének feltárására, valamint a környezetvédelem megalapozását elősegítő megfigyelések kifejlesztését.

Egy sajátos kérdést, a közigazgatási egyesítések okozta problémákat a városstatisztikai vizsgálatokban, dolgoztak fel korreferátumukban *Klonkai László* osztályvezető és *Széli Jánosné* közgazdász-csoportvezető, a KSH Csongrád megyei Igazgatóságának munkatársai. Hazai statisztikai gyakorlatunkban – mutattak rá – a statisztikai adatok döntő hányadának gyűjtése, feldolgozása és publikálása közigazgatáshatárosan történik, így az agglomerálódás folyamatát, a városkörnyéki községek „várossá válását” csak a település egyesítés időpontjáig lehet figyelemmel kísérni, az egyesítést követően ez lehetetlenné válik. Másfelől ez a gyakorlat eltorzítja a városiasodás folyamatának kifejezésére alkalmas mutatók értékeit is. Az egyesítést követően csökken a népsűrűség, alacsonyabb értékeket vesznek fel a beépítettséget, az intézményellátottságot, a hálózatok kiépítettségét kifejező mutatószámok. A Szeged esetében a közelmúltban megvalósult közigazgatási határváltozás példáján érzékeltették, hogy a város egyes mutatószámai évekkel, évtizedekkel (a népsűrűséget illetően csaknem egy évszázaddal) korábbi értékekre estek vissza anélkül, hogy akár a város, akár a hozzá csatolt települések népességének tényleges ellátottsága bármit is változott volna. A problémára csak a városrészek, övezetek statisztikai megfigyelésének kiterjesztése adhat megoldást.

A vidéki városok agglomerációjának feltárására dolgozott ki módszert *Halminé Vissi Mária*, a KSH Győr-Sopron megyei Igazgatóságának közgazdász-csoportvezetője és *dr. Novák Zoltán*, a KSH Vas megyei Igazgatóságának osztályvezetője. Győr és Szombathely példáján elvégzett számításaik során a miskolcitol eltérő módszerüket egyfelől egy koncentráltabb mutató kiválasztása jellemezte (nyolc paramétert vettek figyelembe), másfelől az, hogy az egyes mutatók aggregálásánál nem pontszámokkal dolgoztak, hanem a mutatók nagyságrendje alapján, illetve azokat a győri és szombathelyi járás községeinek átlagához viszonyítva kísérelték meg az agglomerációs területek meghatározását. Tanulságos összehasonlításra adott lehetőséget, hogy mindkét városra nézve a miskolci módszer szerinti számításokat is elvégezték. A két megközelítés nem vezet ugyan teljesen azonos eredményre, de további vizsgálatra szorul annak megállapítása, hogy ez mennyiben a módszerbeli különbség és mennyiben az eltérő településszerkezet következménye.

A közigazgatási beosztástól eltérő városi övezetek kereskedelmi ellátása statisztikai vizsgálatának módszereivel foglalkozott Budapest példáján *Kirchner Gyula*, a KSH Fővárosi Igazgatóságának főosztályvezető-helyettese, majd a nagyobb vidéki városok infrastrukturális felszereltségéről, intézményeinek működéséről, az ezek vizsgálatával kapcsolatos statisztikai problémákról beszélt *dr. Molnár Lászlóné*, a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatóságának osztályvezető-helyettese, részletesen elemezve Debrecen helyzetét.

A város csoportosítások kérdésével foglalkozott korreferátumában *Faluvégi Albert*, a KSH csoportvezetője, és részletesen ismertette azokat a megoldásokat, amelyek a folyamatban levő nagyszabású településhálózati publikációs sorozatban alkalmazásra kerülnek.

A harmadik munkaülésen számos hozzászólás hangzott el a városstatisztika feladatait, illetve gyakorlati teendőit illetően.

MAGYAR SZAKIRODALOM

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN:

A TERMELEKENYSÉG ÉS HAJTÓERŐI

Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1975. 318 old.

A népgazdaság további sikeres fejlődésének kulcskérdése a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljesebb növelése s ennek egyik előmozdítójaként a munkatermelékenység emelkedésének meggyorsítása. *Falusné Szikra Katalin* könyve – amelyet *dr. Román Zoltán* lektorált – hasznos forrásmunkaként szolgál mind az elméleti közgazdászok,

mind a gyakorlati szakemberek számára e fontos gazdaságpolitikai kérdés problémáinak áttekintéséhez.

A szerző tanulmányának vizsgálati anyagát és levont következtetéseit öt fejezetben tárja az olvasó elé. A „Termelékenység emelkedése” című első fejezet azoknak a nemzetközi összehasonlításoknak gondolatmenetét és eredményeit ismerteti, amelyek segítségével a szerző az európai szocialista országok és egyes tőkés országok munkatermelékenységének növekedési üteme, illetve színvonala

közötti eltéréseket és alakulásuk jellegzetes tendenciáit vizsgálja.

Az európai szocialista országok 1950 és 1970 közötti fejlődésének felsorakoztatott adatai egyértelműen rávilágítanak arra, hogy 20 év alatt az említett országok közül hazánkban nőtt a leglassabban a munka termelékenysége mind az iparban, mind pedig népgazdasági szinten.

A szocialista országok és néhány tőkés ország fejlődésének összehasonlításakor a szerző elsősorban arra a kérdésre keres választ, hogy az eltérő fejlődési ütem következtében növekedett vagy csökkent-e a termelékenységi színvonaluk közötti távolság? Ez az összehasonlítás az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó öt országra, négy mediterrán országra és a hét európai KGST-országra terjedt ki az 1953., 1960. és 1968. évek adataira támaszkodva. A számítás során a szerző a termelési értéket egyöntetűen a bruttó hazai (belföldi) termék mutatószámával méri (1960. évi piaci áron, nyugat-európai vásárlóerejű dollárban értékelve), míg a munkaidő-ráfordítást a foglalkoztatott létszámmal fejezi ki.

Megállapítja, hogy az össznépgazdasági termelékenység szintjének relatív távolsága az EGK- és a KGST-országok között határozottan csökken. Az abszolút távolság viszont az ötvenes évek alatt is, de különösen a hatvanas években növekedett.

Hazánk és az EGK-országok közötti relatív távolság az ötvenes évek folyamán lényegében nem változott, a hatvanas években kissé csökkent. Az abszolút távolság mindkét időszakban nőtt. A KGST-országokhoz viszonyított relatív helyzetünk az ötvenes években erősen romlott. A hatvanas években ez a tendencia már nem folytatódott, a relatív távolság – az abszolút távolság növekedése mellett – stabilizálódott.

A népgazdaság két vezető ágazatában: az iparban és a mezőgazdaságban külön-külön vizsgálva a termelékenységi szint országok közötti eltérését, a szerző megállapítja, hogy a KGST-országok termelékenységi lemaradása a vizsgált EGK-országokhoz képest a mezőgazdasági termelékenység tekintetében jóval nagyobb, s míg az iparban a termelékenységi szint relatív különbségének jelentős csökkenése figyelhető meg (elsősorban az ötvenes években), addig a mezőgazdaságban ez a távolság még növekedett is.

Az ágazati struktúra szerepét a termelékenység növekedése és szintje szempontjából vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a termelékenységi szintnek a fejlett tőkés országokhoz való közelítését alapvetően nem a fő népgazdasági ágak közötti arányok módosítása útján – az ipar súlyának növelésével – érhetjük el, hanem az egyes fő népgazdasági ágakon belüli termelékenység-emelkedéssel. Ebben természetesen kifejezés-

re jut az ágazaton belüli termelési és termékstruktúra-változás hatása is.

A termelékenység színvonalának és növekedési ütemének kapcsolata nem tekinthető szorosnak, viszont az sem bizonyítható, hogy a fejlettség magasabb fokán a termelékenység növekedési ütemének csökkennie kellene.

A termelés és a termelékenység növekedésének szakaszosságát – elsősorban a KGST-tagországok fejlődése alapján – elemezve, a szerző arra a következtetésre jut, hogy a növekedési ütem szakaszos ingadozásai a beruházási folyamat egyenetlenségeire, erőteljes hullámzásaira vezethetők vissza. Az alapvető ok a beruházások időszakonként erőltetett, a népgazdaság teherbíró képességét meghaladó üteme és nem megfelelő szerkezete. (Utóbbira jellegzetes példa volt a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkek gyártó iparágak fejlesztésének háttérbe szorítása.) Ez a szakaszosság azonban a szocialista országokban egészen más jellegű, mint a tőkés országok gazdasági válságokkal terhelt, ciklikus fejlődése. A szocialista országokban ugyanis a növekedési ütem lassulását nem az összeresetnek a kínálattól való elmaradása idézi elő, inkább fordított a helyzet. A szakaszosság nem szükségszerű, hanem gazdaságpolitikai hibákból, a tervezés fogyatékoságaiból ered. Hazánk a KGST-országok között a leglassúbb termelékenységnövekedést érte el, ugyanakkor beruházásainál a legnagyobb az évenkénti ingadozás. Bár a szocializmusra vonatkozóan is utópia az ingadozásoktól teljesen mentes fejlődés, bizonyos, hogy a viszonylag egyenletes, nem túl nagy kilengéseket mutató fejlesztés lenne az előnyösebb.

Az eleven munka termelékenységének elemzése mellett a szerző kísérletet tesz az eleven és a tárgyiasult munka hatékonyságának együttes vizsgálatára is. Az ismert módszerek, mégpedig a költségvetés alapján alapuló hatékonyságvizsgálat, az ágazati kapcsolati mérleg felhasználása, a különböző (például a Cobb-Douglas-féle) termelési függvények, a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem egymáshoz viszonyított nagyságának vizsgálata, illetőleg az ún. korrigált termelékenységi mutató (a termelékenységi és az alaphatékonysági mutató szorzata) előnyeit és hátrányait mérlegelve a szerző az össztermelékenységi index: azaz a hatékonyság súlyozott átlagként való kiszámítása mellett dönt. Ehhez azonban a szokásostól eltérő súlyokat használ: a munkaerőben lekötött társadalmi munka „értékének” jellemzésére 63, a termelési eszközökben lekötött társadalmi munka „értékének” kifejezésére 37 százalékos arányt vesz alapul, ami a tárgyiasult munka súlyát a szokotthoz képest megnöveli.

A kapott eredmények tanúsága szerint az összhatékonyság valamennyi vizsgált KGST-

országban lényegesen lassabban növekedett, mint a munka termelékenysége. A hét ország közül a növekedés a leggyorsabb Romániában, a leglassúbb hazánkban és Bulgáriában. A fejlődés extenzív vagy intenzív jellegét tekintve, időszakonként és országonként elég gyakoriak a tendenciaváltások. Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy az 1955 és 1960, illetve az 1960 és 1965 közötti időszakokban kivétel nélkül mind a hét országban az extenzívebb fejlesztés került előtérbe: csökkent az összhatékonyság és növekedett a ráfordítások aránya. Az ezt követő ötéves periódusban viszont – Románia és Lengyelország kivételével – sikerült intenzívebbé tenni a növekedést.

A „Termelékenység tényezői” című második fejezetben a számos hatótényező közül a szerző egyrészt a beruházásokkal kapcsolatos tényezőkkel foglalkozik, amelyek a munka technikai felszereltségén keresztül jutnak érvényre, másrészt a beruházásokon kívüli tényezőkkel, amelyek együttes hatását az állóalapok hatékonysága fejezi ki. A szocialista országok technikai felszereltségének fejlődését az jellemezte, hogy nemcsak az egyes ágakon belül volt gyors a növekedés, hanem nagymértékben megnőtt azoknak az ágazatoknak a súlya, amelyekben a munka technikai felszereltsége a népgazdasági átlagot meghaladja.

A szerző arra a kérdésre keres választ, hogy milyen szerepet játszott a technikai felszereltség növekedése a szocialista országok termelékenysége növekedési ütemének különbségeiben? Ennek megállapításához az egy lakosra számított nemzetijövedelem-növekményt a következő szorzótényezőkre bontja: a lakosság száma és a munkaképes korú népesség aránya, az összes foglalkoztatottak aránya a munkaképes korú népességben, a termelő szférában foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz képest, a munka technikai felszereltsége, a termelő állóalapok hatékonysága.

Első lépésként országonként kiszámítja az egyes tényezők hozzájárulását az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem növekedéséhez (a növekményfelbontás logaritmikus módszere alapján). Második lépésként a hozzájárulásokat (arányokat) százalékpontokban fejezi ki, és megállapítja minden tényező hozzájárulásának országok közötti különbségét.

A számítás eredményeiből arra lehet következtetni, hogy hazánk és a többi vizsgált szocialista ország növekedési ütemének különbségében meghatározó szerepe van a technikai felszereltség növekedési különbségének. Az állóalapok hatékonysága és a növekedési ütem országok közötti különbségei között érdemleges kapcsolat nem mutatható ki.

Az egy foglalkoztatottra jutó villamosenergia-felhasználás szintje, illetve más mutatók

alapján végzett vizsgálatok tapasztalatai is abban foglalhatók össze, hogy a magyar ipar kedvezőtlen termelékenységi szintjének egyik fő oka a termelő berendezések alacsony aránya, viszonylag kis teljesítőképessége, korszerűtlensége. Ez többnyire nem úgy értendő, hogy a gépek mellett dolgozó munkás van technikailag rosszul ellátva, hanem hogy aránytalanul sok munkás dolgozik gépek nélkül vagy alig gépesített kisegítő folyamatokban. A beruházások, a technikai felszereltség növekedése azonban csak akkor hozza meg a várt hatást, ha az egyéb tényezők: a munkaerő képzettségi színvonala, a termelési folyamat szervezése és a berendezések kihasználása is megfelelően fejlődik.

A „Termelékenység növekedésének hajtóerői” című fejezet elsősorban az anyagi ösztönzéssel elérhető hatás és az ellentétesen ható tényezők sokoldalú elemzésével foglalkozik. Egyértelmű, hogy az anyagi érdekeltiségnek az alapvető munkatevékenységhez kell kapcsolódnia. A termelékenység növelésére ösztönzés azonban a szerző véleménye szerint nem valósítható meg a vállalati bérszínvonal-növekedésnek a nyereséghez vagy a vállalati termelékenység alakulásához kötésével. A megoldást a központilag kialakított bértarifa-rendszeren belül az egyéni, illetve a csoportos munkadíjazás javításában kell keresni. Emellett egyre erősödik a dolgozók igénye az – anyagi ösztönzéssel párosuló – erkölcsi elismerés iránt is.

A termelékenységnövelés tágabban értelmezett hajtóerői közül „A gazdasági környezet” című fejezet a termelési tényezők értékelésének problémakörét, illetve a gazdasági verseny és a nemzetközi munkamegosztás szerepét veszi vizsgálat alá. A munkaerő „mesterséges olcsóságát” a szerző a költség-szerkezet módosításával látja megoldhatónak. Nagy jelentőséget tulajdonít emellett a termelékenység emelése szempontjából is a verseny hazai és nemzetközi méretű kibontakozásában, valamint a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódásban rejlő lehetőségek jobb kiaknázásának.

Az utolsó, „A munka öröme” című fejezet a Taylor-rendszert bírálja, és a munka egyhangúságának csökkentését szolgáló korszerű üzemszervezési megoldások széles skálájával ismerteti meg az olvasót.

Hasznos tájékoztatást nyújtanak végül a tanulmányhoz csatolt függelékek, amelyek az európai szocialista országok iparszerkezetének a hatvanas években végbement változásait, a népgazdasági hatékonyság mérési módszereit, valamint a szerzőnek egy fogyasztásorientált számításáról készült beszámolóját ismertetik.

Tűű Lászlóné dr.

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dícséret. Hazánk felszabadulása 30. évfordulójának méltó megünneplése és a Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának előkészítése érdekében a Központi Statisztikai Hivatalra háruló feladatok végrehajtása során végzett kiemelkedően gondos munkájuk elismeréseként *elnöki dícséretben* részesültek a Hivatal és a Statisztikai Kiadó Vállalat következő dolgozói:

dr. Andorka Rudolf, a Társadalomstatisztikai főosztály osztályvezetője, *Baksay István*, a Statisztikai Kiadó Vállalat művezetője, *Barta Barnabás*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya vezetője, *Blum Sándorné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat könyvkötője, *Bogár Imre*, a Statisztikai Kiadó Vállalat grafikus, *Buldakov Mihályné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat szakmunkása, *Császár Józsefné*, a Tájékoztatási főosztály főelőadója, *Dongó Jánosné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat könyvkötője, *Einöder Antal*, a Statisztikai Kiadó Vállalat művezetője, *Éltető Ödön*, a Közgazdasági főosztály osztályvezető-helyettese, *Fóti János*, a Népesedésszatisztikai főosztály csoportvezetője, *Gálig Ferencné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat telepvezetője, *Gráth Ferencné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat composer szerzője, *Gyurfina Éva*, a Tájékoztatási főosztály főelőadója, *dr. Héja László*, a Tájékoztatási főosztály vezetője, *Herter Hilda*, a Tájékoztatási főosztály főelőadója, *Holka Gyula*, a Tájékoztatási főosztály főosztályvezető-helyettese, *dr. Horváth Zoltánné*, a Közgazdasági főosztály csoportvezetője, *Kántor Ernőné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat művezetője, *Kerekes Ottóné*, a Tájékoztatási főosztály osztályvezetője, *Kiss Gézőné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat művezetője, *Komlós Pálné*, a Tájékoztatási főosztály osztályvezetője, *Kósa Ferenc*, a Statisztikai Kiadó Vállalat csoportvezetője, *Kovács Jánosné*, a Területi Statisztikai főosztály csoportvezetője, *Kovács Mihály*, a Tájékoztatási főosztály csoportvezetője, *Kovács Tibor*, a Területi Statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettese, *Lavrancsik József*, a Statisztikai Kiadó Vállalat gépmestere, *Lehel Zsuzsanna*, a Tájékoztatási főosztály főelőadója, *Maglay Mihály*, a Statisztikai Kiadó Vállalat composer

szerkesztője, *dr. Marton Zoltán*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya osztályvezetője, *dr. Miltényi Károly* statisztikai főtanácsos, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya osztályvezetője, *Nagy Elek*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya csoportvezetője, *Pártos Judit*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya osztályvezető-helyettese, *Pongrácz Zoltánné*, a Területi Statisztikai főosztály főelőadója, *Puky Erzsébet*, a Közgazdasági főosztály főelőadója, *Raskó József* statisztikai főtanácsos, a Területi Statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettese, *Simon Imréné*, a Népesedésszatisztikai főosztály csoportvezetője, *Szabó Emilné*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya osztályvezető-helyettese, *dr. Szabó László*, a Közgazdasági főosztály csoportvezetője, *Szehr György*, a Statisztikai Kiadó Vállalat könyvkötője, *Szép Imre*, a Statisztikai Kiadó Vállalat gépmestere, *dr. Tanai Jánosné*, a Közgazdasági főosztály főelőadója, *Tasnádi András*, a Statisztikai Kiadó Vállalat osztályvezetője, *Themleitner Lászlóné*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya csoportvezetője, *Tóth Mátyás*, a Statisztikai Kiadó Vállalat szakmunkása, *Varga Lajosné*, a Népesedésszatisztikai főosztály osztályvezető-helyettese, *Vidák Lajosné*, a Statisztikai Kiadó Vállalat könyvkötője, *dr. Vukovich György*, a Társadalmi Szolgáltatások Statisztikai főosztálya főosztályvezető-helyettese.

A Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerének (FEOR) kidolgozása, valamint a munkásosztály rétegződése statisztikai megfigyelési rendszerének továbbfejlesztése terén végzett kiemelkedő munkájuk elismeréseként a Központi Statisztikai Hivatal alábbi dolgozói *elnöki dícséretben* részesültek:

Babarczy Lászlóné, a Társadalomstatisztikai főosztály főelőadója, *dr. Kepecs József*, a Népesedésszatisztikai főosztály főosztályvezető-helyettese, *Nagy Istvánné*, a Népesedésszatisztikai főosztály osztályvezetője, *Sárdi Endre*, a Népesedésszatisztikai főosz-

tály osztályvezető-helyettese, *Somogyi Miklós*, a Közgazdasági főosztály osztályvezetője, *Szekeres Lászlóné*, a Társadalomstatistikai

főosztály előadója, *dr. Zafir Mihály*, a Közgazdasági főosztály főosztályvezető-helyettese.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

KGST-értekezlet Berlinben. A KGST-országok statisztikus szakértői 1975. március 24. és 28. között Berlinben ülést tartottak. Az értekezleten a tagországok ipari és mezőgazdasági termelésének összehasonlítását tartalmazó beszámolók tervezetét vitatták meg. Az ülésen részt vevő magyar delegáció vezetője, *dr. Szilágyi György*, a KSH osztályvezetője, tagjai *dr. Tűű Lászlóné*, a KSH osztályvezetője, *Szikszai Istvánné*, a KSH osztályvezetője, *Szaton Rudolf*, a KSH osztályvezető-helyettese és *Szemeréné Garzó Judit*, a KSH főelőadója voltak.

Unnapi tudományos ülés a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából 1975. április 21–22-én kétnapos ünnepi tudományos ülészeket tartottak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az Egyetemi Tanács és a Magyar Közgazdasági Társaság rendezésében.

A konferenciát *Berend T. Iván*, az Akadémia levelező tagja, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora nyitotta meg. Ezután *Huszár István*, a Minisztertanács elnökhelyettese, az MSZMP Központi Bizottságának tagja tartott előadást „Három évtized néhány tanulságáról” címmel. Az ülészek résztvevői ezt követően négy szekcióban tanácskoztak a gazdasági struktúra, a gazdasági növekedés; a tervezési módszerek fejlődése; Magyarország világgazdasági kapcsolatai és a szocialista vállalat funkciói, a népgazdaság vállalati struktúrája témákról.

Kitüntetés. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a közgazdaságtudomány fejlesztésében, a tudományos oktató káderek képzésében szerzett érdemeiért 60. születésnapja alkalmából *T. V. Rjabuskint*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagját, a *Vesztnik Sztatisztiki* szerkesztő bizottságának tagját a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel tüntette ki.

(*Vesztnik Sztatisztiki*. 1975. évi 2. sz.)

Nemzetközi szimpozium Pozsonyban. A pozsonyi Számítástechnikai Kutató Központ 1974 decemberében „Előrejelzési modellek '74” címmel nemzetközi szimpoziumot rendezett a szocialista országokban folyó elméleti kutatások és gyakorlati alkalmazások ismertetése céljából. Az első hasonló tárgyú szimpozium szintén Pozsonyban volt, 1971 decemberében.

A szimpoziumon 97 meghívott vett részt a szocialista országok különböző tudományos és kutató intézeteinek, egyetemeinek stb. képviselőitében. Az öt plenáris ülésen elhangzott előadások a következő főbb témákat ölelték fel:

1. A kapcsolatok elemzésének elméleti alapjai a gazdasági mutatók rendszerében.
2. Komplex előrejelzési ökonometriai modellek alkalmazása a szocialista országokban.
3. Ökonometriai típusú előrejelzési részmodellek alkalmazása a szocialista országokban.
4. A nem termelő fogyasztás ökonometriai elemzése és előrejelzése.
5. A trend és a szezonális elemzési módszerei az idősorokban.

Magyar részről *Freschl György*, *Hulyák Katalin* és *Kotász Gyuláné*, a KSH Ökonometriai Laboratóriumának munkatársai és *Zeisler József*, a KSH főelőadója vettek részt a szimpoziumon. *Hulyák Katalin* „Az M-4. modell struktúrája és eredményei” címmel előadást tartott.

Hírek a Magyar Közgazdasági Társaság életéből. Az MKT Választmánya 1975. február 28-án *dr. Csikós-Nagy Béla* államtitkárnak, az MKT elnökének vezetésével ülést tartott. Az ülésen megemlékeztek *Háy László* akadémikusról, a Választmány közelmúltban elhunyt tagjáról, és a Választmány tagjai sorába választották *dr. Antalóczy Albertet*, az MSZMP Komárom megyei Bizottsága titkárát, *Ternyák Benőt*, az ÁFOR Vállalat vezérigazgatóját és *dr. Ziermann Margitot*, az Országos Terhivatal főelőadóját.

Dr. Garamvölgyi Károly főtítkárról szóbeli kiegészítést adott az elnökségi beszámolóhoz, melyben értékelte az MKT 1974. évi tevékenységét.

A választmány határozatot hozott az MKT által alapított Közgazdász Díj és Széchenyi Emlékérem odaítéléséről a Társaságban végzett tevékenység elismeréséül. Az Emlékéremmel kitüntetettek között szerepel *Ormós Zsolt*, a Gazdaságkutató Intézet tudományos munkatársa, a Matematikai–Közgazdasági Szakosztály titkára.

Az MKT Komárom megyei Szervezetének Statisztikai Szakosztálya 1975. március 4-én tartotta alakuló ülését. A Szakosztály céljáról és feladatairól *Berzovay István*, a Központi Statisztikai Hivatal Komárom megyei Igazgatóságának vezetője, a Szakosztály elnöke, a

munkatervről *Gerlei János*, a KSH Komárom megyei Igazgatóságának osztályvezetője, a Szakosztály titkára adott tájékoztatást. Az alakuló ülésen „A statisztikai törvény jelentősége, alkalmazása az információ-rendszerben” címmel *Botka Zoltán*, a KSH Adatgyűjtés-koordináló főosztályának főosztályvezető-helyettese tartott előadást.

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Statisztikai Informatikai Szekciója 1975. március 5-én vitaülést tartott a Kossuth Klubban. A vitaülésen először *Pesti Lajos*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a Szekció elnöke szólalt fel, megnyitó beszédében ismertette a Szekció programját. A napirend második pontja *Zeisler Józsefnek*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadójának beszámolója volt a vállalati számjelrendszerek országos alkalmazásának egyes külföldi tapasztalatairól, végül hozzászólások hangzottak el.

Az ülésen *dr. Horváth Gyula*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője elnökölt.

Az MKT Statisztikai Szakosztályának Informatikai Szekciója 1975. április 8-án előadóülést rendezett, melyen *dr. Kovacsics József* tanszékvezető egyetemi tanár elnökölt. Az ülésnek két napirendi pontja volt. *Aranyi Attila*, a KSH Számítástechnikai Igazgatóság igazgatóhelyettese ismertette a szovjet állami statisztika automatizált rendszere (ÁSZGSZ) célkitűzéseit és fejlesztési terveit. Ezután *dr. Dörnyei József*, a KSH osztályvezetője tartott előadást a svéd államigazgatási információ-rendszer fejlesztéséről. Az előadásokat vita követte.

Az MKT Statisztikai Szakosztályának Nemzetközi Statisztikai Szakcsoportja 1975. április 10-én ülést tartott. A vitaindító előadást *dr. Újhelyi Tamás*, az Agrárgazdasági Kutató Intézet osztályvezetője tartotta „Hollandia élelmiszer-gazdasága a nemzetközi munkamegosztásban és ennek tanulságai” címmel. Az előadást követő vitát *dr. Drechsler László* statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője vezette.

Új statisztikai hivatali vezető. *Dr. Sylvia Ostry*, a Kanadai Statisztikai Hivatal elnöke megvált hivatalától, és a Fogyasztási és Kooperációs Ügyek miniszterhelyettese lett. Utódaul 1975. február 20-i hatállyal *dr. Peter A. Kirkhamot*, a Hivatal eddigi elnökhelyettesét nevezték ki.

Előadás. Az Országos Közegészségügyi Intézet 1975. március 25-én tudományos ülést rendezett. Az ülésen *dr. Máda Lajos* tartott

előadást „Közegészségügyi–járványügyi viszonyok a fővárosban Pest, Buda, és Óbuda egyesítése idején” címmel.

A Bureau of the Census új kiadványa. Az Egyesült Államok Népeségösszeírési Hivatala (Bureau of the Census) 1974 augusztusában terjedelmes monográfiát adott ki „Az Egyesült Államok népessége, trendek és kilátások 1950-től 1990-ig” címmel. A kiadvány az 1974. augusztus 19. és 30. között tartott bukaresti Népesedési Világkonferencia egyik előkészítő anyaga volt. A hét nagy fejezetből az első öt a történelmi hátteret mutatja be, a hatodik a népesedés alakulását vizsgálja az utóbbi években, a hetedik fejezet pedig tartalmi összefoglalást ad.

A mű elemzi az Egyesült Államok népességének növekedését az utóbbi két évtizedben, és előrejelzéseket tartalmaz az elkövetkező két évtizedre. Összehasonlítja a vidéki és a városi népesség számában történt változásokat, és részletezi a vándorlás szerepét a nagyvárosok népességének alakulásában. Bemutatja a termékenység területén észlelt különbségeket a különböző etnikai és társadalmi–gazdasági csoportokba tartozó nőknél. A munkaerőhelyzetet nemek, nemzetiség, vallás és egyéb szempontok szerint vizsgálja.

A monográfia része annak az 57 jelentésnek, melyet a CICRED-del (Committee for International Coordination of National Research in Demography) együttműködő országok készítenek. (A magyar demográfiai monográfia, melynek szerzője *dr. Szabady Egon* – mint arról már hírt adtunk – *The Population of Hungary* címmel jelent meg.)

(*Statistical Reporter*. 1974. évi 3. sz.)

Új történeti demográfiai kiadvány. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének új kiadványa „Historisch-demographische Mitteilungen; Communications de démographie historique (Történeti demográfiai közlemények)” címmel jelent meg. A kétnyelvű kiadvány szerkesztője *dr. Kovacsics József* tanszékvezető egyetemi tanár, a lektorálás *dr. Thirring Lajos* c. egyetemi tanár, a KSH ny. főosztályvezető-helyettesének munkája. A kiadvány szerzői között szerepel többek között *dr. Horváth Róbert*, tanulmányának címe „Zur Erinnerung von Gusztáv Thirring (1861–1941) mit spezielle Rücksicht auf historische Demographie (Thirring Gusztáv, 1861–1941, emlékére, különös tekintettel a történeti demográfiára), és *dr. Kovacsics József*, aki tanulmányában Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Balatonyörök és Csereszegtomaj települések történetével foglalkozik.

Magyar statisztikai zsebkönyv, 1975. A Központi Statisztikai Hivatal kiadásában megje-

lent zsebkönyv hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából rövid áttekintést ad a felszabadulás utáni társadalmi–gazdasági fejlődés főbb adatairól. A kiadvány további fejezetei hagyományos szerkezeti felépítésben tartalmazzák Magyarország társadalmi–gazdasági, egészségügyi, szociális és kulturális életének legfontosabb jellemzőit az 1974. évre. A magyar statisztikai zsebkönyv orosz, angol, német és spanyol nyelven is megjelent.

(Magyar statisztikai zsebkönyv 1975. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1975. 376 old.)

Kiadvány. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatának Statisztikai módszerek – Témadokumentáció c. sorozatában megjelent *dr. Nagy Sándor*: A gazdasági előrejelzés irodalma című tanulmánya. A kötet a gazdasági előrejelzés témakörének legfontosabb szakirodalmi publikációjáról nyújt tartalmi ismertetést. A bemutatott és idézett művek segítségével végigkísérhetők a gazdasági előrejelzés fejlődésének főbb állomásai. A kiadvány a következő nagyobb fejezetekre oszlik: I. A barométerkorszak előzményei. II. Előrejelzés a multiplikátor elv alapján. III. Gazdasági előrejelzés a második világháború után. IV. Nagy távlatú, komplex jövőkutató.

(*Dr. Nagy Sándor*: A gazdasági előrejelzés irodalma. Statisztikai módszerek – Témadokumentáció 6. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Igazgató: *dr. Dányi Dezső*. A sorozatot szerkeszti: *dr. Hajdú Elemérné*. Lektorálta: *dr. Kovács Géza* és *Nyilas András*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest. 1974. 76. old.)

A Gazdaság, a Magyar Közgazdasági Társaság gazdaságpolitikai folyóirata Világkongresszusi különszámot jelentetett meg, mely a Budapesten 1974. augusztus 19. és 24. között megrendezett IV. Közgazdász Világkongresszuson elhangzott előadásokból ad összeállítást, összefoglalót közöl az előadásokat követő vitákról és a kongresszus munkaprogramjáról.

A különszám a következő előadásokat tartalmazza:

- Fock Jenő megnyitó beszéde.
- Csikós-Nagy Béla*: 25 éves a Nemzetközi Közgazdasági Társaság.
- Fritz Machlup*: A gazdasági integráció.
- O. Bogomolov*: Nemzetközi integráció tervezés útján és a piac segítségével.
- Bognár József*: Az integráció társadalmi–politikai és intézményi aspektusai.
- Alexander Lamfalussy*: A monetáris integráció problémái és kilátásai.
- Pierre Uri*: Iparpolitika és a multinacionális vállalatok.
- Biugu Mutharika*: Multinacionális vállalatok a regionális integrációban.
- Jerzy Mycielski* – *Witold Trzeciakowski*: A nemzetközi piaci egyensúly tervezése.

Az „Informacionnűj bjulleten’ po sztatistike”, a KGST Titkársága folyóiratának 1974.

évi 2. száma bevezető cikkében a Mongol Népköztársaság statisztikai szolgálatának 50 éves jubileumával foglalkozik, és ismerteti a mongol statisztika időszerű feladatait.

„A statisztikai módszertani kérdések” rovat cikkei a nemzetijövedelem-számítások, a népgazdasági és ágazati kapcsolati mérlegek kidolgozása, az ökonometriai módszerek alkalmazása, valamint a lakosság életkörülményeit jelző mutatószámok rendszere témákkal kapcsolatos kérdéseket elemzik.

„A statisztikai munka szervezése” rovat tanulmányai a különböző szocialista országokban folyó statisztikai tevékenységről adnak tájékoztatást.

Helyet kaptak a folyóiratban a statisztikai információ automatizált feldolgozásával kapcsolatos cikkek. Végül hírek és tájékoztató közlemények, valamint statisztikai irodalomjegyzék zárja a folyóirat 1974. évi 2. számát.

A Statisztikai Időszaki Közlemények sorozat új kötetei:

Ipari adatok 1974. II. negyedév. (Összeállította a KSH Iparstatisztikai főosztálya *Nyitrai Ferencné dr.* vezetésével. Szerkesztette: *Jely Endre*. Főmunkatárs: *Táborosi Jánosné*. Statisztikai Időszaki Közlemények 327. (1974/13.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 94 old.)

A fogyasztási árak változása a lakosság főbb rétegeinél 1973-ban és 1974. I. félévében. (Készült a KSH Közgazdasági főosztályán. Statisztikai Időszaki Közlemények 328. (1974/14.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 80 old.)

Belkereskedelmi és idegenforgalmi adatok 1974. II. negyedév. (Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya *dr. Pálos István* vezetésével. Szerkesztette: *Pintér Tibor*. Főmunkatárs: *Bézi Erzsébet*. Statisztikai Időszaki Közlemények 329. (1974/15.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 94 old.)

Közlekedési és hírközlési évkönyv 1973. (Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya *dr. Pálos István* vezetésével. Szerkesztette: *Szabó Ottó*. Főmunkatárs: *Kovács Dezső*. Statisztikai Időszaki Közlemények 330. (1974/16.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 248 old.)

Beruházási-építőipari adatok 1974. I–II. negyedév. (Összeállította a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztálya. Szerkesztette: *dr. Tar József*. Statisztikai Időszaki Közlemények 331. (1974/17.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 235 old.)

Mezőgazdasági adatok 1974. II–III. (Készült a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztályán. Statisztikai Időszaki Közlemények 332. (1974/18.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 250 old.)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ARROW, K. J.:

KORLATOZOTT ISMERETEK ÉS GAZDASÁGI ELEMZÉS

(Limited knowledge and economic analysis.) –
The American Economic Review. 1974. március. 1–10.
p.

A tanulmány *Kenneth J. Arrow-nak*, az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökének a Társaság 1973 decemberében New Yorkban tartott ülésén elhangzott előadását tartalmazza.

Arrow szerint gazdasági ismereteink hiányossága abból származik, hogy nem tudjuk felmérni, modellezni azt a „bizonytalan közeget”, amelyben a gazdasági tényezők működése lezajlik, holott az utóbbi 25 évben, és főleg az elmúlt tíz év folyamán a közgazdászok részéről elég határozott érdeklődés nyilvánult meg ebben az irányban.

Arrow fejtegetéseiben a neoklasszikus elmélet két különböző, egyébként erősen vitatható és vitatott fogalmából indul ki. Az egyik fogalom az optimumkritérium, amely az egyes gazdasági egységek viselkedését meghatározott korlátozó feltételek mellett irányítja (amint például egy mikroszintű termelési függvényben vagy a cserearány-mutatókban kifejezésre jut). A másik fogalom az egyensúlyi feltételek között megvalósuló piac, ahol már az egyedi döntések aggregátumáé a döntő szerep, és ahol az egyes gazdasági egységeknek az optimum elérést célzó döntéseit, cserearány-feltételeit szükségképpen addig módosítják, míg az aggregált kereslet és az aggregált kínálat ki nem egyenlítődik. A továbbiakban Arrow néhány olyan gazdasági problémát említ, amelyek megoldására a neoklasszikus elmélet nem alkalmas, illetve olyan reális tényeket, amelyek a piaci egyensúly feltételezésével nem férnek össze. Ilyenek szerinte a munkanélküliség visszatérő periódusai vagy például egy országon belüli régiók, illetve egyes országok egymástól jelentősen különböző fejlettsége. Fejtegetéseinek lényege ebben a vonatkozásban az, hogy ha az egyes országok különböznek termelésük fejlettségét illetően, akkor az egyes gazdasági egységek, vállalatok optimumfeltételei is igen különbözők, ami az optimumelv

átfogalmazását teszi szükségessé. Itt lép be a gondolati komplexumba a technikai fejlettség kérdése és az utóbbit meghatározó tudományos ismeretek kérdése. Az egyes gazdasági alanyok optimumkritériuma tehát nem önmagában adott, exogén tényező, hanem – egyéb tényezők mellett – technikai fejlettségtől és ismeretektől függő, endogén változó.

A piaccal kapcsolatos fogalmak átgondolása, átértékelése lényegesen nehezebb feladat. Arrow véleménye az, hogy amennyiben egy elmélet elfogadhatóságát azzal mérjük, hogy mennyiben tudja a jelenségeket előre jelezni vagy értelmezni, akkor a feltételezett, illetve posztulált egyensúlyi piac, alkalmasabb modell híján, továbbra is megfelelő vizsgálati eszköz lehet. Fejtegetéseit itt további fogalmak vizsgálatával bővíti; az egyik az ár szerepe, a másik az információk gazdaságossága. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági egységnek például a termelésre, értékesítési lehetőségekre stb. vonatkozólag tájékozottnak kell lennie. Az információszerzés gyakran nehéz és költséges feladat. Itt felbecsülhetetlen a piac szerepe, minthogy az esetek többségében az elsőrendűen szükséges információk általában mind össze vannak sűrítve a piaci árban. A tájékoztatásnak ez a leggazdaságosabb eszköze. Arrow ugyancsak azt is elismeri, hogy a tervgazdálkodás egyre inkább szükségessé teszi, hogy ne csak árak, hanem volumenek, termelt mennyiségek tekintetében is tájékozottak legyünk. Ezt a modern számítógép adta lehetőségek nagymértékben elő is segítik.

A gazdasági ismeretek további korlátait jelenti, hogy a jövőbeli értékesítési viszonyokról az ár sem képes tájékoztatni, minthogy a jövőbeli keresleti és kínálati viszonyok, amelyek hatására az ár kialakul, ismeretlenek. Nincs, illetve nem is képzelhető el olyan piac, amelyen a gazdasági egységek *jövőbeli* döntései egyenlítődnének ki. Ennek elsősorban az lehet a következménye, hogy a saját optimumát kereső gazdasági egység a szükséges információ híjával marad, s döntéseit bizonytalan környezetben kell meghoznia. Ebben a helyzetben először is a kockázat csökkentésére fog törekedni, másrészt bizo-

nyos események bekövetkezési valószínűsége irányában fog tájékozódni: ebben sokat segíthet a korszerű ökonometriai eszköztár, az időben késleltetett változók hatásának felmérése és a Bayes-elmélet alkalmazása. Modern gazdasági rendszerekben valóságos információelőállító és -feldolgozó ipar működik; maga az információ is úgy tekinthető, mint áru, amelynek előállításában a hivatalos statisztika és az állami szervek is kiveszik részüket.

Az a tény, hogy a jövőbeli árak és mennyiségek bizonytalansága folytán a várható árkeresletről és -kínálatról nincsenek pontos ismereteink, nem jelenti azt, hogy például a tőkejavak irányában ne tájékoztatna bennünket a tőkejavak segítségével előállítható termék iránti kereslet. Végül Arrow azt a következtetést vonja le, hogy ha bizonyos piacokat (például a fogyasztási javak piaca) illetően rendelkezünk némi információval, ez növelheti más piacokra (például a tőkejavak piaca) vonatkozó tájékozottságunkat is. Foglalkozik a kontingens-piacokkal is (azokat a piacokat nevezi így, ahol a jövőbeli tranzakcióka nézve megegyezés jön létre anélkül, hogy az árat vagy a mennyiséget pontosan megjelölnék). Felfogása szerint ezeken a piacokon egyrészt olyan ügyletek bonyolódhatnak, amelyek csak technikai újítások esetén kerülhetnek sorra; más ügyletek viszont csak akkor valósulnak meg, ha ilyen újítások nem történtek. Ilyen értelemben a bizonytalanság fogalma is megváltozik, sőt éppen a tranzakciók egyik elemévé válik.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

DOLINSKI, U. – ZIESING, H. J.:
AZ ENERGIA VILÁGPIACÁNAK JELENLEGI
HELYZETE ÉS VÁRHATÓ FEJLŐDÉSE

(Gegenwärtige Lage und künftige Entwicklung des Welt-Energiemarktes.) – *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*. 1974. 4. sz. 287–298. p.

A világ energiafelhasználásának szénegyenértékben kifejezett mennyisége az 1960. évi 4,6 milliárd tonnáról 1973-ban 8,2 milliárd tonnára emelkedett és ebből az olaj aránya az 1960. évi 35 százalékkal szemben 47 – sőt Nyugat-Európában – 58 százalék volt. A felhasznált olajnak csaknem fele a közel-keleti és észak-afrikai országokból származott, és ezek az országok rendelkeznek a világ ismert nyersolajkészletének csaknem 70 százalékával. Nyugat-Európa, Japán és az Egyesült Államok olajszükségletének közel 60 százalékát az évtized végén Közel-Keletről kell fedezni. A fejlett ipari országok „olajhiánya” a tervezett szükséglettel szemben 1973-ban meghaladta az 1 milliárd tonnát, és ez 1980-ig valószínűleg megkétszereződik. Ma még nem látható előre, hogy a közel-keleti és észak-afrikai olajexportáló államok kulcshelyzete s

az olaj világpiacán 1973. október óta bekövetkezett változások milyen hatással lesznek a fejlett ipari és a fejlődő országok gazdaságának alakulására.

A világ jelenlegi feszült energiahelyzetét előidéző tényezők között első helyen szerepel az Egyesült Államok elhibázott energiagazdálkodási árpolitikája: az energiaigények gyors emelkedése ellenére az Egyesült Államok hatóságai az árakat – így például a földgáz árát – alacsonyan tartották, ugyanakkor elmaradtak az új lehetőségek feltárását és kiaknázását, erőművek és finomítók építését célzó beruházások, környezetvédelmi okokból pedig számos szénbányaüzemet bezártak. Ennek következtében 1970 óta jelentősen megnövekedett az amerikai kereslet az ásványolajtermékek iránt.

Az energiaválság másik oka az Olajexportáló Országok Szervezetében (Organization of Petroleum Exporting Countries = OPEC) tömörült és politikai-gazdasági helyzetük fontosságára ébredt országoknak az 1970-es évek elejétől mindinkább egységes fellépése a nemzetközi olajkonszernekkel és közvetlenül a fogyasztó országokkal szemben is. Az 1960. szeptember 9–14-i bagdadi konferencián Irak, Irán, Kuwait, Qatar, Szaúd-Arábia és Venezuela részvételével létesült, majd később Líbia, Indonézia, Abu Dabi, Algéria és Nigéria csatlakozásával bővült szervezetnek sikerült érvényesítenie az 1971. évi teheráni és tripoliszi, majd az 1972. évi genfi és New York-i megállapodásokban kifejezésre juttatott követeléseiket.

A fejlett ipari államok, miközben energia-szükségletük fedezésére egyre növekvő méretű importra szorultak a szilárd tüzelőanyagokat helyettesítő olcsóbb folyékony energiahordozókból, és ezzel mindinkább függő viszonyba kerültek a néhány nagy közel-keleti olajexportáló országgal, nem tettek semmi olyan intézkedést, ami ezt a függőséget enyhítette volna.

Az olajválság következményei egyrészt mennyiségi tekintetben, másrészt az árak vonatkozásában jelentkeztek.

Annak hatására, hogy 1973 decemberében és 1974. első negyedében az előre becsült szükségletnél mintegy 10 százalékkal kevesebb nyersolaj került a világ energiapiacára, Nyugat-Európa, Japán és az Egyesült Államok kormányzatai szükségállapot jellegű gyors intézkedéseket (forgalmi sebességkorlátozásokat stb.) léptettek életbe. A rövid távon ható takarékosági rendszabályokon kívül kísérletet tettek az olajnak más energiahordozókkal való helyettesítésére is.

Az olajválság mennyiségi problémái ösztönzést adtak egyrészt már ismert, de a magas kitermelési költségek miatt gazdaságtalannak minősített olajtelepek kiaknázására, másrészt új lehetőségek felkutatására a világ „bizton-

nyos események bekövetkezési valószínűsége irányában fog tájékozódni: ebben sokat segíthet a korszerű ökonometriai eszköztár, az időben késleltetett változók hatásának felmérése és a Bayes-elmélet alkalmazása. Modern gazdasági rendszerekben valóságos információelőállító és -feldolgozó ipar működik; maga az információ is úgy tekinthető, mint áru, amelynek előállításában a hivatalos statisztika és az állami szervek is kiveszik részüket.

Az a tény, hogy a jövőbeli árak és mennyiségek bizonytalansága folytán a várható árkeresletről és -kínálatról nincsenek pontos ismereteink, nem jelenti azt, hogy például a tőkejavak irányában ne tájékoztatna bennünket a tőkejavak segítségével előállítható termék iránti kereslet. Végül Arrow azt a következtetést vonja le, hogy ha bizonyos piacokat (például a fogyasztási javak piaca) illetően rendelkezünk némi információval, ez növelheti más piacokra (például a tőkejavak piaca) vonatkozó tájékozottságunkat is. Foglalkozik a kontingens-piacokkal is (azokat a piacokat nevezi így, ahol a jövőbeli tranzakcióka nézve megegyezés jön létre anélkül, hogy az árat vagy a mennyiséget pontosan megjelölnék). Felfogása szerint ezeken a piacokon egyrészt olyan ügyletek bonyolódhatnak, amelyek csak technikai újítások esetén kerülhetnek sorra; más ügyletek viszont csak akkor valósulnak meg, ha ilyen újítások nem történtek. Ilyen értelemben a bizonytalanság fogalma is megváltozik, sőt éppen a tranzakciók egyik elemévé válik.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

DOLINSKI, U. – ZIESING, H. J.:
AZ ENERGIA VILÁGPIACÁNAK JELENLEGI
HELYZETE ÉS VÁRHATÓ FEJLŐDÉSE

(Gegenwärtige Lage und künftige Entwicklung des Welt-Energiemarktes.) – *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*. 1974. 4. sz. 287–298. p.

A világ energiafelhasználásának szénegyenértékben kifejezett mennyisége az 1960. évi 4,6 milliárd tonnáról 1973-ban 8,2 milliárd tonnára emelkedett és ebből az olaj aránya az 1960. évi 35 százalékkal szemben 47 – sőt Nyugat-Európában – 58 százalék volt. A felhasznált olajnak csaknem fele a közel-keleti és észak-afrikai országokból származott, és ezek az országok rendelkeznek a világ ismert nyersolajkészletének csaknem 70 százalékával. Nyugat-Európa, Japán és az Egyesült Államok olajszükségletének közel 60 százalékát az évtized végén Közel-Keletről kell fedezni. A fejlett ipari országok „olajhiánya” a tervezett szükséglettel szemben 1973-ban meghaladta az 1 milliárd tonnát, és ez 1980-ig valószínűleg megkétszereződik. Ma még nem látható előre, hogy a közel-keleti és észak-afrikai olajexportáló államok kulcshelyzete s

az olaj világpiacán 1973. október óta bekövetkezett változások milyen hatással lesznek a fejlett ipari és a fejlődő országok gazdaságának alakulására.

A világ jelenlegi feszült energiahelyzetét előidéző tényezők között első helyen szerepel az Egyesült Államok elhibázott energiagazdálkodási árpolitikája: az energiaigények gyors emelkedése ellenére az Egyesült Államok hatóságai az árakat – így például a földgáz árát – alacsonyan tartották, ugyanakkor elmaradtak az új lehetőségek feltárását és kiaknázását, erőművek és finomítók építését célzó beruházások, környezetvédelmi okokból pedig számos szénbányaüzemet bezártak. Ennek következtében 1970 óta jelentősen megnövekedett az amerikai kereslet az ásványolajtermékek iránt.

Az energiaválság másik oka az Olajexportáló Országok Szervezetében (Organization of Petroleum Exporting Countries = OPEC) tömörült és politikai-gazdasági helyzetük fontosságára ébredt országoknak az 1970-es évek elejétől mindinkább egységes fellépése a nemzetközi olajkonzernekkel és közvetlenül a fogyasztó országokkal szemben is. Az 1960. szeptember 9–14-i bagdadi konferencián Irak, Irán, Kuwait, Qatar, Szaúd-Arábia és Venezuela részvételével létesült, majd később Líbia, Indonézia, Abu Dabi, Algéria és Nigéria csatlakozásával bővült szervezetnek sikerült érvényesítenie az 1971. évi teheráni és tripoliszi, majd az 1972. évi genfi és New York-i megállapodásokban kifejezésre jutott követeléseiket.

A fejlett ipari államok, miközben energia-szükségletük fedezésére egyre növekvő méretű importra szorultak a szilárd tüzelőanyagokat helyettesítő olcsóbb folyékony energiahordozókból, és ezzel mindinkább függő viszonyba kerültek a néhány nagy közel-keleti olajexportáló országgal, nem tettek semmi olyan intézkedést, ami ezt a függőséget enyhítette volna.

Az olajválság következményei egyrészt mennyiségi tekintetben, másrészt az árak vonatkozásában jelentkeztek.

Annak hatására, hogy 1973 decemberében és 1974. első negyedében az előre becsült szükségletnél mintegy 10 százalékkal kevesebb nyersolaj került a világ energiapiacára, Nyugat-Európa, Japán és az Egyesült Államok kormányzatai szükségállapot jellegű gyors intézkedéseket (forgalmi sebességkorlátozásokat stb.) léptettek életbe. A rövid távon ható takarékosági rendszabályokon kívül kísérletet tettek az olajnak más energiahordozókkal való helyettesítésére is.

Az olajválság mennyiségi problémái ösztönzést adtak egyrészt már ismert, de a magas kitermelési költségek miatt gazdaságtalannak minősített olajtelepek kiaknázására, másrészt új lehetőségek felkutatására a világ „bizton-

ságosabb" régióiban. Ennek eredményeképpen például az Északi-tenger holland, dán, norvég, de főleg brit zónájában 1974. májusig bezárólag mintegy 30 olajmezőt fedeztek fel, ahonnan 1975-ben 20 millió, 1980-ban 150–190 millió tonna, majd tovább növekvő mennyiségű olaj kitermelését várják. E tervek megvalósításáig és az energiateljesítmény szerkezetnek az olajfelhasználás csökkentése útján célba vett távlati módosításáig szükséges 8–10 évben azonban az energiapiac újabb és újabb megszorításokkal lehet számolni. Szükségessé válhat új szénbányüzemek megnyitása, erőművek létesítése stb.

Az olajválság mennyiségi problémájánál is súlyosabbak az áralakulással járó következmények. Az ugrásszerű – 1973. január és 1974. január között közel négyszeres – áremelkedés az olajimportáló országokat monetáris és gazdasági szerkezetük felbomlásával fenyegeti s az olajfelhasználó országokból az olajszállító országokba irányuló devizaáramlás szinte már egy nemzetközi újraelosztási folyamat méreteit ölti. Az olajexportáló (OPEC) országok olajértékesítésből származó bevételei az 1970. évi 7,6 milliárd dollárral szemben 1972-ben 15 milliárd dollárra rúgtak, 1973-ban meghaladták a 30 milliárd dollárt, 1974-ben pedig bevételeik már elérik legalább a 100 milliárd dollárt. Ennek következményeképpen az iparilag fejlett országoknak drasztikus fizetési mérleg-hiánnyal kell szembe nézniük, ha exportjukat nem növelik.

Az olajválság a fejlődő országokat is érzékenyen sújtja. Csupán az 1973. decemberi teheráni határozatok nyomán rájuk háruló terhek évi összege az összes fejlesztési segélyek 1973. évi teljes értékének (8 milliárd dollárnak) felel meg. Tekintettel arra, hogy a fejlődő országoknak a beruházási javakon kívül főleg olyan olajbázisú ipari cikkekre (például műanyagokra, műtrágyára) van szükségük, amelyeknek termelésére az olajhiány és az olajárak emelkedése a fejlett ipari országokban mérséklőleg hat, a fejlődő országok e cikkek importjának csökkentésére kényszerülhetnek. Exportjukat is érintheti az olajválság: ha ugyanis a fejlett ipari országokban a gazdasági növekedés lelassul, ez importjuk szerkezetében átcsoportosítást tehet szükségessé, esetleg éppen a fejlődő országokból származó mezőgazdasági és ipari termékek behozatalának rovására.

Az olajár-emelések következtében előállt devizaproblémákra változatos reagálási lehetőségek adódnak. Szóba jöhet a fejlett ipari államok és az OPEC-országok közötti gazdasági együttműködés fokozása annál a néhány országnál – így Irán mellett többek között Algériával kapcsolatban –, amelyek megfelelő gazdasági potenciállal rendelkeznek az olajeladásokból származó jövedelmüknek az országon belüli ésszerű felhasználására. Ezek

az országok nagyobb szabású iparosítási programmal kísérelik meg a lakosság élet-színvonalának, emelését, és ennek megvalósításához beruházási javak behozatalára vannak utalva a fejlett ipari államokból. Nehézségek adódnak azonban a gazdaságilag erőtlenebb olajszállító országok (például Kuwait, Szaúd-Arábia, Líbia, Abu Dabi) vonatkozásában, amelyek importjukat nem tudják oly mértékben fokozni, hogy azzal lényegesen csökkenthetnék a fejlett ipari országok fizetési mérlegének hiányát.

Ha viszont az OPEC-országok fektetnék be jövedelmüket beruházások formájában a fejlett ipari országokban, az további zavarokat okozna a fizetési mérlegben, és csak fokozná az amúgy is fennálló függőségi viszonyt. Valutaválság veszélyével járhat, ha a szállító országok olajbevételeiket nagy mennyiségben bankoknál helyezték el az eurodollárpiacra, bár ebben az esetben az is figyelembe veendő, hogy külföldi követeléseik növekedésével az OPEC-országoknak fokozódó érdekük fűződik a devizapiacok egyensúlyához, és politikai befolyásukat esetleg ilyen irányban érvényesítik.

Az olajár-emelkedések és az energiaellátási nehézségek egyik várható következményeképpen a világ energiateljesítményének növekedési üteme lelassul: 1985-ig az Egyesült Államokban évi 2,7 az Európai Gazdasági Közösségben pedig évi 3,5 százalékos emelkedéssel számolnak a korábbi 4,3, illetve 5,5 százalékos átlaggal szemben. Az energiateljesítmény szerkezetében valószínűleg némileg csökken az olajfelhasználás aránya, és növekszik a magenergia jelentősége, a szilárd és a gáznemű energiahordozók aránya pedig nagyjából változatlan marad. A viszonylagos csökkenés ellenére is 1985-ben – 1975-höz képest, szénegyenértékben kifejezve – összesen 0,8 milliárd tonnával fognak több olajat felhasználni, Nyugat-Európa olajfelhasználása azonban az 1975. évi 1041 millió tonnáról csak 1111 millió tonnára emelkedik. Ugyanakkor a saját termelésből származó felhasználás arányát Nyugat-Európában az 1975. évi 5 százalékkal szemben – az északi-tengeri új olajtelepek kiaknázásának eredményeképpen – 1985-ben 30 százalékra becsülik, sőt Nagy-Britannia már olajkivitelre (33 millió tonna nettó exportra) számít. Japán azonban 1980 után is teljes egészében importból fedezi olajszükségletét, az Egyesült Államok önellátási foka pedig 1985-ig előreláthatóan nem változik lényegesen.

A világ energiatartalékait számba véve megállapítja a tanulmány, hogy az összes fosszilis, nem regenerálható energiaforrások mennyiségét a jelenlegi becslések (szénegyenértékben) 9000 milliárd tonnára teszik, és ezzel a készlettel az évszázad végéig mintegy 400 milliárd tonna felhasználás áll szem-

ben. Az olajtartalékokat – a már ismert, valamint a valószínű és lehetséges lelőhelyeken együttvéve – 850 milliárd tonnára becsülik, a 2000. évig várható felhasználás volumenét pedig 150–160 milliárd tonnára. A feltérés érdemes széntartalékoknak 5000–7000 tonnára becsült mennyisége a világ energiaszükségletének fedezésére több évszázadig elegendő. Az előfordulások többsége geológiaiilag olyan kedvező fekvésű, hogy a kitermelési műszakteljesítmény 4–6-szorosát is eléri az európai viszonyok között kiemelkedő Ruhrvidéki bányászaténak. Az ilyen adottságokkal rendelkező amerikai, kanadai, ausztráliai és szovjet szénbányászat termelésének a következő évtizedben több mint 50 százalékos emelését tervezik. Bár Nyugat-Európában a kedvezőtlen geológiai feltételek miatt a kőszénbányászat további visszafejlesztése várható, a szén Európában jelenleg is versenyképes energiahordozónak számít, és a jövőben is figyelemreméltó helyet foglal el az energia-piacon.

Az olajjal ellentétben uránelőfordulások az egész földön találhatóak. A nyugati világ jelenleg ismert és kedvező költségosztályba sorolt – 1,4 millió tonna mennyiségű – tartalékaiknak egyharmada az Egyesült Államokban és kb. az ötöde Dél-Afrikában, Ausztráliában és Kanadában van. A magasabb költséggel kitermelhető, mintegy 0,9 millió tonnára becsült készletek kétötöde Svédországban, egyötöde az Egyesült Államokban és Kanadában található. Az ismert urántartalékok a nyugati világ szükségletét 1980-on túl is fedezik. Számítani lehet ezenkívül új uránlelőhelyek felfedezésére főleg Dél-Amerika államaiban, ahol az uránkutatás eddig nem volt előtérben.

Nem valószínű tehát, hogy hosszabb távon energiaellátási zavarok következzenek be az energiaforrások fizikai kimerülése miatt. Ahhoz azonban, hogy a csaknem korlátlan geológiai és fizikai tartalékok fölött gazdaságilag is rendelkezni lehessen, beruházásokra és jelentős pénzügyi eszközökre van szükség.

(Ism.: Kápolnai Iván)

HICKS, J.:

AZ INDUSZTRIALIZMUS JÖVŐJE

(The future of industrialism.) – *International Affairs*. 1974. 2. sz. 211–228. p.

Szerző (angol polgári közgazdász) az industrializmust az ipari forradalom által létrehozott társadalmi állapotnak tekinti. Az ipari forradalommal kezdetét vette a termelés és a termelékenység gyors növekedése, a gazdasági szerkezet módosulása, a népesség elvándorlása a mezőgazdaságból, az urbanizáció, a szállítás és a hírközlés forradalmasítása és az országok egyenlőtlen fejlődése.

A felsoroltak valóban jellemzők az iparosodó társadalmakra, de nem adnak választ e nagy változások indítékairól.

Egyes közgazdászok a modern tudomány és technika fejlődésével hozzák összefüggésbe az industrializmust, de ez csak a XX. század későbbi évtizedeire mondható el. Mások a tőke akkumulációját tekintik hajtóerőnek. Keynes a XIX. századra vonatkozóan a tőke hatékonyságát fenntartó tényezők között első helyen említi a népességnövekedést, majd a beruházások fokozódását és az új területek feltárását. Keynes követői ennek hatására olyan modellt népszerűsítettek, amelyben a technikai felszereltség expanziója egyensúlyban van a népesség növekedésével, vagyis az egy munkaeőre jutó technikai felszerelés állandó. Ilyen körülmények között azonban nincs technikai fejlődés, továbbá sem a reáljövedelmek, sem a reálbérek nem emelkedhetnek.

A szerző feltételezése szerint ebben az állandósági elméletben figyelmen kívül hagyták azt a fontos tényezőt, hogy még a népesség növekedésén alapuló expanzió is kedvező hatást gyakorolhat a termelékenységre. Adam Smith szerint a munkamegosztásnak a piac nagysága szab határt. A piac azonban nem a vásárlók számának kérdése, hanem a tényleges vásárlóerőé. A népesség növekedése önmagában nem szükségszerűen támaszt olyan keresletet, amely feltétlenül a nagyüzemi termelés kialakulásához vezet.

A cikk írója szerint helytelen az a nézet, amely a nagyüzemi termelést csupán a munka szakosodásával kapcsolja össze. Ez a tényező – véleménye szerint – csupán az egyik eleme az industrializmusnak, de nem a legfőbb. Számításba kell venni a termelő embert, aki a géppel szemben azzal az előnyös tulajdonsággal rendelkezik, hogy nem csupán egyfajta, hanem különböző ismeretek és tevékenységek megtanulására és elvégzésére képes.

Van egy eléggé központi eleme az industrializmusnak, illetve a modern gazdasági növekedésnek, amelyet még legjobban a „tudományon alapuló technika” elnevezés közelít meg, és amely technikai felszerelésekben ölt testet. Nem hagyhatók figyelmen kívül az industrializmus elhatárolásánál a gépeket hajtó üzemanyagok sem, kezdetben elsősorban a szén, majd később a kőolaj. Ezek a termékek a földnek csak bizonyos részein találhatóak, s nélkülözhetetlen feltételei a gazdaságfejlesztésnek.

Az industrializmusnak, mint a „technikai felszerelésekben megvalósuló tudományos alapú műszaki fejlődésnek” a meghatározásából kiindulva szerző a haladás három fázisát különbözteti meg: a kutatást, illetőleg az elméleti kidolgozást; a szerkesztést, a berendezések létrehozását és végül a fel-

ben. Az olajtartalékokat – a már ismert, valamint a valószínű és lehetséges lelőhelyeken együttvéve – 850 milliárd tonnára becsülik, a 2000. évig várható felhasználás volumenét pedig 150–160 milliárd tonnára. A feltérés érdemes széntartalékoknak 5000–7000 tonnára becsült mennyisége a világ energiaszükségletének fedezésére több évszázadig elegendő. Az előfordulások többsége geológiaiilag olyan kedvező fekvésű, hogy a kitermelési műszakteljesítmény 4–6-szorosát is eléri az európai viszonyok között kiemelkedő Ruhrvidéki bányászaténak. Az ilyen adottságokkal rendelkező amerikai, kanadai, ausztráliai és szovjet szénbányászat termelésének a következő évtizedben több mint 50 százalékos emelését tervezik. Bár Nyugat-Európában a kedvezőtlen geológiai feltételek miatt a kőszénbányászat további visszafejlesztése várható, a szén Európában jelenleg is versenyképes energiahordozónak számít, és a jövőben is figyelemreméltó helyet foglal el az energia-piacon.

Az olajjal ellentétben uránelőfordulások az egész földön találhatóak. A nyugati világ jelenleg ismert és kedvező költségosztályba sorolt – 1,4 millió tonna mennyiségű – tartalékoknak egyharmada az Egyesült Államokban és kb. az ötöde Dél-Afrikában, Ausztráliában és Kanadában van. A magasabb költséggel kitermelhető, mintegy 0,9 millió tonnára becsült készletek kétötöde Svédországban, egyötöde az Egyesült Államokban és Kanadában található. Az ismert urántartalékok a nyugati világ szükségletét 1980-on túl is fedezik. Számítani lehet ezenkívül új uránlelőhelyek felfedezésére főleg Dél-Amerika államaiban, ahol az uránkutatás eddig nem volt előtérben.

Nem valószínű tehát, hogy hosszabb távon energiaellátási zavarok következzenek be az energiaforrások fizikai kimerülése miatt. Ahhoz azonban, hogy a csaknem korlátlan geológiai és fizikai tartalékok fölött gazdaságilag is rendelkezni lehessen, beruházásokra és jelentős pénzügyi eszközökre van szükség.

(Ism.: Kápolnai Iván)

HICKS, J.:

AZ INDUSZTRIALIZMUS JÖVŐJE

(The future of industrialism.) – *International Affairs*. 1974. 2. sz. 211–228. p.

Szerző (angol polgári közgazdász) az industrializmust az ipari forradalom által létrehozott társadalmi állapotnak tekinti. Az ipari forradalommal kezdetét vette a termelés és a termelékenység gyors növekedése, a gazdasági szerkezet módosulása, a népesség elvándorlása a mezőgazdaságból, az urbanizáció, a szállítás és a hírközlés forradalmasítása és az országok egyenlőtlen fejlődése.

A felsoroltak valóban jellemzők az iparosodó társadalmakra, de nem adnak választ e nagy változások indítékairól.

Egyes közgazdászok a modern tudomány és technika fejlődésével hozzák összefüggésbe az industrializmust, de ez csak a XX. század későbbi évtizedeire mondható el. Mások a tőke akkumulációját tekintik hajtóerőnek. Keynes a XIX. századra vonatkozóan a tőke hatékonyságát fenntartó tényezők között első helyen említi a népességnövekedést, majd a beruházások fokozódását és az új területek feltárását. Keynes követői ennek hatására olyan modellt népszerűsítettek, amelyben a technikai felszereltség expanziója egyensúlyban van a népesség növekedésével, vagyis az egy munkaeőre jutó technikai felszerelés állandó. Ilyen körülmények között azonban nincs technikai fejlődés, továbbá sem a reáljövedelmek, sem a reálbérek nem emelkedhetnek.

A szerző feltételezése szerint ebben az állandósági elméletben figyelmen kívül hagyták azt a fontos tényezőt, hogy még a népesség növekedésén alapuló expanzió is kedvező hatást gyakorolhat a termelékenységre. Adam Smith szerint a munkamegosztásnak a piac nagysága szab határt. A piac azonban nem a vásárlók számának kérdése, hanem a tényleges vásárlóerőé. A népesség növekedése önmagában nem szükségszerűen támaszt olyan keresletet, amely feltétlenül a nagyüzemi termelés kialakulásához vezet.

A cikk írója szerint helytelen az a nézet, amely a nagyüzemi termelést csupán a munka szakosodásával kapcsolja össze. Ez a tényező – véleménye szerint – csupán az egyik eleme az industrializmusnak, de nem a legfőbb. Számításba kell venni a termelő embert, aki a géppel szemben azzal az előnyös tulajdonsággal rendelkezik, hogy nem csupán egyfajta, hanem különböző ismeretek és tevékenységek megtanulására és elvégzésére képes.

Van egy eléggé központi eleme az industrializmusnak, illetve a modern gazdasági növekedésnek, amelyet még legjobban a „tudományon alapuló technika” elnevezés közelít meg, és amely technikai felszerelésekben ölt testet. Nem hagyhatók figyelmen kívül az industrializmus elhatárolásánál a gépeket hajtó üzemanyagok sem, kezdetben elsősorban a szén, majd később a kőolaj. Ezek a termékek a földnek csak bizonyos részein találhatóak, s nélkülözhetetlen feltételei a gazdaságfejlesztésnek.

Az industrializmusnak, mint a „technikai felszerelésekben megvalósuló tudományos alapú műszaki fejlődésnek” a meghatározásából kiindulva szerző a haladás három fázisát különbözteti meg: a kutatást, illetőleg az elméleti kidolgozást; a szerkesztést, a berendezések létrehozását és végül a fel-

használat, amelynek során az új termelőeszköz működésbe lép. E korszakok egy-egy terméktípus esetében gyakran szétválaszthatók, egy-egy ország gazdasági vérkeringésében azonban már nem.

Ami a tudományon alapuló technikát illeti, az industrializmus jobb megközelítése érdekében érdemes nyomon követni a tudomány gazdaságilag produktív technikává való átalakulását. Az iparosodás hőskorában a termékeny ötletek megjelenése csaknem véletlen volt, a tudományos kutatásokat sokkal inkább kedvtelésből, mint intézményesen folytatták. A gazdaság fejlődésével és az ennek nyomán bekövetkezett növekvő kereslet mellett egyre nagyobb összegeket fordítottak kutatásra és fejlesztésre annak érdekében, hogy korszerű, gazdaságilag gyümölcsöző technikát hozzanak létre. Ennek a változásnak az elmúlt harminc évben látványos hatása volt. A cikk írójának véleménye szerint azonban ez a nagymértékű technikai fejlesztés – amely számos kedvező körülmény együttes hatásából adódott – a jövőben feltétlenül mérséklődni fog.

A cikk ezt követően az ipari termelés szervezeti formáival, azoknak fejlődésével foglalkozik: az Adam Smith-féle munkamegosztástól a jellegzetesen ipari formáig, a nagyüzemig. Megállapítása szerint is kétségteljesen a nagyüzemi termelés fölénye a szakosodott emberi munkával szemben, de hátrányos oldalként említi, hogy szűkebb korlátok közé szorítja az egyes emberek szakértelmét, elveszi a nagyobb munkafolyamatok elvégzéséből adódó elégedettség örömét.

A tőkés viszonyok közötti nagyfokú iparosodás másik következményeként a cikk a monopóliumok létrejöttét említi, amelyek mind a versenytársakkal, mind a fogyasztókkal szemben jelentős hatalomra tettek szert. Ugyanakkor a nagyberuházások szakaszában az is kiderült, hogy ezek a létesítmények kedvezőbb feltételeket teremtenek a foglalkoztatottak számára a munkaadóval szembeni fellépéshez, mivel a nagyvállalatoknál a munkaszüneteltetés rendszerint igen nagy profitkiesést jelent.

Az industrializmus jellemzői között sorolja fel a szerző a természeti erőforrásoktól, elsősorban az energiahordozóktól való függőséget. A készletek szűkössége, a növekvő felhasználás melletti kimerülés veszélye a modern iparfejlesztés égető problémája. Vannak olyan anyagok, amelyekből a hiány csupán egy-egy iparágat érint, az energiakérdés viszont az egész ipart. E nehézségek leküzdése – akár energiatakarékosság, akár új energiaforrások kialakítása révén – mindenképpen az eddigiéknél lényegesen nagyobb erőfeszítéseket igényel.

Az emberi munkáról mint iparfejlesztési tényezőről a korábbiakban általánosságban

volt szó, nem elhanyagolható azonban a korszerű gazdaságban a szakmák közötti, valamint az országok közötti megoszlás és az ebből eredő munkabérialakulás sem. Egy iparosodott országban az általános expanzió egyfajta munkaerőhiánnyal jár együtt; egyes felfutó szakmák tekintetében csökken a kínálat, és ez béremelkedéshez vezet. Ez a béremelkedés azonban nem végleges, mivel a munkaerőhiányt egyrészt munkamegtakarító gépekkel, újabb rétegek szakmai kiképzésével mérséklik, s a munkaerőhiány áttolódik más iparágakba. Említést tesz a szerző ezenfelül bizonyos társadalmi erők működéséről, amelyek a munkaerőpiac mechanizmusával szemben szintén számításba veendő tényezők. Amennyiben a munkaerő-kereslet és -kínálat szabadon érvényesülhetne, a szerző véleménye szerint kevesebb lenne a munkanélküliség és egyes területeken nagyobb mértékben jelentkezne a munkabér-ingadozás, s az érdekeltek kísérleteket tennének arra, hogy az átmenetileg megszerzett előnyöket állandósítsák.

Az eddig említettek egyfajta társadalmi és gazdasági rendet és e renden belül viszonylag megfelelő megosztottságot feltételeznek. Ez azonban jelenleg legfeljebb egy-egy országon belül valósulhat meg, világméretben semmiképpen sem. Ennek okait kutatva a szerző először a technikai haladás vizsgálatával foglalkozik.

Mivel a korszerű technika kialakításában, alkalmazásában a fejlett, erősen iparosodott országoké az elsőbbség, ez a technika az ő szükségleteikhez idomul és nem a világ többi részének az igényeihez. Az iparosodott országok beruházásai rendszerint nem a meglévő szinten történő bővítést szolgálják, hanem a további korszerűsítést, holott a kevésbé fejlett országok számára – jelenlegi szintjük mellett – a technikai haladás ütemének lassúbbodása feltehetően előnyösebb lenne.

Ami a nagyüzemi gazdaságot illeti, itt is egyértelmű a fejlett országok előnye. Nagysorozatgyártás nélkül szinte elképzelhetetlen a tőkefelhalmozás és a nagyarányú iparfejlesztés, ugyanakkor az iparosodni kívánó országok nem kezdenek nagysorozatgyártással az iparfejlesztést.

Az industrializmus egy másik tényezőjeként említett természeti erőforrások – a már elmondottak szerint – egyenlőtlenül oszlanak el a földön. Ez a körülmény már az iparosodást megelőző időszakban is nagymértékben járult hozzá az egyenlőtlenségekhez, s jelenleg az a helyzet, hogy a gyengén fejlett országok közül csupán a természeti kincsekkel rendelkezőknek áll módjukban az industrializmus felé vezető utat választani.

(Ism.: Szőnyi Gyuláné)

PARETTI, V. – KRIJNSE LOCKER, H. – GOYBET, PH.:

A BRUTTÓ HAZAI TERMÉK SZÍNVONALÁNAK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA AZ EURÓPAI GAZDASÁGI
KÖZÖSSÉG ORSZÁGAI KÖZÖTT

(Comparaison réelle du produit intérieur brut des pays de la Communauté européenne.) – *Analyse et Prévision*. 1974. 6. sz. 643–781. p.

Az ENSZ keretében végzett nemzetközi összehasonlítás (ismertetését lásd a *Statistikai Szemle* 1974. évi 5. számában) módszereinek és anyagának felhasználásával az Európai Gazdasági Közösség (EGK) Statisztikai Hivatala összehasonlította az EGK hat országának bruttó hazai termékét (GDP) és annak legfontosabb összetevőit. Ez a munka az ENSZ-összehasonlítás kiszélesítését jelenti, mert abban az EGK-országok közül csak a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Olaszország vett részt, az EGK-összehasonlításba pedig Belgiumot, Hollandiát és Luxemburgot is bevonták.

Az összehasonlítás alapmódszere: az országok GDP-jének részletes csoportokra való felbontása és ezeknek az értékeknek közös valutára való átszámítása. A közös valuta itt az EGK-átlagár. Ezt úgy képezték, hogy minden figyelembe vett árat egy hivatalos átváltási arányszámmal az EGK ún. „elszámolási egységére” (unité de compte) számították át, majd az így kapott hat árat átlagolták. Ezeknek a P_e áraknak a birtokában minden ország adatait átszámították EGK-átlagára. Másrészt az országoknak az elszámolási egységekben kifejezett csoportonkénti adatait összesítve EGK-értékeket kaptak, amit P_e -vel való osztás útján „implicit EGK-mennyiséggé” (Q_e) alakították át. Ezeket az országok nemzeti valutáiban értékelve az EGK-összesent, illetve az EGK-átlagot ki lehetett fejezni a hat ország mindegyikének valutájában. Ezeknek az adatoknak a birtokában meghatározták az összehasonlítás indexrendszerét (érték-, ár- és volumenindexek). A szerzők Laspeyres-indexeknek nevezik az EGK-átlagáron számolt volumenindexeket, illetve az EGK-mennyiségekkel számított árindexeket, Paasche-indexnek pedig a nemzeti valutában számított volumenindexet, illetve a nemzeti mennyiséggel számított árindexet. Az így értelmezett Laspeyres-volumenindex tehát A ország esetében;

$$V_L(A/E) = \frac{\sum P_e Q_a}{\sum P_e Q_e} \quad /1/$$

a Paasche-volumenindex pedig

$$V_P(A/E) = \frac{\sum P_a Q_a}{\sum P_a Q_e} \quad /2/$$

Az így értelmezett Laspeyres ár- és Paasche volumenindexek, illetve Laspeyres volumen- és Paasche árindexek külön-külön kon-

zisztens indexrendszert képeznek, amennyiben kielégítik a tényezőpróba, a reverzibilitás és a tranzitivitás követelményét. Bármely két ország (A és B) egymással való összehasonlítása láncolással, az EGK-átlagon keresztül történik. Ebben az értelmezésben a Laspeyres-index:

$$V_L(A/B) = \frac{\sum P_e Q_a}{\sum P_e Q_b} \quad /3/$$

a Paasche-index viszont

$$V_P(A/B) = \frac{\sum P_a Q_a}{\sum P_a Q_e} \cdot \frac{\sum P_b Q_e}{\sum P_b Q_b} \quad /4/$$

Az összehasonlítás eredményeit a tanulmány az EGK-átlaghoz viszonyítva mutatja be. Párhuzamosan közli a kétféle mérlegelésű indexet, az eredmények interpretálásánál azonban a Laspeyres-indexre helyezi a hangsúlyt.

Az egy lakosra jutó GDP a Német Szövetségi Köztársaságban és Franciaországban lényegében azonos színvonalú, 13 százalékkal haladja meg az EGK-átlagot. Hollandia és Belgium is ezen átlag felett van 8 százalékkal, Olaszország viszont 29 százalékkal alatta. A GDP-re vetített árszínvonal a Német Szövetségi Köztársaságban a legmagasabb (8 százalékkal az átlag felett), Franciaországban és Belgiumban az átlag körül helyezkedik el, Olaszországé és Hollandiáé viszont 4–5 százalékkal az átlag alatt. Ez azt is jelenti, hogy a hivatalos valutaátváltási arány a nyugatnémet márkát fölé-, az olasz lírát és a holland guldent aláértékeli.

A GDP legfontosabb részaggregátumait tekintve a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Hollandia valamennyi tekintetben az átlag felett, Olaszország az átlag alatt helyezkedik el, míg Belgium a fogyasztás és a kormányzati kiadások (közösségi fogyasztás) esetében meghaladja az EGK-átlagot, a beruházások esetében azonban alatta marad. A háztartások fogyasztása Franciaországban és Belgiumban a legmagasabb, a közösségi fogyasztás Hollandiában, a beruházások volumene pedig a Német Szövetségi Köztársaságban. A három nagy tétel árszínvonala erősen szóródik az országok között, amiből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a Közös Piac tizenkétéves fennállása alatt távolról sem nivellálódott a tagországok árszínvonala. A két szélső érték eltérése minden aggregátum esetében 20 százalék körül van.

A fogyasztási javak fő csoportjainál különösen érdekes, hogy az élelmiszerek (ital- és dohányárukkal együtt) árszínvonala Franciaországban a legalacsonyabb, egyedül ez van EGK-átlag alatt. Viszont a francia árszínvonal minden más fogyasztási csoport esetében ma-

gasabb az átlagosnál. Olaszországban viszont az általában alacsony árszínvonal mellett az élelmiszerek ára meghaladja az átlagot. Fel-tűnően alacsony (16 százalékkal az átlag alatti) a Német Szövetségi Köztársaság élelmi-szerfogyasztásának volumene, minden más fo-gyasztási csoport esetében az átlag felett van, a bútorok és háztartási felszerelések fogyasztása pedig kiugróan magas (149⁰/₀).

A közösségi fogyasztás arányai (Belgium 35, Hollandia 20 százalékkal az átlag felett) azt mutatják, hogy ennél a tételnél, amelynek nagyságát döntően az állami intézményekben foglalkoztatottak száma határozza meg, az ország nagysága sajátos szerepet játszik. E foglalkoztatottak száma csak kevéssé függ az ország lakosainak számától. Az állami alkalmazottak foglalkoztatási és béarányai jelen-tős eltérést mutatnak országonként. A Német Szövetségi Köztársaságban például az egész-ségügyben foglalkoztatottak száma 48 száza-lékkal nagyobb, Hollandiában 25 százalékkal kisebb az EGK-átlagnál, viszont Hollandiában a közigazgatás 45, az oktatás 40 százalékkal haladja meg az átlagot. Belgiumban ismét más a kép: a közigazgatás 69 százalékkal az átlag felett, az oktatás 13 százalékkal ez-alatt van.

A beruházásokon belül a gépek és beren-dezések árszínvonala sokkal homogénebb az országok között, mint az építéseké, volumen-ben viszont a gépi beruházásoké szóródik jobban, a Német Szövetségi Köztársaság 132 százalékától Olaszország 53 százalékáig (épi-tésben 115 és 78).

(Ism.: Szilágyi György)

SCHMITT, H. O.:

A NEMZETKÖZI PÉNZÜGYI RENDSZER:
A REFORM HÁROM LEHETŐSÉGE

(International monetary system: three options for reform.) – *International Affairs*. 1974. 50. köt. 2. sz. 193–210. p.

Az elmúlt egy-két évben a világ tanúja lehetett az 1944-ben Bretton Woodsban lét-rehozott pénzügyi rendszer rohamos hanyatlásának. Az első jelentős megrázkódtatást az jelentette, amikor 1971-ben az Egyesült Államok beszüntette a nemzetközi ügyletei rendezésére szolgáló aranyvételeket és -el-adásokat, s hivatalos aranykészlete már nem bizonyult elegendőnek a külföldi dollárköve-teléseinek arannyal való fedezetére.

A dollárba mint a tőkés világ vezető va-lutájába és fő tartalékképzőjébe vetett bi-zalom megrendülésével, értékállandóságának megszűnésével nyilvánvaló lett, hogy a fenn-álló pénzügyi rendszer reformra szorul. A szerző ezzel kapcsolatban felveti a kérdést, vajon a nyugati világ legjelentősebb orszá-gai képesek lesznek-e szilárd pénzügyi rend-

szert megteremtésére? A cikk három olyan alternatívát sorol fel, amely a pénzügyi rend-szer reformjával kapcsolatban számításba jö-het. Az egyik a második világháború utáni de facto dollárárfolyam visszaállítása, a má-sodik az árfolyam-lebegtetés fenntartása, a harmadik a szilárd és ellenőrzött valutaár-folyam-rendszer létrehozása.

Az elsőként említett módszer – az eredeti dollárparitás visszaállítása – alkalmazásának mérlegelésével kapcsolatban visszatekintést ad a cikk a dollár helyzetében az utóbbi években bekövetkezett változásokról és ezek-nek a tőkés pénzügyi rendszerre gyakorolt hatásáról.

A második világháború után a világ mone-táris készleteinek legfőbb tényezői az egyes országok aranytartalékai voltak, melyeknek több mint 70 százaléka felett ebben az idő-szakban az Egyesült Államok rendelkezett. A többi ország a dollárhoz képest állapította meg valutájának árfolyamát, így a dollár rögzített paritáson, egyértelműen vezető va-lutává lett. Az 1958–1961 közötti években azonban már jelentkeztek az amerikai fize-tési mérleg nehézségeiből, az átmeneti gaz-dasági hanyatlásból adódó gondok, amelyeket az Egyesült Államok a külföldi segély-programnak és a magántőke kiáramlásának korlátozásával, az export elősegítésével igye-kezett leküzdeni.

1961 és 1969 között ismét gazdasági fel-lendülés következett. Ebben az időszakban – főleg a hosszú lejáratú dollárkiáramlás kö-vetkeztében – az amerikai fizetési mérleg továbbra is deficités maradt, és a többi ország együttevén ennek megfelelő dollár-aktívummal rendelkezett. A dollárban fel-halmozódott követelések nyomán ezek az or-szágok erősen függő helyzetbe kerültek nemcsak az Egyesült Államok pénzügyi po-litikájától, de közvetve a külpolitikájától is. Amerika inflációs politikájának megfelelő mértékben csökkent a külföldi dollártartalé-kok értéke; a vietnami háború óriási pénzü-gyi terhei – akaratuk ellenére – a többi országra nehezedtek.

Amíg azonban a dollár korlátlan átváltha-tóságát biztosították, a nem kívánt dollár-tartalékok aranyra váltásával az érintett or-szágok bizonyos mértékig nyomást gyakorol-hattak az Egyesült Államokra a pénzügyi mérleg hiányának mérséklése érdekében. 1965 végére azonban a külföldi dollárköve-telések értéke egyre nagyobb arányban halad-ta meg az Egyesült Államok időközben egy-harmadára csökkent hivatalos aranykészle-tének az értékét. Az arany árának emelése vagy az aranyeladások befagyasztása helyett a jelentősebb tőkés országok egy közös alapot képező ún. „arany-pool”-lal kísérletez-tek, de a spekulációs hullámok ezt az egyezményt elsodorták.

gasabb az átlagosnál. Olaszországban viszont az általában alacsony árszínvonal mellett az élelmiszerek ára meghaladja az átlagot. Fel-tűnően alacsony (16 százalékkal az átlag álat-ti) a Német Szövetségi Köztársaság élelmi-szerfogyasztásának volumene, minden más fo-gyasztsági csoport esetében az átlag felett van, a bútorok és háztartási felszerelések fogyasz-tása pedig kiugróan magas (149⁰/₀).

A közösségi fogyasztás arányai (Belgium 35, Hollandia 20 százalékkal az átlag felett) azt mutatják, hogy ennél a tételnél, amelynek nagyságát döntően az állami intézményekben foglalkoztatottak száma határozza meg, az ország nagysága sajátos szerepet játszik. E foglalkoztatottak száma csak kevéssé függ az ország lakosainak számától. Az állami alkalmazottak foglalkoztatási és béarányai jelen-tős eltérést mutatnak országonként. A Német Szövetségi Köztársaságban például az egész-ségügyben foglalkoztatottak száma 48 száza-lékkal nagyobb, Hollandiában 25 százalékkal kisebb az EGK-átlagnál, viszont Hollandiában a közigazgatás 45, az oktatás 40 százalékkal haladja meg az átlagot. Belgiumban ismét más a kép: a közigazgatás 69 százalékkal az átlag felett, az oktatás 13 százalékkal ez-alatt van.

A beruházásokon belül a gépek és beren-dezések árszínvonala sokkal homogénebb az országok között, mint az építéseké, volumen-ben viszont a gépi beruházásoké szóródik jobban, a Német Szövetségi Köztársaság 132 százalékától Olaszország 53 százalékáig (épi-tésben 115 és 78).

(Ism.: Szilágyi György)

SCHMITT, H. O.:

A NEMZETKÖZI PÉNZÜGYI RENDSZER:
A REFORM HÁROM LEHETŐSÉGE

(International monetary system: three options for reform.) – *International Affairs*. 1974. 50. köt. 2. sz. 193–210. p.

Az elmúlt egy-két évben a világ tanúja lehetett az 1944-ben Bretton Woodsban lét-rehozott pénzügyi rendszer rohamos hanyatlásának. Az első jelentős megrázkódtatást az jelentette, amikor 1971-ben az Egyesült Államok beszüntette a nemzetközi ügyletei rendezésére szolgáló aranyvételeket és -el-adásokat, s hivatalos aranykészlete már nem bizonyult elegendőnek a külföldi dollárköve-teléseinek arannyal való fedezetére.

A dollárba mint a tőkés világ vezető va-lutájába és fő tartalékképzőjébe vetett bi-zalom megrendülésével, értékállandóságának megszűnésével nyilvánvaló lett, hogy a fenn-álló pénzügyi rendszer reformra szorul. A szerző ezzel kapcsolatban felveti a kérdést, vajon a nyugati világ legjelentősebb orszá-gai képesek lesznek-e szilárd pénzügyi rend-

szert megteremtésére? A cikk három olyan alternatívát sorol fel, amely a pénzügyi rend-szer reformjával kapcsolatban számításba jö-het. Az egyik a második világháború utáni de facto dollárárfolyam visszaállítása, a má-sodik az árfolyam-lebegtetés fenntartása, a harmadik a szilárd és ellenőrzött valutaár-folyam-rendszer létrehozása.

Az elsőként említett módszer – az eredeti dollárparitás visszaállítása – alkalmazásának mérlegelésével kapcsolatban visszatekintést ad a cikk a dollár helyzetében az utóbbi években bekövetkezett változásokról és ezek-nek a tőkés pénzügyi rendszerre gyakorolt hatásáról.

A második világháború után a világ mone-táris készleteinek legfőbb tényezői az egyes országok aranytartalékai voltak, melyeknek több mint 70 százaléka felett ebben az idő-szakban az Egyesült Államok rendelkezett. A többi ország a dollárhoz képest állapította meg valutájának árfolyamát, így a dollár rögzített paritáson, egyértelműen vezető va-lutává lett. Az 1958–1961 közötti években azonban már jelentkeztek az amerikai fize-tési mérleg nehézségeiből, az átmeneti gaz-dasági hanyatlásból adódó gondok, amelye-ket az Egyesült Államok a külföldi segély-programnak és a magántőke kiáramlásának korlátozásával, az export elősegítésével igye-kezett leküzdeni.

1961 és 1969 között ismét gazdasági fel-lendülés következett. Ebben az időszakban – főleg a hosszú lejáratú dollárkiáramlás kö-vetkeztében – az amerikai fizetési mérleg továbbra is deficités maradt, és a többi ország együttevén ennek megfelelő dollár-aktívummal rendelkezett. A dollárban fel-halmozódott követelések nyomán ezek az or-szágok erősen függő helyzetbe kerültek nemcsak az Egyesült Államok pénzügyi po-litikájától, de közvetve a külpolitikájától is. Amerika inflációs politikájának megfelelő mértékben csökkent a külföldi dollártartalé-kok értéke; a vietnami háború óriási pénzü-gyi terhei – akaratuk ellenére – a többi országra nehezedtek.

Amíg azonban a dollár korlátlan átváltha-tóságát biztosították, a nem kívánt dollár-tartalékok aranyra váltásával az érintett or-szágok bizonyos mértékig nyomást gyakorol-hattak az Egyesült Államokra a pénzügyi mérleg hiányának mérséklése érdekében. 1965 végére azonban a külföldi dollárköve-telések értéke egyre nagyobb arányban halad-ta meg az Egyesült Államok időközben egy-harmadára csökkent hivatalos aranykészle-tének az értékét. Az arany árának emelése vagy az aranyeladások befagyasztása he-lyett a jelentősebb tőkés országok egy közös alapot képező ún. „arany-pool”-lal kísérletez-tek, de a spekulációs hullámok ezt az egyezményt elsodorták.

1967-ben a Nemzetközi Valuta Alap az egyes országok fizetési mérlege átmeneti nehézségeinek áthidalására létrehozta az Alapnál biztosított különleges lehívási jogot jelentő ún. SDR-t, amely szigorúan kötődött a hivatalos aranyárhoz. Lényegében ennek a rendszernek arany- és dollárhelyettesítő szerepet szántak. A dollár külföldre áramlásának, az Egyesült Államok fizetési mérlege romlásának azonban nem sikerült elejét venni, és a különböző országok központi bankjai ismét szembe kerültek a dollár konvertibilitásának kérdésével, siettetve a dollár vezető szerepének elvesztését. 1971-ben azután tíz ország újraértékelte valutáját.

Ebben az időszakban alkalmazták először az egyik lehetséges alternatívaként említett árfolyam-lebegtetési módszert. Az Egyesült Államok importpótitilleték rendszerének felüggesztése ellenében a főbb tőkés országok megegyeztek a dollár első hivatalos leértékelésében, s egymás után vállalták rögzített árfolyamaik feloldását, szabad utat engedve a pénzpiaci következményeknek. A lebegő valutaárfolyamok elvben lehetővé teszik, hogy az egyes országok eltérő inflációs rátákat tartsanak fenn anélkül, hogy a tartalékok növekedését vagy mérséklődését gátolnák.

Az Egyesült Államok arra számított, hogy az új megegyezés jelentősen javítani fogja kereskedelmi mérlegét, a többi érdekelt viszont azt remélte, hogy a dollár tökéletes konvertibilitását ismét helyreállítják, és az Egyesült Államok további gazdaságpolitikája elő fogja segíteni a valutaparitások mielőbbi megszilárdítását. Ezzel szemben a dollár külföldre áramlása 1972-ben is folytatódott, és az amerikai fizetési mérleg deficitje megközelítette a 6 milliárd dollárt.

1973-ban azután gyors elhatározással sor került a dollár második leértékelésére, de ezt az Egyesült Államok részéről semmiféle stabilizációs intézkedés nem támasztotta alá, és az együttműködést a spekulációk újabb sorozata erősen veszélyeztette. Mindezek el-

lenére 1973 tavaszán még maradt némi remény a jövőbeni nemzetközi együttműködésre. Hat európai ország továbbra is közösen lebegtette valutaárfolyamát a dollárral szemben. Egy stabil európai pénzügyi kapcsolat – a szerző álláspontja szerint – kiinduló lépés lehetne olyan szervezett és ellenőrzött monetáris rendszer újbóli kialakításához, amely rögzített, de korrigálható árfolyamokon alapulna. Ehhez azonban olyan összehangolt, a nemzeti érdekeket sok esetben háttérbe szorító gazdaságpolitikára volna szükség, amely csak szigorú kölcsönösségi alapon fogadható el, s melynek elengedhetetlen feltétele az egyes integrációk közötti széles körű gazdasági, sőt külpolitikai együttműködés. Kérdéses továbbá az, hogy létezik-e jelenleg olyan pénzügyi eszköz, amely megfelelne általánosan elfogadható tartalékképzőnek. Végezetül, de egyáltalán nem utolsósorban a kőolajárak ugrásszerű emelkedése, az ezt követő infláció a valutapiacokon olyan nehézségekkel fenyeget, amelynek megoldása az ismert és eddig alkalmazott módszerekkel nem lehetséges.

A szerző végül azt a következtetést vonja le, hogy mindhárom ismertetett módszer alkalmazásának megvan a maga ára. A dollár régi helyzetének a visszaállítása egyetlen ország központi bankja számára nemzetek feletti szerepet jelentene. A lebegő árfolyamok magukban rejtik annak veszélyét, hogy az országok azokat egymás ellen játsszák ki. A monetáris készlet standard megvalósulása a nemzeti függetlenség nagyfokú feladásával járna.

Az együttműködés új formája tehát csak kompromisszumok árán képzelhető el. A jelenlegi bomlási folyamatot nem lehet csupán a gazdasági kapcsolatok területén vizsgálni, hatóköre ennél sokkal szélesebb, ezért a mostani körülmények között egyre nehezebb előrejelzéseket készíteni a jövő pénzügyi rendszeréről.

(Ism.: Szőnyi Gyuláné)

IPARSTATISZTIKA

DARAGAN, M. – PETRENKO, V. – GOLUB, V. – ZAHAROV, M.:

A TERMELÉSI VOLUMEN VÁLTOZÁSA ELEMZÉSÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

(O szoversensztvovanii analiza izmenenija ob'ema produkcii.) – *Vesznik Sztatisztiki*. 1974. 8. sz. 3–9. p.

A szovjet gazdaság fejlődésének legfontosabb követelménye ma a hatékonyság minden lehető módon történő emelése. Ez magában foglalja az egy munkásra jutó termelés növekedésének gyorsulását is. A IX. ötéves terv például az ipari termelés növekedésének 87–

90 százalékát kívánja ebből a forrásból elérni. Az élő munka jelentősége tehát nagy és fokozottan szükséges a felhasználásban rejlő tartalékok feltárása. A módszertani feladat: a termelés abszolút növekményét alkotóelemekre kell visszavezetni. A *Vesznik Sztatisztiki* hasábjain az elmúlt évek során már többször foglalkoztak ezzel a problémával. A megjelent cikkek egyike – *Kazinec professzor* írása – a termelési volumen növekedésével kapcsolatban két tényező (a foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma és az egy foglalkoztatott-

1967-ben a Nemzetközi Valuta Alap az egyes országok fizetési mérlege átmeneti nehézségeinek áthidalására létrehozta az Alapnál biztosított különleges lehívási jogot jelentő ún. SDR-t, amely szigorúan kötődött a hivatalos aranyárhoz. Lényegében ennek a rendszernek arany- és dollárhelyettesítő szerepet szántak. A dollár külföldre áramlásának, az Egyesült Államok fizetési mérlege romlásának azonban nem sikerült elejét venni, és a különböző országok központi bankjai ismét szembe kerültek a dollár konvertibilitásának kérdésével, siettetve a dollár vezető szerepének elvesztését. 1971-ben azután tíz ország újraértékelte valutáját.

Ebben az időszakban alkalmazták először az egyik lehetséges alternatívaként említett árfolyam-lebegtetési módszert. Az Egyesült Államok importpótitilleték rendszerének felfüggesztése ellenében a főbb tőkés országok megegyeztek a dollár első hivatalos leértékelésében, s egymás után vállalták rögzített árfolyamaik feloldását, szabad utat engedve a pénzpiaci következményeknek. A lebegő valutaárfolyamok elvben lehetővé teszik, hogy az egyes országok eltérő inflációs rátákat tartsanak fenn anélkül, hogy a tartalékok növekedését vagy mérséklődését gátolnák.

Az Egyesült Államok arra számított, hogy az új megegyezés jelentősen javítani fogja kereskedelmi mérlegét, a többi érdekelt viszont azt remélte, hogy a dollár tökéletes konvertibilitását ismét helyreállítják, és az Egyesült Államok további gazdaságpolitikája elő fogja segíteni a valutaparitások mielőbbi megszilárdítását. Ezzel szemben a dollár külföldre áramlása 1972-ben is folytatódott, és az amerikai fizetési mérleg deficitje megközelítette a 6 milliárd dollárt.

1973-ban azután gyors elhatározással sor került a dollár második leértékelésére, de ezt az Egyesült Államok részéről semmiféle stabilizációs intézkedés nem támasztotta alá, és az együttműködést a spekulációk újabb sorozata erősen veszélyeztette. Mindezek el-

lenére 1973 tavaszán még maradt némi remény a jövőbeni nemzetközi együttműködésre. Hat európai ország továbbra is közösen lebegtette valutaárfolyamát a dollárral szemben. Egy stabil európai pénzügyi kapcsolat – a szerző álláspontja szerint – kiinduló lépés lehetne olyan szervezett és ellenőrzött monetáris rendszer újbóli kialakításához, amely rögzített, de korrigálható árfolyamokon alapulna. Ehhez azonban olyan összehangolt, a nemzeti érdekeket sok esetben háttérbe szorító gazdaságpolitikára volna szükség, amely csak szigorú kölcsönösségi alapon fogadható el, s melynek elengedhetetlen feltétele az egyes integrációk közötti széles körű gazdasági, sőt külpolitikai együttműködés. Kérdéses továbbá az, hogy létezik-e jelenleg olyan pénzügyi eszköz, amely megfelelne általánosan elfogadható tartalékképzőnek. Végezetül, de egyáltalán nem utolsósorban a kőolajárak ugrásszerű emelkedése, az ezt követő infláció a valutapiacokon olyan nehézségekkel fenyeget, amelynek megoldása az ismert és eddig alkalmazott módszerekkel nem lehetséges.

A szerző végül azt a következtetést vonja le, hogy mindhárom ismertetett módszer alkalmazásának megvan a maga ára. A dollár régi helyzetének a visszaállítása egyetlen ország központi bankja számára nemzetek feletti szerepet jelentene. A lebegő árfolyamok magukban rejtik annak veszélyét, hogy az országok azokat egymás ellen játsszák ki. A monetáris készlet standard megvalósulása a nemzeti függetlenség nagyfokú feladásával járna.

Az együttműködés új formája tehát csak kompromisszumok árán képzelhető el. A jelenlegi bomlási folyamatot nem lehet csupán a gazdasági kapcsolatok területén vizsgálni, hatóköre ennél sokkal szélesebb, ezért a mostani körülmények között egyre nehezebb előrejelzéseket készíteni a jövő pénzügyi rendszeréről.

(Ism.: Szőnyi Gyuláné)

IPARSTATISZTIKA

DARAGAN, M. – PETRENKO, V. – GOLUB, V. – ZAHAROV, M.:

A TERMELÉSI VOLUMEN VÁLTOZÁSA ELEMZÉSÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

(O szoversensztvovanii analiza izmenenija ob'ema produkcii.) – *Vesznik Sztatisztiki*. 1974. 8. sz. 3–9. p.

A szovjet gazdaság fejlődésének legfontosabb követelménye ma a hatékonyság minden lehető módon történő emelése. Ez magában foglalja az egy munkásra jutó termelés növekedésének gyorsulását is. A IX. ötéves terv például az ipari termelés növekedésének 87–

90 százalékát kívánja ebből a forrásból elérni. Az élő munka jelentősége tehát nagy és fokozottan szükséges a felhasználásban rejlő tartalékok feltárása. A módszertani feladat: a termelés abszolút növekményét alkotóelemekre kell visszavezetni. A *Vesznik Sztatisztiki* hasábjain az elmúlt évek során már többször foglalkoztak ezzel a problémával. A megjelent cikkek egyike – *Kazinec professzor* írása – a termelési volumen növekedésével kapcsolatban két tényező (a foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma és az egy foglalkoztatott-

ra jutó termelés) hatását vizsgálja. Jelen cikk szerzői a két tényezőt további komponensekre bontják.

E komponensek a következők:

- az egy órára jutó termelés (a),
- a munkanap hossza órákban kifejezve (b),
- a munkanap hosszát növelő túlórák koeficiense (c),
- az egy munkásra jutó munkanapok évi átlagos száma (d),
- a munkások aránya az összes ipari foglalkoztatottakhoz képest (e).

A felsorolt komponensek alapján az egy foglalkoztatottra jutó termelés változása a következő formula útján nyerhető:

$$\frac{a_1 b_1 c_1 d_1 e_1}{a_0 b_0 c_0 d_0 e_0}$$

A teljes termelés volumenének változását az

$$\frac{a_1 b_1 c_1 d_1 e_1 f_1}{a_0 b_0 c_0 d_0 e_0 f_0}$$

képlet segítségével lehet meghatározni, ahol f a foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma.

A szerzők elemzik *L. Kazinec* és *V. Adamov* három évvel ezelőtt megjelent írását, akik az előzőkben felsorolt tényezők némelyikének meghatározásával foglalkoztak. Módszerük lényege az, hogy az egyes tényezők változását más tényezők változásainak arányával fejezik ki. *Kazinec* és *Adamov* például azt vizsgálják, miként hat az ipari munkások foglalkoztatottakon belüli aránya a termelés volumenének változására. Vagy például az egy munkásra jutó órateljesítményt úgy határozzák meg, mint az összehasonlítható áron mért teljes termelés változásainak és az ipari munkások által teljesített munkaóraszám változásának a hányadosát.

Kazinec egyik cikkében a következő módszert adja meg a foglalkoztatott létszám változása által a termelés volumenváltozására gyakorolt hatás kimutatására. A számításokhoz ismernünk kell:

- az ipari foglalkoztatottak évi átlagos állományi létszámát (T),
- az ipari munkások évi átlagos állományi létszámát (T_1),
- az ipari munkások által egy év alatt teljesített munkanapok számát (T_2),
- az ipari munkások által egy év alatt teljesített összes munkaórák számát túlórák nélkül (T_3),
- az ipari munkások által teljesített összes munkaórák számát túlórákkal együtt (T_4),
- a teljes termelés értékét (Q) forgalmi adó nélkül, összehasonlítható (azaz 1967. július 1-i) termelői szerződéses áron.

E tényezők bázis- és beszámolási időszakra vonatkozó adataiból indexeket is képezhetünk.

A szerzők az indexek felhasználásával meghatározzák az említett tényezők változásának a termelési volumen változására gyakorolt hatását. *Kazinec* formulájából kiindulva első lépésként a foglalkoztatottak létszáma alakulásának hatását fejezi ki az

$$I_Q^t = I_T^{-1}$$

összefüggés alapján, ahol:

I_Q^t – a teljes termelés volumenindexe,

I_T – az ipari foglalkoztatottak létszámának indexe.

A további számítások során a munkásoknak az összes ipari foglalkoztatottakon belüli arányában történt változás hatását fejezik ki, majd az egész és törtnapi hiányzások változásának hatását, a túlóra felhasználás változásának hatását, s végül az egy órára jutó termelés változásának hatását állapítják meg.

Mindezek alapján felírható a következő összefoglaló egyenlet:

$$I_{Q-1} = (I_T^{-1}) \cdot (I_{T_1}^{-1}) \cdot (I_{T_2}^{-1}) \cdot (I_{T_3}^{-1}) \cdot (I_{T_4}^{-1}) \cdot (I_Q^{-1})$$

Az egyenletet más formában is felállíthatjuk:

$$I_{Q-1} = \prod_{i=1}^k q_i$$

ahol:

- I_{Q-1} – a termelés volumenének általános változása,
- k – a termelés volumenének változását kiváltó tényezők száma,
- q_i – a termelés volumenének változását előidéző i -edik tényező százalékos hatása.

Ugyanezen forma használható akkor is, ha a változás abszolút mértékét akarjuk kimutatni. ebben az esetben összegző formulánk így alakul:

$$\Delta Q_k = Q_0 \sum_{i=1}^k q_i$$

ahol:

- ΔQ_k – a termelés volumenének abszolút növekménye,
- Q_0 – a termelés tervezett vagy bázisidőszaki volumene.

A szerzők a cikk utolsó részében számszerű példán mutatják be a javasolt eljárás alkalmazását.

(Ism.: *Tömpe István*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

AZ ÉLET MINŐSÉGÉNEK MÉRÉSE
ÉS A HIVATALOS STATISZTIKA

(Messung der Lebensqualität und amtliche Statistik.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1974. 8. sz. Melléklet 3–15. p.

A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Tanácsának 1974. május 16-án tartott 21. ülésén elhangzott előadások az élet minőségének mérésével és a hivatalos statisztikával foglalkoztak. E nagy érdeklődésre számot tartó előadássorozatot ismertetjük.

W. Zapf „Társadalmi jelentés és hivatalos statisztika” című előadásában hangsúlyozza, hogy az élet minőségének javulását elősegítő reformpolitikához feltétlenül szükség van átfogó társadalmi beszámolójelentésre. Az élet minőségének gondolata azzal összefüggésben merül fel, hogy az egydimenziós gazdasági növekedési szemlélet tarthatatlansága bizonyosodott és helyét a többdimenziós jólét fogalom vette át. Kérdés az, hogyan lehet a társadalmi jólét e dimenzióit mérni?

Az egyik eljárás, hogy az állampolgárokat megkérdezik: hogyan értékelik a különböző struktúrákat és teljesítményeket (például az egészségügy szervezetét és szolgáltatásait), tehát a szubjektív megelégedettséget mérik. Közismert azonban, hogy ez mennyire bizonytalan és kevésbé stabil támpont.

Egy másik megközelítés, amelyet főképpen közgazdászok követnek, az eddigi népgazdasági mérlegrendszer kívánja az össztársadalmi jólét elszámolására kiépíteni, és a bruttó társadalmi termék mellett egy nettó jóléti terméket akar kiszámítani. Ebben figyelembe kellene venni a háztartások teljesítményeit; az állami szolgáltatásokat nem a költségeik, hanem hozamaik alapján vennék számba és helyet kapnának a gazdasági növekedés társadalmi költségei is. E téren azonban a szakemberek még számos módszertani nehézséggel állnak szemben.

Egy harmadik, az OECD keretében alkalmazott megközelítés, úgy jár el, hogy kijelöl bizonyos társadalmi célokat és ezeknek megközelítését méri természetes, vagyis nem pénzben kifejezett mértékegységekben (például az egy főre jutó betegnapok számával, társadalmi rétegenként).

A szerző szerint mind a háromfajta információra szükség van, mert sem jelenleg, sem a jövőben nem fogunk olyan mutatóval rendelkezni, amely az élet minőségét egyértelműen meghatározná. A társadalomstatisztikai jelentéseknek öt funkcióját különbözteti meg, és mind az ötnek más-más adatforrások és elemzési módszerek felelnek meg.

Az első funkció a *leírás* és *mérés*. A fő cél itt a társadalmi változások kimutatása. Szerepet kaphatnak mind az ún. „kemény” adatok (amelyek a társadalomstatisztika hagyományos

adataihoz hasonlóak) és az ún. „lágy” adatok (amelyeknek forrásai a megelégedettség, elvárásokra és magatartásokra vonatkozó interjúk vizsgálatok). Különösen fontos az azonos módszerekkel végzett vizsgálatok időnkénti megismétlése a tendenciák meghatározására. Ezekre példa a Blau–Duncan-féle társadalmimobilitás-vizsgálat megismétlése Amerikában. Az ilyen társadalmi jelzőszámokat a társadalom állapotát és változásait átfogóan bemutató összefoglaló kötetekben lehet közzétenni.

A második funkció az *értékelés*, vagyis a társadalompolitikai teljesítmények és költségek eredményeinek meghatározása. Ide tartozik a tényleges állapotok összevetése meghatározott minimális vagy optimális határértékekkel (például az élelmiszer-fogyasztás vagy a lakások minősége területén), a nemzetközi összehasonlítás, valamint az alternatív jövőbeli perspektívák kidolgozása. A publikáció formája az átfogó társadalompolitikai jelentés lehet.

A harmadik funkció az *össztársadalmi elszámolás*. A cél ebben az esetben a rendszeren belüli kapcsolatok kimutatása. Erre szolgálhatnak a népgazdasági elszámolások továbbfejlesztéseként kialakított átfogó jólétszámolások, valamint a demográfiai elszámolás. Itt elképzelhető a társadalmi célok és társadalmi költségek átfogó mérlegszerű kimutatása is. Ezen a területen az Egyesült Nemzetek statisztikai szervei dolgoznak.

A negyedik funkció a *modellépítés*. Ennek célja a társadalmi folyamatok ok-okozati kutatása és a szűkebb értelemben vett előrejelzés. Szerző a részleges kauzális modellekre példaként említi a Blau–Duncan-féle mobilitási modelleket. Elképzelhető a szimulációs modellek alkalmazása is.

Végül a társadalomstatisztikai rendszer ötödik funkciója a társadalompolitikát kialakító intézményeknek *adatokkal való ellátása*. Ilyen intézmények jelenleg nem léteznek, példaként említi azonban a szerző azt az amerikai javaslatot, mely szerint kialakítanának egy, a közgazdasági szakértő tanácshoz hasonló társadalompolitikai szakértő tanácsot, amely a társadalmi kérdésekben rendszeresen tanácsokat ad a kormánynak.

Akármelyik funkció kerül előtérbe, a hivatalos statisztikának mindenképpen döntő szerepe lesz a társadalomstatisztikai rendszer kialakításában. Ennek egyik oka a szerző szerint az, hogy leginkább a statisztikai hivatalok képesek torzításmentes, jó minőségű társadalmi adatokat szolgáltatni. A társadalomtudományok is közreműködnének a társadalmi jelentés kidolgozásában új mérési eljárások, magyarázó modellek kifejlesztésével. A társadalmi jelentés egy rendszeresen

megjelenő publikációhoz vezetne. Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban már közzétettek ilyen jelentéseket.

A szerző a következő feladatokat jelöli meg:

1. gyorsan ki kell alakítani és rendszeresíteni kell a társadalomstatistikai trendeket kimutató publikációkat;

2. fel kell mérni, hogy a hivatalos statisztika jelenleg milyen társadalmi jelenségekre vonatkozó adatokat képes kimutatni;

3. ki kell alakítani a hivatalos statisztika keretében a társadalmi jelzőszámok rendszerét és a társadalmi-demográfiai statisztikai mérlegrendszerét;

4. ki kell dolgozni annak kritériumait, hogyan veheti át a tudomány a hivatalos statisztika adatait (különösképpen az egyes emberekre vonatkozó adatokat), anélkül, hogy a kérdéses személyek érdekeit sértenék (titkosság);

5. oktatási programokat kell kidolgozni azon társadalomtudósok számára, akik társadalomstatistikai adatokkal akarnak dolgozni.

Végül megállapítja, hogy a társadalomtudósok eddig kevéssé törődtek a statisztikai adatokkal és túlságosan nagy mértékben támaszkodtak a saját interjú felvételeikre.

G. Betz a szövetségi kormánynak a társadalmi jelzőszámok területén folytatott tevékenységét részletezve kifejti, hogy a múlt évben megjelent „Társadalmi adatok 1973” című statisztikai zsebkönyvben foglalt adatokat nem lehet egyszerűen társadalmi jelzőszámoknak tekinteni annak ellenére, hogy a zsebkönyv a Német Szövetségi Köztársaság helyzetét és változásait kívánja bemutatni.

A társadalmi jelzőszámok fogalmát jelenleg elég eltérően értelmezik. Az egyik szélső esetben a rendelkezésre álló népesedési és társadalomstatistikai adatokat egyszerűen társadalmi jelzőszámoknak nevezik. A másik esetben azokat az adatokat tekintik társadalmi jelzőszámoknak, amelyek információkat szolgáltatnak a társadalom jólétéről, megelégedettségéről, az élet minőségéről, és amelyek lehetővé teszik, hogy a fennálló állapotokat valamilyen kívánatos normához hasonlítsák. Az utóbbi értelemben tehát csak a normatív jellegű adatok lehetnek jelzőszámok. A szerző szerint azonban az ilyen módon definiált társadalmi jelzőszámok kialakítása még csupán álom; a megelégedettséget, az élet minőségét ugyanis még nem sikerült egyértelműen definiálni és mérni. A jelenleg rendelkezésre álló információk továbbfejlesztése és tökéletesítése területén is sok még a tennivaló, hogy azok a társadalmi valóságot pontosabban mutassák be.

A Német Szövetségi Köztársaság közreműködik az OECD keretében a társadalmi jelzőszámok témakörében végzett munkában. Az OECD kijelölt bizonyos társadalmi célokat, megpróbálja azokat operacionalizálni, és jelzőszámokat keres annak mérésére, hogy a tényleges állapotok mennyire közelítik meg e célokat. Elsőként az egészségi állapotra vonatkozó jelzőszámokat akarják kidolgozni.

Egy speciális területen már végeztek a Német Szövetségi Köztársaságban olyan adatfelvételt, amelynek célja az élet minőségével kapcsolatos megelégedettség mérése volt. Ez a munkaviszonyokra vonatkozó reprezentatív (6800 személyre kiterjedő) adatfelvétel volt. A foglalkozási és jövedelmi adatokon kívül kérdezték a megelégedettséget, elvárásokat és magatartásokat a munkával, a munkahely biztonságával, a munkahelyi körülményekkel, a munkaidővel és a munkahelyi társadalmi kapcsolatokkal összefüggő kérdésekben.

A szerzőnek az a véleménye, hogy a fő feladat nem új statisztikai adatok gyűjtése, hanem inkább a meglevő adatok rendszerezése, elemzése és a közöttük levő kapcsolatok kimutatása. A különböző időpontokra vonatkozó, eltérő definíciókat alkalmazó és eltérő tartalmú adatok rendszerezése is nehéz feladat.

Arra kell törekedni, hogy az input-adatok mellett output-adatok is rendelkezésre álljanak a különböző társadalmi jelenségek területén. Így például az egészségügyi statisztikában nemcsak a társadalombiztosítás ráfordításait és nemcsak a kórházi ágyakat és a rendelőintézeti ellátásra vonatkozó adatokat kell kimutatni, hanem olyan adatokat is, amelyeknek alapján a népesség egészségi állapotát meg lehet határozni. Különösen érdekes az is, hogyan függ össze az egészségi állapot az iskolai végzettséggel, a gazdasági aktivitással, a foglalkozással, a javak és szolgáltatások fogyasztásával, valamint a fizikai és társadalmi környezettel.

G. Hamer az élet minőségének mérésével foglalkozó előadásában kifejti, hogy az élet minőségének statisztikai kimutatása a társadalompolitikai intézkedéseknek elegendhetően alapja. Kézenfekvő az a gondolat, hogy az élet minőségét többek között a népgazdasági elszámolások segítségével is mérjék, mivel ezek az elszámolások már rendelkezésre állnak (ellentétben a társadalmi jelzőszámokkal, amelyeknek rendszerét még ki kell dolgozni); és az elszámolások a pénzbeni értékelés alkalmazása következtében felbontható és összeadható adatokat mutatnak ki.

A népgazdasági elszámolások azonban jelenlegi formájukban nem alkalmasak e célra. Ezeket az elszámolásokat a negyvenes években dolgozták ki, egyrészt a nemzetijövedelem-számítások koncepciója, másrészt a keynesi közgazdaságtani makroelmélet alapján. Céljuk a népgazdaság évi teljesítményének, az abban megfigyelhető rövid és középtávú ingadozásoknak kimutatása volt. Ezért már eleve csak a társadalmi jólét anyagi oldalának mérésére használhatók. Ide tartoznak a foglalkoztatás, illetve a munkanélküliség, a kereseti lehetőségek, a vagyontöbblet, a fogyasztás és a lakásvizonyok. Az elszámolásokból a társadalmi jólét alakulásának jel-

lemzésére felhasználható adatok: a bruttó és a nettó társadalmi termék, a magánháztartások jövedelme, fogyasztása és megtakarításai.

A társadalmi termék azonban, bármennyire jól használható a termelési teljesítmények mérésére, a gazdasági jólét tekintetében nem bizonyul tökéletes jelzőszámnak. Ennek okai a következők:

1. a társadalmi termék nem tartalmazza a magánháztartások termelő tevékenységét; az időbeni tendenciák megfigyelésekor figyelembe kell azt is venni, hogy a magánháztartások tevékenységének határa eltolódhat (a háztartások tevékenységét a jólét mérésénél feltétlenül figyelembe kell venni, és pedig nem a költség oldaláról – (időráfordítás), – hanem a haszonérték oldaláról (például a táplálék minősége);

2. a népgazdasági elszámolásokban az állami szolgáltatásokat a költségek alapján értékelik, holott eredményüket kellene mérni;

3. nem szerepelnek a népgazdasági elszámolásokban a termelési és fogyasztási tevékenységek társadalmi költségei és hozamai;

4. nem szerepel a társadalmi termékben a szabad javak használata és állományuk változása (a tiszta levegő, tiszta víz, erdők stb.);

5. nem mutatják ki a népgazdasági elszámolások a népesség időfelhasználását (például a munkaidőt, a munkahelyre és a hazautazásra fordított időt stb.);

6. a népgazdasági elszámolások piaci árakon történnek, pedig a társadalmi jólét mérésénél a használati értéket kellene figyelembe venni;

7. a társadalmi termék és az abból levezethető jövedelemadatok nem mutatják ki, hogy a jövedelemeloszlás és vagyoneeloszlás változása hogyan befolyásolja a jólét alakulását.

A szerzőnek az a véleménye, hogy az éves népgazdasági elszámolások készítésénél meg kell maradni a jelenlegi alapkoncepciónál, mert még nem dolgozták ki a felsorolt problémák megnyugtató megoldásának módszerét. Ugyanakkor – főképpen a hosszú távú összehasonlítások céljára – kell kidolgozni egy olyan módszert, amelynek segítségével a népgazdasági elszámolásokra támaszkodva ki lehet mutatni a társadalom anyagi jólétének alakulását. Szükségesnek tartja a népgazdasági elszámolások, a mérlegek összekapcsolását a tervezett társadalmi–demográfiai elszámolási rendszerrel, valamint a társadalmi jelzőszámok rendszerével. E téren a kiegészítő elszámolások kidolgozása látszik járható útnak.

(Ism.: Andorka Rudolf)

DEMOGRÁFIA

HEL CZMANOV SZKI, H.:

A LAKÓNÉPESSÉG FOGALMA

(Der Begriff der Wohnbevölkerung.) – *Mitteilungsblatt der Österreichischen Gesellschaft für Statistik und Informatik*, 1974. 14. sz. 83–88. p.

Az Ausztriában érvényben levő 1950. évi népszámlálási törvény szerint a népszámlálás tárgya „A lakónépesség számának és összetételének közlése a szövetségi területen.” A törvény azt is előírja, hogy „Minden községben meg kell számlálni a jelenlevő személyeket, külön kiemelve a csak átmenetileg jelenlevő, valamint az átmenetileg távollevő személyeket”.

A „lakónépesség” fogalmát az osztrák népszámlálásba az 1869. évi osztrák birodalmi népszámlálási törvény 1930-ban hozott kiegészítő rendelete vezette be, amely előírta, hogy „A számlálásnak a lakónépességre kell vonatkoznia.” A lakónépesség fogalmát először az 1934. évi népszámlálásnál alkalmazták. E népszámlálás eredményeinek közlésénél megállapították, hogy mivel a lakónépesség összeírásakor kiküszöbölődnek a népesség üzleti és üdülési célból történt utazásaiból származó átmeneti változások, az átmeneti csapathozások stb., a lakónépesség lényegesen helyesebb képet ad a népesség megoszlásáról, mint a jelenlevő népesség. Ezért az 1934. évi népszámlálás a jelenlevő népességnek csak a számát közölte, az egész további feldolgozás kizárólag a lakónépességre vonatkozott. Ugyanez történt az 1951., 1961. és

1971. évi népszámlálásnál is. Ezzel – az 1971. évi népszámlálás esetében – eleget tettek az EGB az 1970. évi népszámlálásokra vonatkozó európai országokat érintő ajánlásainak is, amely felhívta az országokat a lakónépesség számának összeállítására a fogalom nemzeti definíciója szerint és arra, hogy a részletes táblákat általában ezen az alapon készítsék.

A népszámlálásnak a lehető legpontosabb definíciókra és előírásokra van szüksége. Ezzel kapcsolatban nehézséget okoz, hogy

1. a népszámlálás során a népességet nemcsak az állam területére, hanem a kisebb közigazgatási egységekhez (egészen a községi szintig és a helyszíniig) való hovatartozása szerint is, számát és összetételét tekintve helyesen kell figyelembe venni; ez jelentős feldolgozástechnikai problémákat okoz;

2. a népszámlálásnak azonkívül, hogy statisztikai segédeszközzel kell szolgálnia a közigazgatás és a tudományos kutatások részére, az is feladata, hogy formális alapot adjon az államnak a jogi vonatkozású döntésekhez; ezzel kapcsolatban konfliktusokhoz vezethet az, hogy a számlálásban részt vevő hatóságok is érdekeltté válnak az eredményekben;

3. problémát okoz a két lakással (nyaraló) rendelkezők és a két lakóhellyel rendelkező dolgozók és tanulók községi hovatartozásának megállapítása is.

A szerző a lakónépesség fogalmával kapcsolatos problémákat tárgyalva a következő kérdéseket veti fel:

a) helyettesíteni kellene-e a lakónépesség fogalmát egy másik, különböző követelményeknek inkább megfelelő fogalommal?

b) kidolgozható-e a lakónépesség jobb definíciója?

c) lehetséges-e a kérdések feltevésének és a feldolgozási módszereknek megváltoztatása útján a né-

lemzésére felhasználható adatok: a bruttó és a nettó társadalmi termék, a magánháztartások jövedelme, fogyasztása és megtakarításai.

A társadalmi termék azonban, bármennyire jól használható a termelési teljesítmények mérésére, a gazdasági jólét tekintetében nem bizonyul tökéletes jelzőszámnak. Ennek okai a következők:

1. a társadalmi termék nem tartalmazza a magánháztartások termelő tevékenységét; az időbeni tendenciák megfigyelésekor figyelembe kell azt is venni, hogy a magánháztartások tevékenységének határa eltolódhat (a háztartások tevékenységét a jólét mérésénél feltétlenül figyelembe kell venni, és pedig nem a költség oldaláról – (időráfordítás), – hanem a haszonérték oldaláról (például a táplálék minősége);

2. a népgazdasági elszámolásokban az állami szolgáltatásokat a költségek alapján értékelik, holott eredményüket kellene mérni;

3. nem szerepelnek a népgazdasági elszámolásokban a termelési és fogyasztási tevékenységek társadalmi költségei és hozamai;

4. nem szerepel a társadalmi termékben a szabad javak használata és állományuk változása (a tiszta levegő, tiszta víz, erdők stb.);

5. nem mutatják ki a népgazdasági elszámolások a népesség időfelhasználását (például a munkaidőt, a munkahelyre és a hazautazásra fordított időt stb.);

6. a népgazdasági elszámolások piaci árakon történnek, pedig a társadalmi jólét mérésénél a használati értéket kellene figyelembe venni;

7. a társadalmi termék és az abból levezethető jövedelemadatok nem mutatják ki, hogy a jövedelemeloszlás és vagyoneeloszlás változása hogyan befolyásolja a jólét alakulását.

A szerzőnek az a véleménye, hogy az éves népgazdasági elszámolások készítésénél meg kell maradni a jelenlegi alapkoncepciónál, mert még nem dolgozták ki a felsorolt problémák megnyugtató megoldásának módszerét. Ugyanakkor – főképpen a hosszú távú összehasonlítások céljára – kell kidolgozni egy olyan módszert, amelynek segítségével a népgazdasági elszámolásokra támaszkodva ki lehet mutatni a társadalom anyagi jólétének alakulását. Szükségesnek tartja a népgazdasági elszámolások, a mérlegek összekapcsolását a tervezett társadalmi–demográfiai elszámolási rendszerrel, valamint a társadalmi jelzőszámok rendszerével. E téren a kiegészítő elszámolások kidolgozása látszik járható útnak.

(Ism.: Andorka Rudolf)

DEMOGRÁFIA

HEL CZMANOV SZKI, H.:

A LAKÓNÉPESSÉG FOGALMA

(Der Begriff der Wohnbevölkerung.) – *Mitteilungsblatt der Österreichischen Gesellschaft für Statistik und Informatik*, 1974. 14. sz. 83–88. p.

Az Ausztriában érvényben levő 1950. évi népszámlálási törvény szerint a népszámlálás tárgya „A lakónépesség számának és összetételének közlése a szövetségi területen.” A törvény azt is előírja, hogy „Minden községben meg kell számlálni a jelenlevő személyeket, külön kiemelve a csak átmenetileg jelenlevő, valamint az átmenetileg távollevő személyeket”.

A „lakónépesség” fogalmát az osztrák népszámlálásba az 1869. évi osztrák birodalmi népszámlálási törvény 1930-ban hozott kiegészítő rendelete vezette be, amely előírta, hogy „A számlálásnak a lakónépességre kell vonatkoznia.” A lakónépesség fogalmát először az 1934. évi népszámlálásnál alkalmazták. E népszámlálás eredményeinek közlésénél megállapították, hogy mivel a lakónépesség összeírásakor kiküszöbölődnek a népesség üzleti és üdülési célból történt utazásaiból származó átmeneti változások, az átmeneti csapathozások stb., a lakónépesség lényegesen helyesebb képet ad a népesség megoszlásáról, mint a jelenlevő népesség. Ezért az 1934. évi népszámlálás a jelenlevő népességnek csak a számát közölte, az egész további feldolgozás kizárólag a lakónépességre vonatkozott. Ugyanez történt az 1951., 1961. és

1971. évi népszámlálásnál is. Ezzel – az 1971. évi népszámlálás esetében – eleget tettek az EGB az 1970. évi népszámlálásokra vonatkozó európai országokat érintő ajánlásainak is, amely felhívta az országokat a lakónépesség számának összeállítására a fogalom nemzeti definíciója szerint és arra, hogy a részletes táblákat általában ezen az alapon készítsék.

A népszámlálásnak a lehető legpontosabb definíciókra és előírásokra van szüksége. Ezzel kapcsolatban nehézséget okoz, hogy

1. a népszámlálás során a népességet nemcsak az állam területére, hanem a kisebb közigazgatási egységekhez (egészen a községi szintig és a helyszíniig) való hovatartozása szerint is, számát és összetételét tekintve helyesen kell figyelembe venni; ez jelentős feldolgozástechnikai problémákat okoz;

2. a népszámlálásnak azonkívül, hogy statisztikai segédeszközzel kell szolgálnia a közigazgatás és a tudományos kutatások részére, az is feladata, hogy formális alapot adjon az államnak a jogi vonatkozású döntésekhez; ezzel kapcsolatban konfliktusokhoz vezethet az, hogy a számlálásban részt vevő hatóságok is érdekeltté válnak az eredményekben;

3. problémát okoz a két lakással (nyaraló) rendelkezők és a két lakóhellyel rendelkező dolgozók és tanulók községi hovatartozásának megállapítása is.

A szerző a lakónépesség fogalmával kapcsolatos problémákat tárgyalva a következő kérdéseket veti fel:

a) helyettesíteni kellene-e a lakónépesség fogalmát egy másik, különböző követelményeknek inkább megfelelő fogalommal?

b) kidolgozható-e a lakónépesség jobb definíciója?

c) lehetséges-e a kérdések feltevésének és a feldolgozási módszereknek megváltoztatása útján a né-

pesség mobilitásában és megoszlásában történt változásokat jobban figyelembe venni?

d) lehetséges-e a lakónépességnek a jogi vonatkozású döntéseknél való alkalmazásával kapcsolatban fellépő problémákat más módon leküzdeni, vagy ezek még élesedni fognak?

Mérlegelve a felmerült kérdések megoldását, szerző megállapítja: Ausztriában a lakónépesség fogalmán kívül ismert és már régóta használatos a „jelenlevő népesség” és a „jogi népesség” fogalma. A jelenlevő népesség fogalmának alkalmazása ellen szólna a népesség nagy mobilitása a foglalkozás és a szabadidő terén, a jogi népesség fogalmának használata ellen szól az a tény, hogy már nem létezik a bizonyítható, községhez kötött „illetőségi, honossági jog”. E népességi fogalmakon kívül az ingavándorlási, illetve a lakásstatistikák segítségével további fogalmak is alkalmazhatók: például az 1961. évi népszámlálásnál kimutatott „dolgozó népesség” (valamely területi egység ottlakó foglalkoztatott népessége, levonva ebből a területi egységből kiáramló ingázókat és hozzáadva az oda áramló ingázókat), vagy az először az 1971. évi népszámlálásnál alkalmazott „éjszakai népesség” (valamely területi egység lakónépessége a dolgozók és a tanulók nem naponta történő ingaforgalmának figyelembevételével).

Ennek ellenére a gyakorlatban a jövőben is elkerülhetetlen lesz, hogy a feldolgozás csak egy népességi fogalomra vonatkozzék, és ez – a szakemberek meggyőződése szerint – változatlanul a lakónépesség lesz. Ez nem zárja ki azt, hogy bizonyos feldolgozások más fogalmakra is vonatkozzanak.

Az 1971. évi osztrák népszámlálás során alkalmazott definíció szerint „A lakónépesség magában foglalja mindazokat a személyeket, akik a népszámlálás eszmei időpontjában Ausztriában laktak, akkor is, ha a számlálás idején átmenetileg távol voltak.” Kétes esetekben, különösen a két vagy több lakással rendelkező személyek esetében, a következő rendelkezéseket alkalmazták:

egy városi és egy vidéki lakással rendelkező személy esetében lakóhelynek az a lakás számított, amelyben az év túlnyomó részében lakott;

a nem naponta ingázó dolgozók esetében (akiknek családi és munkahelyi lakóhelyük is volt), ha feleségük, illetve gyermekük volt, azok lakóhelyét (a családi lakóhelyet) vették számításba, egyébként a munkahelyi lakóhelyet;

a 21 éven aluli tanulók esetében a családi lakóhelyet, egyébként az oktatás helyét;

a tényleges katonai szolgálatot teljesítőknél a magánlakást, amennyiben ezt feladták, az állomáshe-lyet;

a kórházakban, üdülőkben, gyógyintézetekben vagy fegyintézetekben levőknél a magánlakást, ha oda visszatérni szándékoztak, egyébként az intézetet;

a külföldi munkaerőknél ugyanúgy jártak el, mint a nem naponta ingázó dolgozóknál;

az állandó lakóhely nélküli személyeket ahhoz a helységhez sorolták, ahol az összeírás eszmei időpontjában tartózkodtak;

a külföldi diplomáciai testületek tagjait nem szerepeltették az összeírásban.

A két lakással rendelkező személyeknél alkalmazott eljárás – a népszámlálási törvény adta lehetőségeken belül – kompromisszum volt a „lakóközösségi” és „munkaközösségi” szempontok között. A szerző negatív példaként hozza fel azt a megoldást, amit a Német Szövetségi Köztársaságban alkalmaztak, amely szerint a lakosságot azon a helyen írták össze, ahonnan naponta munkába mennek, ami például az olyan foglalkoztatott személyeknél, akik második lakással rendelkeztek, a problémát nem oldotta meg, és a háztartási statisztikánál további nehézséget jelentett.

A szerző szükségesnek látja a direkt módon történő kérdésfeltevést a főlakóhelyet illetően a népszámlálásnál. Foglalkozik azazal a kérdéssel, amely olykor felvetődik a népszámlálások feleslegességéről például a népességnyilvántartás bevezetése esetén. Rámutat arra, hogy bár a népességnyilvántartás kapcsán adódnak módosítások a népszámlálás végrehajtásánál, valamennyi olyan ország tapasztalata, amelynek már van népességi regisztere, egyértelműen azt mutatja, hogy feltétlenül szükség van az időről időre történő népszámlálásokra a nyilvántartás pontosabbá tétele céljából.

A lakónépesség számának jogi vonatkozású döntéseknél való alkalmazásával kapcsolatban felmerül a községek részére nyújtott anyagi juttatások kérdése. Kétségtelen, hogy például a nagyvárosok hatósugarába eső, sok hétvégi házzal és nyaralóval rendelkező községek lakónépességük alapján hátrányos helyzetbe kerülnek az anyagi juttatás szempontjából, holott nagy kommunális beruházások terhelik őket. Helyesebb lenne a községeknek adott anyagi juttatások elbírálásánál más népességi fogalmat: például az éjszakai népesség fogalmát használni, amely a második lakások lakóinak bizonyos kategóriáit is magában foglalja.

A szerző végül utal arra, hogy az olyan alapvető fogalmak, mint a lakónépesség, a lakóhely vagy a tartózkodási hely a célnak megfelelő meghatározásánál figyelembe kell venni az ENSZ és más nemzetközi szervezetek által e fogalmak egységesítésére hozott ajánlásokat.

(Ism.: Kármán Tamásné)

BIBLIOGRÁFIA

A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

- ANNUAIRE** statistique de la Belgique. 1973. Bruxelles. 1974. Inst. Nat. de Statist. XIV, 742 p., 7 t.
Belgium statisztikai évkönyve, 1973.
I 38 B 51/1973
- ANUARIO** estadístico de Espana 1974. Edición manual. Madrid. 1974. Inst. Nac. de Estadist. XXXI. 844 p., 21 t.
Spanyolország statisztikai évkönyve, 1974.
I 34 D 1/1974
- ANUARIO** estadístico de Cuba 1972. Ed.: Dirección Central de Estadística. La Habana. 1974. XIX, 293 p.
Kuba statisztikai évkönyve, 1972.
I 75 C 1/1972
- ANUARUL** statistic al Republicii Socialiste Romania 1974. Bucuresti. Directia Centrala de Statist. X, 414 p., 13 t.
Románia statisztikai évkönyve, 1974.
I 44 C 2/1974
- MALY** rocznik statystyczny 1974. Warszawa. 1974. GUS. XXIV., 366 p., 6 t., 1 térk.
Lengyelország statisztikai zsebkönyve, 1974.
I 42 D 18/1974
- POCKET** compendium of Australian statistics 1973. Ed. by the Commonwealth Bureau of Census and Statistics. Canberra. 1973. Govt. Print. IX, 241 p., 1 térk.
Ausztrália statisztikai zsebkönyve, 1973.
I 91 D 1/1973
- STATISTICAL** abstract of Arab Republic of Egypt. 1951/1952–1971/1972. Cairo. 1973. Central Agency for Public Mobilisation and Statist. 182 p.
Az Egyesült Arab Köztársaság statisztikai évkönyve, 1951–1972.
I 61 C 12/1951
- STATISTICAL** abstract of Latin America. 1972. Los Angeles. Latin Amer. Center, Univ. of California. XVII., 553 p.
Latin-Amerika statisztikai évkönyve, 1972.
I 72 B 164/1972
- STATISTICAL** handbook of Japan 1973. Tokyo. 1973. Bureau of Statist. 163 p.
Japán statisztikai évkönyve, 1973.
I 51 D 1/1973
- STATISTICKI** godisnjak Jugoslavije 1974. Beograd. 1974. Sav. Zav. Statist. 729 p., 1 térk.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1974.
I 46 B 16/1974
- STATISTISCHES** Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974. Hrsg. v. d. Staatlichen Zentralverwaltung für Statistik. Berlin. 1974. Dtsch. Zentralverl. – Staatsverl. 644 p., 5 t., 1 térk.
A Német Demokratikus Köztársaság statisztikai évkönyve, 1974.
I 4 C 17/1974
- STATISTISCHES** Jahrbuch der Schweiz 1974. Hrsg. vom Eidgenössischen Statistischen Amt. Zürich – Basel 1974. Birkhäuser IX., 659 p.
Svájc statisztikai évkönyve, 1974.
I 31 C 5/1974
- BARÓTI GY. – RATKÓ I.:** Programozott bevezetés a valószínűségszámításba. Bp. 1974. Műsz. Kiadó, 559 p.
114 278
- GNEDENKO, B. V.:** The theory of probability. (Kursz teorii vérojatnosztej). Transl. by G. Yankovsky. Moscow. 1973. Publ. Mir. 392 p.
Valószínűségelmélet.
600 443
- GUPTA, Y. P.:** Statistical estimation of linear economic relationships. Distributed lags and simultaneous equations. Rotterdam. 1971. Univ. Press. 117 p.
Lineáris gazdasági összefüggések statisztikai becslése. Elosztott késleltetések és szimultán egyenletek.
600 040
- HAGNELL, M.:** Faktoranalyse vid partiellt ofullständiga data. (Factor analysis with partially incomplete data.) Lund. 1971. Univ. of Lund. 81 lev.
Részben hiányos adatok faktoranalízise.
800 484
- JOHNSON, N. L. – KOTZ, S.:** Distributions in statistics. Continuous multivariate distributions. New York. etc. 1972. Wiley. XIV, 333 p.
Eloszlások a statisztikában. Folyamatos többváltozós eloszlások.
600 483
- KLUGH, H. E.:** Statistics: the essentials for research. New York. etc. 1974. Wiley. XIII, 426 p.
A statisztika lényeges elemei – kutatók számára.
700 345
- KOCKELKORN, G.:** Zweistufige Produktionsfunktionen mit konstanten Substitutionselastizitäten. Würzburg. 1972. Physica Verl. 157 p.
Kétlépcsős termelési függvények, konstans helyettesítési elaszticitásokkal.
700 424
- KONIJN, H. S.:** Statistical theory of sample survey design and analysis. Amsterdam – London – New York. 1973. North-Holland Publ. Co. – Amer. Elsevier Publ. Co. XV, 429 p.
A mintavételi terv és elemzés statisztikai elmélete.
600 163
- KREKÓ, B.:** Optimierung. Nicht-lineare Modelle. (Optimumszámítás. Nem lineáris modellek). Bp. – Berlin. 1974. Akad. K. – Verl. der Wiss. 508 p.
700 758
- MNOGOMERNŪJ** sztatiszticeszkij analiz v szocial'no-ékonomiczeszkij iszszledovanijah. (Red. Sz. A. Ajvazjan, A. A. Frenkel'.) Moszkva. 1974. Izdat. Nauka. 415 p.
Többváltozós statisztikai elemzés a társadalmi-gazdasági kutatásokban.
500 438
- MULAIK, S. A.:** The foundations of factor analysis. New York. etc. 1972. McGraw-Hill. XVI, 453 p.
A faktoranalízis alapjai.
700 358
- PODZIMEK, J.:** Vyvoj cs. statistiky od vzniku Státniho uradu statistického. Praha. 1974. SNTL. 309 p.
A csehszlovák statisztika fejlődése az Állami Statisztikai Hivatal létrehozása óta.
600 390
- STATISTICAL** problems of the elementary Gaussian processes. Part. 1. Stochastic processes. By M. Arató, A. Benczur etc. Bp. 1974. MTA KESz. 133 p.
Az elemi Gauss-folyamatok statisztikai problémái.
471 241/1974/22
- TSOKOS, C. P.:** Probability distributions. An introduction to probability theory with applications. Belmont, Calif. 1972. Duxbury. Press, 6, 657 p.
Valószínűségi eloszlások.
700 814

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ANDERLA, G.: Information in 1985. A forecasting study of information needs and resources. Paris. 1973. OECD. 131 p.
Információ 1985-ben. Előrejelzési tanulmány az információigényekről és forrásokról.
700 808

GAZDASÁGSTATISZTIKA

- BRASILIEN** 1974. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1974. Kohlhammer. 35 p.
Brazília gazdasága, 1974.
I 4 B 131/348
- BROOMAN, F. S.:** Macroeconomics. London. 1973. Allen – Unwin. 384 p.
Makroökonómia.
600 452
- CENTRAAL** economisch plan, 1973. Uttg.: Centraal Planbureau. s'Gravenhage. 1973. CPB. 217 p.
Központi gazdasági terv.
471 290/1973
- CONTAS** nacionais. Estimativa de 1973. Folha de divulgação. Lisboa. 1974. Inst. Nac. de Estadist. 70. p.
Portugália nemzetgazdasági elszámolása. 1973. évi becslés.
I 35 B 92/4
- DOBRIN, B.:** Bulgarian economic development since World War 2. New York – Washington – London. 1973. Praeger, XV, 185 p.
Bulgária gazdasági fejlődése a második világháború óta.
700 724
- DOCHOD** narodowy 1973. Wyd.: Główny Urząd Statystyczny. Warszawa. 1973. GUS. XXXVIII. 157 p.
Lengyelország nemzeti vagyona, 1973.
I 22 B 12/14
- DRIEHUIS, W.:** Fluctuations and growth in a near full employment economy. A quarterly econometric analysis of the Netherlands. Foreword C. A. van den Beld. Rotterdam. 1972. Rotterdam Univ. Press. XV, 272 p.
Fluktuáció és növekedés egy közel teljes foglalkoztatottságú gazdaságban. Hollandia negyedéves ökonometriai elemzése.
600 038
- ECONOMIC** structure and development. Essays in honor of Jan Tinbergen. Ed. by H. C. Bos, H. Linnemann, P. de Wolff. Amsterdam – London – New York. 1973. North-Holland Publ. Co. – Amer. Elsevier Publ. Co. X, 283 p.
Gazdasági struktúra és fejlődés. Tanulmányok Jan Tinbergen tiszteletére.
600 162
- ECONOMIC** survey of Europe in 1973. The European economy in 1973. Prep. by the Secretariat of the Economic Commission for Europe. Geneva. New York. 1974. U. N. VI, 172 p.
Európa gazdaságának áttekintése, 1973.
I 31 B 134/1973
- ERGEBNISSE** der Häuser- und Wohnungszählung vom 12. Mai 1971. Österreich. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1974. Ueberreuter. 147 p.
Az osztrák ház- és lakásszámlálás eredményei, 1971. május 12. Ausztria.
I 2 B 125/315/10
- ESTIMATES** of national product, saving and capital formation. 1960–1961 to 1971–1972. November 1973. Delhi. 1973. Central Statist. Org. IV, 32 p.
A nemzeti termék, megtakarítás és tőkeképződés Indiában 1960–1961-től 1971–1972-ig.
I 53 B 30/1950–1972
- HVOJNIK, P. I.:** Mirovaja trgovlja i ekonomiceszkij progreszsz rozvivajusciszsja sztran. (Problémü mezsdunarodnogo ekonomiceszkogo szotrudnicesztva.) Moszkva. 1974. IMO. 198 p.
Világkereskedelem és a fejlődő országok gazdasági haladása.
500 451
- INKOMST** och förmögenhet 1972. – Statistics of income and wealth. Stockholm. 1974. Statist. Centralbyran. 233 p.
Jövedelem- és vagyonstatisztika Svédországban, 1972.
I 41 C 214/1972
- INPUT-output** tables for the United Kingdom 1970. Compil. by the Central Statistical Office. London. 1974. H. M. S. O. VIII, 96 p.
Az Egyesült Királyság input-output táblái, 1970.
I 36 B 197/1970
- KURSZKIJ, A. D.:** Naucsnuje osznovü szovetszkij pjtiletok. Moszkva. 1974. Izdat. Nauka. 348 p.
A szovjet öt éves tervek tudományos alapjai.
500 440
- LUK'JANOV, K. – CVETKOV, B.:** How the USSR plans its national economy. (Kak planiruetszja narodnoe hozjajsztvo SZSZSZR.) Moscow. 1973. Agency Publ. House. 62 p., 8 t.
Hogyan tervezi a Szovjetunió népgazdaságát?
114 284
- MIROVAJA** ékonómika. Ékonomiceszkoje polozsenie sztran. Tom. 2. Red. Sz. M. Liszicskin, I. V. Popov, M. N. Szolncev. Moszkva, 1974. VINITI. 305 p.
Világ gazdaság.
600 446
- MITCHELL, W. E. – HAND, J. H. – WALTER, I.:** Exercises in macroeconomics. Development of concepts. New York, etc. 1973. McGraw-Hill. XII, 412 p.
Feladatok a makroökonómia köréből.
700 798
- MONETARY** statistics 1973. Kingston. 1974. Dept. of Statist. IV., 76 p.
Jamaika pénzügyi statisztikája, 1972–1973.
I 87 B 15/1972–1973
- NATIONAL** income and product 1973. Ed. by the Department of Statistics. Kingston. 1974. Dept. of Statist. 29 p.
Jamaika nemzeti jövedelme és terméke, 1973.
I 87 B 9/1973
- PROBLEMU** razvitija ékonomiceszkih otnosenij mezdsu szocialiszticeszkimi i kapitaliszticeszkimi sztranami. Red. M. Sz. Dragilev, I. P. Faminszkij, M. N., M. N. Osz'mova. Moszkva, 1974. Izdat. Moszkovszkogo Univ. 327 p.
A szocialista és a tőkés országok közötti gazdasági kapcsolatok alakulásának problémái.
600 391
- REGIONAL** information and regional planning. Ed. by A. Kuklinski. Paris – The Hague. 1974. Mouton. X, 389 p.
Regionális információ és regionális tervezés.
700 757
- La SITUATION** économique du Maroc en 1973. Éd. par le Secrétariat d'État au Plan et au Développement Régional. Rabat. 1974. Direction de la Statist. 126 p.
Marokkó gazdasági helyzete, 1973.
I 64 C 5/1973
- STATISTIKA** spoljne trgovine SFR Jugoslavije za 1973. g. – Statistics of foreign trade of the SFR Yugoslavia. Izd.: Sav. Zav. za Stat. Beograd. 1974. 650 p.
Jugoszlávia külkereskedelmi statisztikája, 1973.
I 46 B 3/1973
- SURREY, M. J. C.:** An introduction to econometrics. Oxford. 1974. Clarendon Press. 6, 71 p., 2 t.
Bevezetés az ökonometriába.
700 715
- TATSACHEN** über Schweden 1973–1974. Stockholm. 1973. Skandinaviska Enskilda Banken. 100 p.
Tények Svédországról, 1973–1974.
I 41 B 69/1973–1974
- YEARBOOK** of national accounts statistics 1972. Ed. by the Statistical Office of the United Nations. New York. 1974. U. N. XXXI., 727 p.
A nemzetgazdasági elszámolások statisztikai évkönyve, 1972.
I 72 B 150/1972
- WILSON, A. G.:** Urban and regional models in geography and planning. London, etc. 1974. Wiley, XIV, 418 p.
Városi és regionális modellek a földrajzban és a tervezésben.
700 339

DEMOGRÁFIA – EGÉSZSÉGÜGY –
KULTURSTATISZTIKA

ABORTER 1972. Mot. bakgrund av de senaste årens utveckling. – Abortions 1972. Related to recent years' development. Stockholm. 1974. Statist. Centralbyran. 37 p.

Abortuszok Svédországban, 1972.

I 41 B 65/1974/8

BÖHNLING, W. R.: The migration of workers in the United Kingdom and the European Community. London – New York – Toronto 1972. Oxford Univ. Press. XVI, 167 p.

Munkásvándorlás az Egyesült Királyságban és az Európai Közösségben.

600 476

CENSUS 1971. England and Wales. Housing. P. I. Households. Ed. by the Office of Population Censuses and Surveys. London. 1974. H. M. S. O. XIII, 268 p.

Anglia és Wales népszámlálása, 1971. Lakásügy. 1. rész. Háztartások.

I 36 B 198/1971/1.

CZARKOWSKA, W.: Prognozy demograficzne. Wybrane zagadnienia. Wrocław, itd. 1974. Akad. Nauk. 154 p.

Demográfiai előrejelzés.

700 738

FEICHTINGER, G.: Bevölkerungsstatistik. Berlin – New York 1973. de Gruyter. 151 p.

Népesedéstatistika.

600 420

FLYTEMOTIVUNDERSÖKELSEN 1972. – Survey of migrations motives, 1972. Oslo. 1974. Statist. Sentralbyra. 167 p.

A vándorlás motivációi Norvégiában, 1972.

I 40 B 39/617

GRÖNLAND folke-og boligtaellingen 31. december 1970. Bilag: Aegtekaber, fødte, og døde 1966–1970. Köbenhavn. 1974. Danmarks Statist. 224 p.

Grönland nép- és lakásszámlálása, 1970. december 31.

I 39 B 4/1974/6

HENRY, L.: Perspectives démographiques. Paris. 1973. Inst. Nat. d'Études Démographiques. 115 p.

Demográfiai perspektívák.

800 512

INTERNAL migration in Japan 1954–1971. Tokyo. 1973. Bureau of Statist. 313 p.

Belső vándorlás Japánban, 1954–1971.

I 51 C 66/1954–1971

INVESTMENT in education. The equity efficiency quandary. Ed. by Th. W. Schultz. Chicago Press. 292 p.

Beruházások az oktatásban.

700 806, 700 535

LÉGARÉ, J.: Démométrie et planification des ressources humaines. Québec. 1972. Univ. Laval Press. X, 168 p.

Demometria és az emberi erőforrások tervezése.

800 016

MIKROCENSUS Jahresergebnisse 1973. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1974. Österr. Statist. Zentralamt. 121 p.

Az osztrák 1973. évi mikrocenzus eredményei.

I 2 B 125/349

Die NATÜRLICHE Bevölkerungsbewegung im Jahre 1973. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1974. Österr. Staatsdruck. 218 p.

Természetes népmozgalom Ausztriában, 1973.

I 2 B 125/358

PITCHFORD, J. D.: Population in economic growth. Amsterdam – London – New York. 1974. North-Holland Publ. Co. – Amer. Elsevier Publ. Co. VIII, 280 p.

Népeség a gazdasági növekedésben.

600 488

POHYB obyvatelstva v Československé Socialistické Republice v roce 1970. Praha. 1973. Federální Statist. Urad. 237 p.

Népmozgalom Csehszlovákiában. 1970.

I 2 B 180/48

POPULATION and housing census 1970. Whole kingdom. Ed. by the National Statistical Office. Bangkok 1974. Nai Chalong Critacom. XVIII, 158 p.

Thaiföld nép- és lakásszámlálása, 1970.

I 58 B 11/1970

POPULATION census 1970. Ed. by the Department of Statistics. Kingston. 1973. Division of Censuses and Surveys, XIX, 44 p.

Jamaika népszámlálása, 1970.

I 87 B 20/1970

La POPULATION et l'avenir des États Unis. Rapport de la Commission d'Enquête sur l'Accroissement de la Population et l'Avenir des États-Unis. (Population and the American future.). New York. 1973. Population Council. 345 p.

Az Egyesült Államok népessége és jövője.

700 778

POPULATION policy in developed countries. Ed. by B. Berelson. New York, etc. 1974. McGraw-Hill. XIII, 1973 p.

Népesedéspolitik a fejlett országokban.

600 471

RECENSEMENT de la population 1970. 31 decembre. Tom. 8. Population active. Principaux resultats par commune. Ed. par le Ministère des Affaires Économiques. Bruxelles. 1974. Inst. Nat. de Statist. 381 p.

Belgium népszámlálása, 1970. december 31. 8. köt. Aktiv népesség.

I 38 B 177/1970/8

The REGISTRAR General's statistical review of England and Wales for the year 1972. Supplement on abortion. Ed. by the Office of Population Censuses and surveys. London. 1974. H.M.S.O. VIII, 38 p.

Anglia és Wales anyakönyvi hivatalának statisztikai szemléje, 1972. Abortuszok.

I 36 B 164/1972

RUCH wydawniczy w liczbach 1944–1973. Polish publishing in figures. Warszawa, 1974. Bibl. Nar. 27 lev.

A lengyel könyvkiadás számokban, 1944–1973.

I 22 B 14/1944–1973

SAUVY, A.: La population. Sa mesure, ses mouvements, ses lois. Paris. 1973. P.U.F. 128 p.

A népesség mérése, mozgása, törvényei.

114 201

SOM, R. K.: Recall lapse in demographic enquiries. London. 1973. Asia Publ. House. XXIV, 212 p., 7 t.

Visszaemlékezés hiánya a demográfiai vizsgálatokban.

700 292

UTDANNINOSSTATISTIKK. Grunnskoler 1. oktober 1972. – Educational statistics. Primary schools 1. October 1972. Oslo. 1974. Statist. Sentralbyra. 79 p.

Norvégia oktatási statisztikája. Elemi iskolák, 1972. október 1.

I 40 B 39/619

VAESTOLASKENTA 1970. Osa. 3. Työpaikan sijainti. – Population census. 1970. Vol. 3. Place of work. Helsinki. 1974. Valtion painatuskeskus. 400 p.

Finnország nép- és lakásszámlálása, 1970. 3. köt. Munkahely.

I 43 C 34/1970/3

VITAL statistics of India for 1967–1968. New Delhi. 1972. The Manager Govt. of India. XXXVIII, 199, 4 p.

India népmozgalmi statisztikája, 1967–1968.

I 53 B 49/1957–1968

VOLKSZÄHLUNG vom 27. Mai 1970. H. 8. Bevölkerung in Haushalten. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1974. Kohlhammer. 95 p.

A Német Szövetségi Köztársaság népszámlálása, 1970. május 27. 8. k. A háztartások népessége.

I 4 157/8

VYVOJ obyvatelstva v ČSSR v roce 1973. Praha. 1974. Federální Statist. Urad 43 lev., 18 t.

A népesség fejlődése Csehszlovákiában 1973-ban

I 2 B 185/74–3

ZDRAVEOPAZVANE 1972. Izd.: Centralno Sztatisticeszko Upravlenie. Szofija. 1974. Centralno Sztatist. Upr. XII, 160 p.

Bulgária egészségügye, 1972.

I 45 B 59/1973

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ANWENDUNGEN statistischer und mathematischer Methoden auf sozialwissenschaftliche Probleme. Von H. H. Assmuss, P. Brucker, usw. Würzburg. 1972 Physica Verl. 143 p.

Statisztikai és matematikai módszerek alkalmazása társadalomtudományi problémákra.

700 767

La **CRIMINALITA'** negli anni 1971-1972. Roma. 1974. Ist. Centrale di Statist. 27 p.

A bűnözés Olaszországban, 1971-1972.

I 32 B 108/1974/1

ENVIRONMENTAL quality analysis. Theory and methods in the social sciences. Papers from a resources for the Future Conference. Ed. by A. V. Kneese, B. T. Bowker. Baltimore-London. 1973. Hopkins Press, IX, 408 p.

Környezeti minőségelemzés. Elmélet és módszerek a társadalomtudományokban.

700 813

FEDERER, W. T.: Statistics and society. Data collection and interpretation. New York. 1973. Dekker. IX, 399 p.

Statisztika és társadalom. Adatgyűjtemény és értelmezés.

800 535

KONSUM und Qualität des Lebens. Hrsg.: B. Bievert, K. H. Schaffartzik, G. Schmolders. Opladen. 1974. Westdeutscher Verl. 567 p.

Fogyasztás és az élet minősége.

600 490

KOLLER, M. R.: Families: a multigenerational approach. New York, etc. 1974. McGraw-Hill. XI, 339 p.

Családok: többgenerációs megközelítés.

600 458

LEXIKON zur Soziologie. Hrsg. von W. Fuchs, R. Klima, usw. Opladen. 1973. Westdtsch. Verl. 768 p.

Szociológiai lexikon.

Sdok 114 210

MEASURED daywork. Report by the Office of Manpower Economics. London. 1973. H.M.S.O. III, 125 p.

A napi munka mérése.

393 325

OPTIMUM social welfare and productivity. A comparative view. By J. Tinbergen, A. Bergson, etc. New York. 1972. Univ. Press. 175 p.

Optimális társadalmi jólét és termelékenység.

500 490

POVERTY, economics and society. Ed. by H. Ginsburg. Boston. 1972. Little - Brown. XX, 339 p., 2 t.

Szegénység, közgazdaságtan és társadalom.

600 039

SOCIAL stratification and development in the Mediterranean Basin. Ed. by M. B. Kiray. The Hague - Paris. 1973. Mouton. 290 p.

Társadalmi rétegződés és fejlődés a Földközi-tenger melléki medencében.

600 454

SOCIOLOGICAL methods. A sourcebook. Ed. by N. K. Denzin. London. 1970. Butterworths. X, 590 p.

Szociológiai módszerek.

299 701

Index: 25,755

STATISZTIKAI SZEMLE

Megjelenik havonta egyszer

Főszerkesztő: Dr. Gyulay Ferenc

Szerkesztőség: 1525 Budapest, Postafiók 51. (II. Keleti Károly utca 5-7.) Telefon: 155-208.

Kiadóhivatal: 1525 Budapest, Postafiók 34. (II. Keleti Károly utca 18/b.) Telefon: 358-530 (705. mellék)

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Kiadásért felel: Kecskés József igazgató

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, kézbesítőknél

a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. 1900 Budapest, V. József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal

Előfizetési díj: félévre 78,- Ft, egy évre 156,- Ft.

Beszerezhető a Statisztikai Kiadó Vállalat Statisztikai és Számítástechnikai Könyvesboltjában

1525 Budapest, Postafiók 34. (II. Keleti Károly utca 10.) Telefon: 158-018.

Készült: a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Nyomdájában, Budapest, 75,1299. F. v.: Mihályi Zoltán